

Toimittanut Tuija Seppälä

40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä

Simulaatiosta sosiaalisiin representaatioihin

Toimittanut Tuija Seppälä

40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä

Simulaatiosta sosiaalisiin representaatioihin

Sosiaalipsykologisia tutkimuksia 11

Kustantaja:

Sosiaalipsykologian laitos, Helsingin yliopisto

Toimituskunta:

Kari Mikko Vesala, puheenjohtaja
 Klaus Helkama
 Karmela Liebkind
 Anna-Maija Pirttilä-Backman
 Maaret Wager
 Jukka Lipponen, toimitussihteeri

Copyright:

Sosiaalipsykologian laitos
 Helsingin yliopisto
 PL 4
 00014 Helsingin yliopisto

ISBN 952-10-1581-0 (sid.)
 ISBN 952-10-1582-9 (PDF)
 ISSN 1457-0475

Kannen suunnittelu: Oona Loman
 Kannen kuvat: Teemu Leppänen, 12.10.2002
 Yliopistopaino, Helsinki 2003

SISÄLLYS

SOSIAALIPSYKOLOGIAN ARVOT JA IDENTITEETTI 40 VUODEN PERSPEKTIIVISTÄ <i>Klaus Helkama</i>	3
SYVÄHENKISET RAKENTEET JA KIVAT KORRELAATIOT Jäähyväisluento <i>Rauni Myllyniemi</i>	53
LAITOS ENNEN SYNTYMÄÄNSÄ <i>Kullervo Rainio</i>	65
1960-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA Aika ennen opintoviikkoja ja laitosneuvostoja <i>Ilpo Vilkkumaa</i>	69
1960-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA Löytöretkiä uudessa maailmassa <i>Liisa Änkö</i>	73
1970-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA Sosiaalipsykologian ideologista uudelleenluentaa ja ankkuroitumisyrittä <i>Anja Riitta Lahikainen</i>	77

1970-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA Yhteisöllisyyttä ja marxilaisia tuulia <i>Vilma Hänninen</i>	81
1980-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA Demonstraatiopraktikumista kvalitatiivisiin menetelmiin <i>Anna-Maija Pirttilä-Backman</i>	85
1980-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA Värisävyjä ja värinöitä <i>Seppo Roponen</i>	91
1990-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA Lama-ajan huolista kohti käsitteellisiä, metodisia ja opetusteknologisia innovaatioita <i>Maaret Wager</i>	95
1990-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA Monimuotoista opiskelua ja aktiivista ainejärjestötoimintaa <i>Kati Kärkkäinen</i>	99

LUKIJALLE

Tämän kirjan luvut pohjautuvat puheenvuoroihin, jotka esitettiin Helsingin yliopiston Sosiaalipsykologian laitoksen 40-vuotisseminaarissa 8.11.2002. Puheenvuorot vievät historialliselle matkalle laitoksen esihistoriasta laitoksen ja sosiaalipsykologian nykyisyyteen. Kuljettajina matkalla toimivat laitoksen nykyiset ja entiset opettajat sekä entiset opiskelijat. Muistelun kohteina ovat muun muassa laitoksen syntyyn liittyvät tapahtumat, tutkimusintressien vaihtelut, opetuksen käytännöissä ja sisällöissä tapahtuneet muutokset sekä suhteet opettajien ja opiskelijoiden välillä. Muistelumatka ei ole itseriittoa tarinoita laitoksen historiasta vaan tapahtumat sosiaalipsykologian laitoksella kytkeytyvät myös sitä ympäröivän yhteiskunnan muutossuuntiin.

Muistot saattavat olla ajan kultaamia, kuten muutaman muistelijan puheessa mainitaankin. Puheenvuoroissa toistuu kuitenkin lähes säännönmukaisesti mielikuva laitoksesta, jossa toimintaa ohjaavina periaatteina ovat eläneet demokratia, välittömyys ja molemminpuolinen kunnioitus laitoksen henkilökunnan ja opiskelijoiden välillä. Toinen ominaisuus, joka näissä puheenvuoroissa esiintyy useampaan kertaan, on pyrkimys vastata ajan haasteisiin ja uudistua muuttuvien tilanteiden myötä.

SOSIAALIPSYKOLOGIAN ARVOT JA IDENTITEETTI 40 VUODEN PERSPEKTIIVISTÄ

Klaus Helkama

1. Suomalaisen sosiaalipsykologian synty

Suomen tiede otti uuden askelen 7. helmikuuta 1962, kun virkaatekevä professori Kullervo Rainio "Herra Dekaanin luvalla" astui valtiotieteellisen tiedekunnan varsinaisten professorien kokoukseen. Tieteen suuren puutarhan uusin lajike, sosiaalipsykologia, sai ensimmäiset tutkintovaatimuksensa. Tiedekunta toimi tapansa mukaan ripeästi, sillä sosiaalipsykologian professorin virka oli perustettu tiedekuntaan vasta kaksi viikkoa aikaisemmin, 26. tammikuuta.

Rehtori Linkomiehen kirje tiedekunnalle 27.1.1962

HELSINGIN YLIOPISTON
REHTORI

Helsinki 27 p. tammi kuuta 19 62

N:o 12/51

747
Liite n:o 2 8.1.62

Valtiotieteelliselle tiedekunnalle

Sen johdosta, että valtiotieteelliseen tiedekuntaan on kuluvaan tammikuun 26 päivänä annettulla asetuksella perustettu sosiaalipsykologian professorin virka, olisi toimenpiteisiin esotun viran täyttämiseksi ryhdyttävä.

Tämän johdosta kunnioittavasti tiedustelen tiedekunnalta, voidaanko sosiaalipsykologian professorin virka julistaa heittäväksi.

Edwin Linkomies
Edwin Linkomies

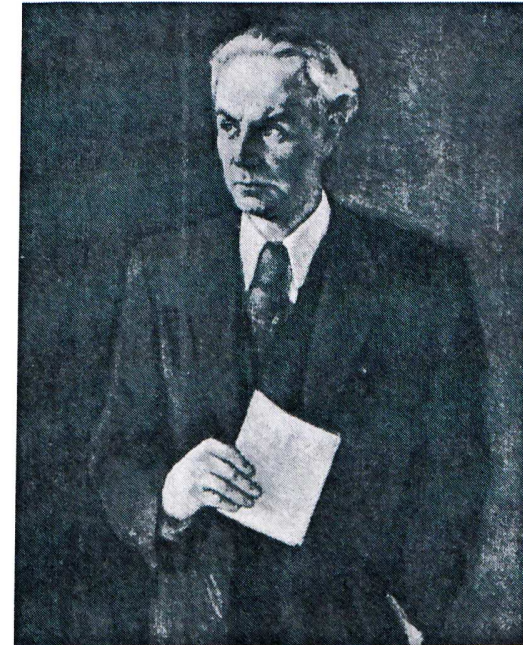
Heikki Rauramo
Heikki Rauramo

1/11/62 dok
Pikk 7.2.1962

Suomi ja Helsinki oli vain sata vuotta jäljessä maailman kärjestä. Sveitsissä tieteiden eriytyminen ja erikoistuminen oli jo vuonna 1860 edennyt niin pitkälle, että Bernin yliopiston kansainpsykologian (Völkerpsychologie) professorin virassa (joka edelleen on olemassa) toimi Moritz Lazarus. Wilhelm Wundt hahmotteli oman kansainpsykologian ohjelmansa tasan sata vuotta ennen sosiaalipsykologian ilmaantumista Suomeen, 1862.

Valtiotieteellinen tiedekunta sai ensimmäisen uuden oppiaineensa 17 vuotta tiedekunnan perustamisen jälkeen. On merkillepantavaa, että jo tiedekunnan perustamisesta keskusteltaessa sosiaalipsykologia tuotiin esiin. Kaksi suomalaisen kulttuurielämän suurta vaikuttajaa, Eino Kaila, teoreettisen filosofian professori

Eino Kaila

ja Edwin Linkomies, Rooman kirjallisuuden professori, tekivät yliopiston konsistorille 2.2.1942 ehdotuksen "valtiotieteellisen tahi yhteiskuntatieteellisen eli sosiaalitieteellisen tiedekunnan" perustamisesta. Kailan ja Linkomiehen luonnosteleva tiedekunta koostui suunnilleen niistä aineista, jotka siihen nykyisin kuuluvat. Kiinnostava kohta esityksessä koskee käytännöllistä l. silloisen kielenkäytön mukaan praktillista filosofiaa. Kaila ja Linkomies kirjoittavat: "Otaen huomioon, että praktillisen filosofian keskeisenä kohteena ovat sosiaalisen elämän filosofiset kysymykset, tuntuisi luonnolliselta, että myös *praktillinen filosofia* siirrettäisiin uuteen tiedekuntaan ja että siihen tällöin katsottaisiin sisältyväksi myös sosiaalipsykologia."

Kailan ja Linkomiehen muistio

K o n s i s t o r i i l i e

Allekirjoittaneet haluavat täten kiinnittää Konsistorin huomion eräaseen puoleen yliopistolista tutkimus- ja opetustoimintaan, joka olisi järjestettävä ajan vaatimusten mukaisesti. Sen johdosta, että valtiolta jatkuvasti lisääntyvässä määrässä puuttuu yhteiskunnan ta-

Otaen huomioon, että praktillisen filosofian keskeisenä kohteena ovat sosiaalisen elämän filosofiset kysymykset, tuntuisi luonnolliselta, että myöskin praktillinen filosofia siirrettäisiin uuteen tiedekuntaan ja että siihen tällöin katsottaisiin sisältyväksi myöskin sosiaalipsykologia.

Niinikään on allekirjoittaneilla se käsitys, että hallitusvaltuutetukselta tulisi myöskin suhtautumaan tähän ajan vaatimaan uudistusehdotukseen, jonka esämme kunnioittaen alistama Konsistorin i-
kittäväksi.

Helsingissä 2 päivänä helmikuuta 1942.

Eino Kaila

Edwin Linkomies

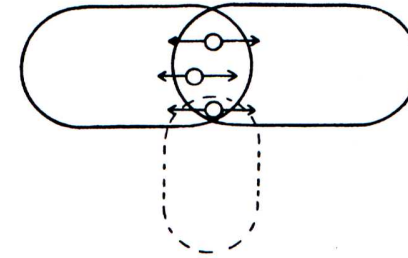
Linkomies kirjoitti yliopiston rehtorina 20 vuotta myöhemmin alle sen tiedekunnalle osoitetun kirjeen, jossa viran perustamisesta ilmoitettiin. Näin Linkomiehen ja Kailan esityksessä mainitut oppialat olivat kaikki saaneet oppituolinsa valtiotieteellisessä tiedekunnassa.

Eino Kaila, esityksen toinen allekirjoittaja, oli puolestaan varsin keskeisesti luomassa sitä sosiaalipsykologista tutkimusta, jonka varaan alan yliopistollinen opetus saattoi rakentua. Kailan vuonna 1934 ilmestyneessä *Persoonallisuus* -kirjassa on luku "sosiaalinen sidonnaisuus". Siinä Kaila mm. käsittelee ilmiöitä, jotka amerikkalainen sosiaalipsykologia vuosikymmen myöhemmin, 40-luvulla, käsitteellisesti viiteryhmän käsitteen avulla. Kailan käsitys psykologian ja muiden yhteiskuntatieteiden suhteesta havainnollistuu seuraavasta lainauksesta: "Siinä määrin kuin historiallis-sosiaalisia ilmiöitä, kielellisen, oikeudellisen, taloudellisen ym. kehityksen ilmiöitä yleensä voidaan selittää, on psykologia määrätty antamaan lopulliset selitykset. *Yhteiskunta ja kaikki sen ilmiöt elävät funktionaalisesti yksilöissä*, kaikki sosiaaliset reaktiot ovat sosiaalisten yksilöiden reaktioita." Tämä Kailan (1934/1961, 254) teksti voisi olla yhtä hyvin vaikkapa Serge Moscovicin, nykyeurooppalaisen sosiaalipsykologian johtohahmon kynästä.

Kaila viittaa myös niihin urauurtaviin sosiometriin tutkimuksiin, joita jo 30-luvulla teki Matti Koskenniemi, sittemmin suomalaisen kasvatustieteen vahva mies. "Ihmisen elämänkenttä on sosiaalinen", korostaa Kaila (s. 228) Kurt Lewinin tavoin. Lewinin topologiset elämänkentät lumikenkäkuvi-
oinea ovat yhtenä innoituksen lähteenä Kullervo Rainion väitöskirjassa johtajanominaisuuksista (1955). Väitöskirjan teoreettinen osa perustuu lewiniläiseen kenttäteoriaan, vaikka empiirinen osa onkin vielä perinteistä differentiaalipsykologiaa.

Jos pitäisi valita suomalaisen psykologisen kirjallisuuden hauskin kirja, Kullervo Rainion *Käytännön psykologiaa* 1-2 (1956-7) olisi vankka ehdokas ykkössijalle. Itse muistan tuon tuostakin hörähtäneeni nauruun lukiessani sitä 16-vuotiaana lukiolaisena yksin pimeänä elokuun iltana. Kirja on kirjoitettu lewiniläisen dynaamisen psykologian henkeen

Lumikenkä, osa 2, s.195

Kuvio 33.

nousee ja »yhteisalueella» olevat joutuvat jyrkästi »jokotai»-ratkaisun eteen (kuvio 33). »Yhteisalueella» pysy-

ja höystetty monenlaisilla esimerkkitapauksilla. Niistä mieleenpainuvimmin on varmasti kuvaus siitä, miten tekijä palaa kotiin illanistujaisista, joissa hänen pitämänsä kurssin osallistujat olivat tilanneet hänelle varsin monta ilmaista lasillista. Viisi - kuusikymmenlukuilla alkoholi oli vielä aivan toisella tavalla tabu kuin nykyään, joten Rainion omalla kuvituksella varustettu kohta jäi sitä paremmin lukijan mieleen.

Osa 1, s. 112-113

Suomalaisessa yhteiskuntatieteessä tapahtui 50-luvun alkupuolella suuri paradigman- ja sukupolvenvaihdos, kun Erik Allardt toi Harvardin ja Columbian yliopistoista amerikkalaisen empiirisen sosiaalitutkimuksen Suomeen. Allardtin sosiologian laitokselle hakeutui myös psykologiassa väitellyt Kullervo Rainio sosiaalipsykologian dosentiksi 1957. Kuten jokseenkin kaikilla Suomen yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden professoreilla 70- ja 80-luvulle saakka, Rainiollakin oli takana ASLA-Fulbright jenkki vuosi, Yalen yliopistossa. Siellä hän oli tutustunut matemaattisten mallien sosiaalipsykologiseen uranturtaajaan Robert Abelsoniin.

Rainio ryhtyi kehittämään sosiaalisen vuorovaikutuksen stokastista mallia ja sovelsi sitä ensimmäisenä sosiaalisiin kontakteihin kahdessa 1961 ja 1962 ilmestyneessä kirjassa. Jälkimmäisessä empiirisenä aineistona olivat nuoren psykologin Rauni Lintosen gradun sosiometriset mittaukset. Vuonna 1962 Rauni Lintosesta tuli Rauni Myllyniemi ja sosiaalipsykologian ensimmäinen assistentti. Rainion tietokonesimulaatiossa sosiaalista vuorovaikutusta tarkastellaan prosessina, joka noudattaa oppimisen lakeja. Rainion teorianmuodostuksessa yhdistyi kolme varsin erilaista ainesosaa, Lewinin kenttäteoria, matemaattinen oppimisteoria ja maantieteelliset leviämismallit. Kun Lewin ja Kaila, Rainion suuret oppimestarit, ajattelivat että käyttäytymisen suunnan määrää tilanteessa vaikuttavien voimien resultantti, että "kaikki purkautuu mikä vain voi", kuten Kaila sanoi, Rainio korvasi tämän determinismin sattumanvaraisuudella. Valinta ei ole deterministinen, vaan vaihtoehdot toteutuvat tietyllä todennäköisyydellä.

Rainio ei ollut Allardtin sosiologian laitoksen ainoa sosiaalipsykologi. Suomen ensimmäisen kokeellisen sosiaalipsykologisen väitöskirjan teki vuonna 1961 Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella Antti Eskola, joka testasi laboratoriossa amerikkalaisesta ryhmädynaamisesta teoriasta johtamiaan hypoteeseja vallasta ja vaikuttamisesta kahden hengen ryhmässä. Jos Rainion väitöskirja oli teoriapuoleltaan kokeellista sosiaalipsykologiaa mutta empirialtaan vielä testipsykologiaa, Eskolalla empiriakkin oli balesiläistä ryhmädynamiikkaa.

Sosiaalipsykologian professorin virkaan oli siis kaksi pätevää hakijaa. Kullervo Rainiosta tuli Suomen ensimmäinen sosiaalipsykologian professori Helsinkiin 1964. Antti Eskola nimitettiin Tampereen yliopiston sosiaalipsykologian professoriksi kaksi vuotta myöhemmin, 1966. Kuvaavaa on se, että psykologisen peruskoulutuksen saanut Rainio kierrätettiin (tai kierrätettiin) professuuriinsa Tampereen yliopiston psykologian professorinviran (1962 -64) kautta, sosiologi Eskola taas Turun yliopiston sosiologian professorinviran (1965) kautta.

Yksilön tai ryhmän sosiaalisen identiteetin olennainen osatekijä on se, miten kyseinen entiteetti luokitellaan, mihin kategoriaan sijoitetaan, kuten Tajfelin sosiaalisen identiteetin teo-

riasta tiedämme. Kaila ja Linkomies sijoittivat sosiaalipsykologiaksi nimitetyn entiteetin käytännöllisen filosofian osaksi. Kullervo Rainion ja Antti Eskolan pienryhmäkokeet luokiteltiin sosiologiaksi. Ne edustivat myös amerikkalaista modernia empiiris-kokeellista yhteiskuntatutkimusta. Suomalaisen sosiaalipsykologian tieteellistä syntyä tarkasteltaessa voidaan siis todeta, että se ei suinkaan syntynyt yksinkertaisena sosiologian ja psykologian risteytyksenä, vaan hieman mutkikkaampaa filosofisempaa reittiä. Se tutkimuksellinen pohja, jolle uusi oppiaine perustui, koostui ainakin kolmesta ainesosasta: Kailan psykologia, Kailan alullepanema sosiometrinen tutkimus koululuokissa ja kasvatustieteessä sekä amerikkalaisen yhteiskuntatieteen kokeelliset ja tilastolliset menetelmät. Sosiaalipsykologian peruskomponentit. Sosiaalipsykologian institutionaalisina kummisetinä olivat filosofi ja psykologi Eino Kaila ja sosiologi Erik Allardt.

Karikatyö Erik Allardtista

Allardtın osittaista vaikutusta on epäilemättä se, että suomalainen sosiaalipsykologia alkuaankin sai niin vahvan yhteiskuntatieteellisen identiteetin ja paikan valtiotieteellisessä tiedekunnassa, mutta on kiinnostavaa todeta, että myös Kailan 60 vuoden takaisissa suunnitelmissa sosiaalipsykologia sijoittui sosiaalitieteisiin, ei psykologiaan.

2. Ensimmäinen vuosikymmen (1962-1972): kokeellisen sosiaalipsykologian nousu ja tuho

Neljäkymmentä vuotta ja 9 kuukautta sitten hyväksytyt tutkintovaatimukset kuvastavat hyvin suomalaisen sosiaalipsykologian juuria. Ensimmäinen merkillepantava seikka on se, että approbaturin kaikki 10 kirjaa ovat ilmestyneet joko suomeksi tai ruotsiksi. Valtiotieteellisessä tiedekunnassa oli pitkään sellainen periaate, että approbaturissa sai olla vain kotimaisilla kielillä kirjoitettuja kirjoja. Kullervo Rainio piti kiinni tästä periaatteesta niin kauan kuin hän oli professorina, vaikka 80-luvun opiskelijat eivät enää (omien sanojensa mukaan ja myös kirjavalintojensa valossa) ruotsia osanneetkaan.

Kolmasosa tutkintovaatimusten kohdista on suomalaista tekoa. Kailan Persoonallisuus heijastaa hänen klassikonasemaansa suomalaisessa (sosiaali)psykologiassa, Koskenniemi on sosiometrisen lähestymistavan uranuurtaja, Eskolan tutkimusmenetelmät taas esittelee uutta amerikkalaisvai-kutteista metodologiaa. Kailan psykologia, sosiometria ja uuden uljaan amerikkalaisen sosiologian menetelmät, siinä olivat kolme olennaista suomalaisen sosiaalipsykologian syntymäkumia.

Peräti puolet tutkintovaatimusten 10 kirjasta on ruotsalaisia perusoppikirjoja. Wermlundin Människan som samhällsvarelse oli niistä laaja-alaisin ja perusteellisin. Se käännettiin pian suomeksi nimellä Johdatus sosiaalipsykologiaan. Henkilökohtaisena muistona voi kertoa, että juuri Wermlundin kirjan selailu lappeenrantalaisessa kirjakaupassa ensimmäisenä ylioppilaskesänä sai minut kiinnostumaan sosiaalipsykologiasta. Kuten moni minun ikäpolveni poika tai tyttö olin 15-vuotiaana

lukenut Kailan Persoonallisuuden ja jäänyt pahasti sen lumoihin. Sitä suurempi oli pettymykseni, kun Lappeenrannan kesäyliopistossa menin kuuntelemaan psykologian professoria, joka tärkeän näköisenä lateli korrelaatiokertoimia yhtä kaukana animaalisista vieteistä kuin syvähenkisistä tarpeistakin. Wermlundin kirjasta löysin sellaista psykologiaa, jota Kaila oli saanut minut odottamaan. En Wermlundia selaillessani tiennyt, että lukivuosieni suuri kuoliaaksinaurattaja Kullervo Rainio oli juuri nimitetty sosiaalipsykologian professoriksi. - Wermlundin kirja osoittautui yllättäen hyväksi apuneuvoksi, kun Helkaman, Myllyniemen ja Liebkindin (1998) perusoppi-kirjaa ruotsinnettiin muutama vuosi sitten.

Kiintoisa yksityiskohta sosiaalipsykologian ensimmäisissä tutkintovaatimuksissa on filosofi Bertrand Russellin teos Yksilön vapaus ja sen rajoitukset. Tämän filosofisen teoksen läsnäolo tutkintovaatimuksissa symbolisoi sosiaalipsykologian juuria käytännöllisessä filosofiassa (Kailan ja Linkomiehen perustussanat). Se kuvastaa myös Kullervo Rainion arvomaailmaa.

Kun Kullervo Rainio nimitettiin virkaansa vapunpäivästä 1964 alkaen, Helsingin yliopisto sai professorigalleriaansa yhden värikkään lisän. Viitisentoista vuotta ennen nimitystään Rainio oli hakenut psykologian approbaturin merkinnän professori Arvo Lehtovaaralta. Rainio kuvaa tapahtumaa muistelmissaan näin (Rainio 1996, 267): "Lehtovaara, joka oli selvillä siitä, että olin kirjoittanut kaksi runokokoelmaa, alkoi hienovaraisesti kysellä myöskin tulevaisuudennäkymiäni. Ensi kertaa niistä joku ulkopuolinen oli kiinnostunut, ja hämmästyin kovasti huomattessani äkkiä, miten sumun peitossa kaikki kohdallani oli.

'On hyvin mielenkiintoista seurata, kumpi Teistä vie voiton, tiede vai taide', Lehtovaara sanoi hämminkini huomattessaan ja hymyili tapansa mukaan salamyhkäisesti. Oli kuin minut olisi siinä paikassa lyöty ritariksi ja olisin saanut töyhkökypärän päähäni. Minä olin jotakin! Tiede ja Taide kamppailivat minusta! Kyllä Lehtovaara oli todella hieno mies. Ja ilmeisen älykäs, niin kuin oli huhuttukin, mutta nyt sen saattoi itse todeta."

Tutkintovaatimukset

Liite 68:ään.

749

SOSIAALIPSYKOLOGIA

Tutkintovaatimukset

Approbatur:

- 1) Boalt: Socialpsykologi.
- 2) Wermlund: Människan som samhällsvarelse.
- 3) Kaila: Persoonallisuus. (Ne, jotka ovat suorittaneet arvokanan psykologiassa tai käytännöllisessä filosofiassa, suorittavat tämän asemasta Lindesmith-Strauss: Socialpsykologi.)
- 4) Eskola: Sosiologian tutkimusmenetelmät I (moniste). (Ne, jotka ovat suorittaneet arvokanan sosiologiassa, suorittavat tämän asemasta Ahavaara: Henkisten kykyjen rakenne.)
- 5) Byssneck: Psykologian valtatetta.
- 6) Koskenniemi: Koululuokan pienolayhteiskunta; tai saman tekijän: Sosiaalinen kasvatusta koulussa.
- 7) Boalt-Berner Öste: Grupper, medlemmar och ledare jä Israel: Gruppöppning och ledarskap (sarjassa Studier och debatt).
- 8) Sterner: Elementär sociometri.
- 9) Russell: Yksilön vapaus ja sen rajoitukset.

Ne, jotka eivät ole suorittaneet psykologian tukiainekursia, suorittavat lisäksi: Sandström: Psykologia (on ruots.) ja Rainio: Käytännön psykologia I - II. Ne, jotka eivät ole suorittaneet tilastotieteen tukiainekursia, suorittavat lisäksi: Alameri-Föyhönen: Johdatusta tilastolliseen tutkimukseen, 3. painos.

San laude approbatur:

Edellisen lisäksi:

- 10) Vahervuo: Psykometrisen metodeja I - II.
- 11) Lukukauden kestävä sosiaalipsykologian tutkimusmenetelmien harjoituskurssi. (Harjoituskurssille pääsyn edellytyksenä on kohdan 1 suoritus.)
- 12) Yleistä psykologiaa: Krech-Crutchfield: Elements of Psychology. (Ne, jotka ovat suorittaneet laudatur-arvokanan psykologiassa, suorittavat tämän asemasta teoksesta Handbook of Social Psychology (toim. C. Lindzey) luvut 1, 7 - 11 ja 21 - 25.)
- 13) Newcomb: Social Psychology.
- 14) Carlsson: Socialpsykologisk metod.
- 15) Hovland-Janis: Personality and Persuasibility.

Okä 7.2.1962

Ironian ja itseironian mestari oli ehtinyt julkaista vielä kaksi runokokoelmaa lisää ennen kuin 40 vuotta sitten Tiede siis näytti voittaneen. Tiede oli sosiaalipsykologia ja **kokeellinen** sosiaalipsykologia. Rainio ryhtyi rakentamaan laboratoriota, kuten asiaan kuului, apunaan Rauni Myllyniemi ja Ilpo Vilkkumaa, ensin Porthanian kellariin, sitten Kirkkokadulle ja lopulta Franzeninkatu 13:een, Franzenian alakertaan. Sinne saatiin v 1966 2 laboratoriota, suurempi A-laboratorio ja pienempi B. Nämä nimitykset elivät sitten sitkeästi laitoksen muuttaessa uusiin tiloihin.

Suomen ensimmäinen varsinainen sosiaalipsykologian laboratorio Franzenissa koostui kymmenkunnasta kopperosta, joissa oli viestituslaitteet. Niitä käyttäen koehenkilöt saivat manipuloitua "tietoa" muiden koehenkilöiden vastauksista ja välittivät omat vastauksensa kokeenjohtajalle. Vastaukset rekisteröityivät automaattisesti reikänauhalle, joka sitten voitiin syöttää tietokoneeseen analysoitavaksi. Kun Eino Kailan 1922 perustama Turun yliopiston psykologian laboratorio täytti 1982 60 vuotta, sosiaalipsykologian laitoksen edustaja vei Suomen ensimmäiselle psykologian laboratoriolle syntymäpäivälahjaksi ison rullan keltaista reikänauhaa Suomen ensimmäisestä sosiaalipsykologian laboratorion.

Laboratoriossa tehtiin graduja aika paljon. Arviolta noin puolet 60-luvun graduista perustui laboratoriokokeisiin, esimerkkinä vaikkapa Kyösti Kallion (1967) työ transferistä ryhmän oppimisessa. Harvat uskaltautuivat tietokonesimulaatioon, yhtenä poikkeuksena nykyinen tilastotieteen professori Lauri Tarkkonen, joka jääkiekkomiehenä otti urakakseen jääkiekkopelin simuloimisen.

Vaikka Rainio piti oppilailleen tiukkoja matriisilaskentatulkeisia, taidekaan ei täysin unohtunut. Rainion vauhdikkaat luennot taideilmaisun problematiikasta keräsivät Porthanian salit täyteen ääriään myöten, ja yleisö nauroi katketakseen runoilijaprofessorin railakkaille sanakäänteille ja ideoille.

Marraskuussa 1968 tilanne muuttui äkkiä, kun Pariisista toukokuussa alkanut ylioppilaiden vallankumous levisi Helsinkiin. Laitos oli päässyt herkkään 6 vuoden ikään, ja äsken vielä niin autuaan suosittu professori Rainio joutui äkkiyllättä-

en oidipaalisten ylläkkeiden purkautumiskohteeksi. Kun sosiaalipsykologian opiskelijan asema vertaisryhmässä oli siihen saakka määräytynyt sen mukaan, kuinka hyvin hallitsi monimuuttujamenetelmiä, tämä kysymys menetti merkityksensä. Keskeinen kysymys oli, miten suhtautui yliopiston hallinnonuudistukseen. Jos kannatti kolmikantaperiaatetta, oli auttamattomasti konservatiivi ja hylkiö.

Vallankumouksen pyörä pyöri niin vinhaan, että joulukuussa 1969 valmistuneesta gradusta (Helkama 1969) voi lukea Heiderin balanssiteorian U-relaatiota havainnollistavan esimerkkilauseen: "*Opetusministeri Virolainen kannattaa mies ja ääni -periaatetta.*"

Opetusministeriö kannatti mies ja ääni -periaatetta vielä v. 1970, jolloin tuotiin esiin lakiehdotus, jossa yliopiston valtuusto olisi valittu mies ja ääni -periaatteella mutta opettajille olisi varattu 1/6 kiintiö. Tämä hirvittävä mies ja ääni -periaatteen vesitys ei tietenkään kelvannut ylioppilaskunnalle (Juva 1994, 188). Ehdotus ei luonnollisesti kelvannut myöskään konsistorille, joka koostui vuoteen 1990 saakka varsinaisista professoreista. Siellä Kullervo Rainio esitti päätöslauselmaehdotuksen, joka ansaitsee tulla kirjatuksi suomalaisen sosiaalipsykologian historiaan.

Rainio parodioi ajan retoriikkaa, jossa vastustajan toiminta oli aina jotakin "räikeää" ja toiminnan tavoitteena oli aina "peittää" todelliset vaikuttimensa. Hän paljasti, että opetusministeriö peitti uudistuksen todellisen luonteen: "Opetusministeriö katsoo, ettei korkeakoulu olennaisesti eroa ylioppilaskunnasta - sitä erikoispiirrettä lukuun ottamatta, että korkeakoulun opettajat ja tutkijat hyväksyttäisiin sen lisäjäseniksi. Opetusministeriön kannan mukaan näin laajennettu ylioppilaskunta saisi siten avustuksena kaikki ne varat, jotka eduskunta budjetissaan käyttää korkeakoulujen ylläpitämiseen, mikä asettaisi sen muihin nuorisojärjestöihin nähden huomattavan edulliseen asemaan - mutta onhan tehtäväkin kieltämättä tärkeä. Huomatkoon, että tämän laajennetun ylioppilaskunnankin nimittäminen nuorisojärjestöksi on täysin perusteltua siksi, että em. henkilöryhmien mukaantulo nostaisi yhdistyksen jäsenten keski-ikää yhdellä, enintään kahdella vuodella."

Rainio huipensi äyllisen ilotulituksensa (Mikko Juva) näin: "Konsistori esittää näin ollen jyrkän vastalauseensa siitä tavasta, jolla lakiluonnoksen perustelut on laadittu ja joiden ilmeisenä tarkoituksena on ollut edellä kuvatun yhden ennennäkemättömän räikeän yhden järjestötyypin, ylioppilaskuntien, yksipuolisen suosimisen peittäminen". (Juva 1996, 189.)

Professori ja assistentti saivat ensimmäisen vuosikymmenen aikana seurakseen lehtorin ja toisen assistentin. Laitoksen ensimmäisenä kymmenvuotiskautena valmistui 42 gradua, siis keskimäärin 4 vuodessa. Kokeellisten gradujen määrä putosi 70-luvun taitteessa. Kun vuoden 1970 opinnäytteistä vielä noin kolmannes oli kokeellisia, vuonna 1971 ja sen jälkeisinä vuosina kokeellisia graduja ei ollut yhtään. Voi sanoa, että vuoden 1968 ylioppilaskapina tappoi suomalaisen kokeellisen sosiaalipsykologian miltei kehtoonsa. Ainakin näin tapahtui laboratorikokeille, mutta kokeellinen tutkimus ylipäänsä on pysynyt Suomessa suhteellisen harvinaisena moniin muihin maihin verrattuna.

3. Toinen vuosikymmen (1972-1982): kuu- hunnan vuodet

Italialaiset nimittävät näitä vuosia nimellä "gli anni di piombo", lyijyvuodet. Vaikka Suomen opiskeleva nuoriso ei silloin turvautunut lyijyyn, sanalliset ammuksot, joita ainakin valtiosuhteellisessä tiedekunnassa käytettiin, olivat sitä raskaampia ja jättivät varmaan pitkäaikaisia, hitaasti jos ollenkaan arpeutuvia haavoja puolin ja toisin. Täytyy tunnustaa, että lähestyn noita aikoja vieläkin jossain määrin aristellen.

Laitoksen toinen vuosikymmen alkoi tieteellisesti tuotteliasaissa merkeissä. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen ensimmäinen väitöskirja, Rauni Myllyniemen "SRT - menetelmä sosiaalisten reaktiotaipumusten projektiiviseksi mittaamiseksi" ilmestyi 1972. Samana vuonna Kullervo Rainio kokosi kokeelliset interaktiotutkimuksensa kirjaksi *Group Maze*.

Kullervo Rainio valittiin kansanedustajaksi 1972 lähes 5400 äänellä. Rainio oli varsin näkyvä julkisuuden henkilö, paitsi kirjoistaan myös TV:stä tuttu. Rainion mainetta kuvaa, että kun hän meni laitoksen harjoittelijan kanssa Helsinginkadun Alkoon vuonna 1966 hakemaan tilaamiaan Franzenian tupaantuliaisviinejä, myymälänhoitaja tuli varta vasten katsomaan, miltä Käytännön psykologiaa -teoksen kirjoittaja elävänä näyttää. Varmaan kirjan humalakuvaus oli jäänyt alan miehen mieleen. Kuvaavaa on myös se, että kun Rainion eduskuntaehdokkuudesta viestin tuonut arvuutteli Franzenian kuppilassa, minkä puolueen ehdokkaaksi nonkonformistinen professorimme oli ryhtynyt, juuri kukaan ei tainnut arvata oikein, sen verran kaukana Rainion imago oli porvarillisesta kokoomuslaisesta.

Sosiaalipsykologian professorin virkaa hoiti 70-luvulla joukko sijaisia: Juhani Hirvas, Valde Mikkonen, Pertti Toukomaa ja pisimmän aikaa Rauni Myllyniemi. Ajan tavan mukaan laitoksella oli henkilö ja ääni -periaatteella valittu laitosten neuvosto, jonka puheenjohtajaksi valittiin säännönmukaisesti assistentti. Opiskelijoiden äänitorvena oli sosiaalipsykologian ASS- (Akateemisen sosialistiseuran) osasto käytännössä korvannut v. 1966 perustetun opiskelijayhdistys Statuksen.

Esityslista

SOSIAALIPSYKOLOGIAN LAITOSNEUVOSTON KOKOUS 24.9.1975

Esityslista:

1. Kokouksen avaus
2. Laillisuus ja päätösvaltaisuus
3. Esityslista
4. Lausunto kouluhellituksen niittöistä
5. Valmistautuminen laitosneuvostonvaltuutuksiin
6. Tutkimusuudistusohjelma
7. Oppikirjojen tarkistaminen
8. Opiskelijakortisto
9. Yhteydet Treen sosiaalipsykologian laitoksen kanssa (projektityöskentelyn pohjalta ja muuton)
10. Yleisen psykologian kiintöön vahvistaminen
11. Ilmoitukset
12. Muut esille tulevat asiat
13. Kokouksen päättäminen

3,10

Suomalaisen opiskelijaradikalismien stalinistinen neuvostosuuntaus näkyi jo lukuvuoden 1972 -73 tutkintovaatimuksissa. Uutta yhteiskunnallista eurooppalaista sosiaalipsykologiaa edustavan Israelin ja Tajfelin teoksen The context of social psychology ohella vaatimukseen oli ilmestynyt approbatoriin Porshnevin Social psychology and history ja cum laudeen Spirkinin Teoria joka uudistaa maailmaa. Seuraavana vuonna saatiin cum laudeen jo Marxilais-leniniläisen filosofian perusteetkin. Oletan että suuri osa opiskelijoista koki nuo teokset vieraana pakkopullana. Rainion paluu eduskunnasta v. 1979 toi sitten helpotuksen poistamalla ne vaatimuksista.

Laitoksen johto harrasti joustavaa myöntöväisyysspolitiikkaa, ja sosiaalipsykologian laitoksella nuo vuodet sujuivat melko lailla ilman isompia yhteenottoja, toisin kuin monilla muilla laitoksilla. Mukana olleet saivat miltei kymmenen vuoden mittaisen käytännön oppitunnin joukkojen ja joukkoliikkeiden psykologiasta ja vähemmistön vaikutuksesta.

Laitos pysyi edelleen suhteellisen pienenä. Valmistuneet 96 gradua merkitsevät n. 10 gradua vuodessa. Opettajamäärän kasvu teki mahdolliseksi panostaa pienryhmäopetukseen. Noina vuosina syntyi cum lauden teemaseminaarien perinne, joka on jatkunut katkeamattomana tähän päivään saakka. Opettajien ja opiskelijoiden tiivistä vuorovaikutusta kaiketi helpotti myös pieni ikäero. Vuonna 1975 laitoksen opettajien keski-ikä oli 32 vuotta, kun se vuonna 2001 oli 50 vuotta. Kun vuonna 1975 laitoksen vanhin opettaja oli 37-vuotias, vuonna 2001 laitoksen nuorin opettaja oli 36-vuotias.

Tutkimuksessa syntyi Rainion ja Myllyniemen edustaman vuorovaikutuksen tutkimuksen rinnalle uusia alueita. Sosialisatio perheessä ja moraalinen sosialisatio olivat sellaisia, samoin asenteet ja tietoisuus ja vähemmistö-enemmistösuhteet. Tutkimusintressit olivat varsin heterogeeniset, jokaisella opettajalla oli oma teoreettinen lähestymistapa ja oma projektinsa.

Alkuvuonna 1975 Rauni Myllyniemi tiedusteli valtion yhteiskuntatieteellisestä toimikunnasta, minkälaista tutkimusrahoitusta olisi saatavissa. Hänelle kerrottiin, että millekään isolle hankkeelle ei kannata toivoa rahoitusta mutta pienelle projektille voisi hyvinkin löytyä rahaa. Myllyniemi haki ja sai 5000 mk Pyhtäälle suoritettavaa tutkimusretkeä varten, lähinnä aineistonkeruukuluihin.

Myllyniemen mukaan lähtivät toukokuun lopulla Karmela Liebkind, Klaus Helkama ja tusinan verran opiskelijoita. Rauni Myllyniemi kokosi aineistoa pyhtääläisten sosiaalisista reaktiotaipumuksista SRT-testillään, Karmela Liebkind tutki ruotsin- ja suomenkielisten koululaisten ja heidän vanhempensa etnolingvististä identiteettiä ja Klaus Helkama arvoja ja moraalikäsitteitä.

Ahvenkosken kartano tarjosi sivurakennuksessaan tutkimusryhmälle majapaikan parina ensimmäisenä viikkona. Tutkijat nukkuivat makuupusseissaan lattialla ja ravasivat päivisin pitkin kyliä haastattelemassa pyhtääläisten työikäisiä edustavaa otosta. Kun aikataulu venyi ennakoitua paria viikkoa pitemmäksi, sekä sosiaalipsykologit että kartanon väki olivat tyytyväisiä, kun majapaikaksi muuttui kunnan retkeilymaja,

Klåsarön vanha kansakoulu. Sekä vieraat että isännät olivat arvattavasti kyllästyneet katselemaan sosiaalipsykologien käy-tettyjä vessapapereita, joita tuuli levitteli puuceestä pitkin piennarta.

Harvoin on niin vähällä rahalla saatu niin paljon aikaan: lis.työ, artikkelia, 3 gradua. Pyhtästä oli tuleva HY:n sosi-aalipsykologinen laboratorio, jossa riippumattomien muuttuji-en arvot määritteli suomalaisen yhteiskunnan muutos (ja riip-puvat muuttajat puolestaan määräytyivät laitoksen opettajien ja opiskelijoiden mielenkiinnon kohteista). Laitos ei pariin vuosikymmeneen kehittänyt minkään teoreettisen idean ympärille rakentuvia yhteistyöprojekteja, mutta Pyhtää on esimerkki projektista, joka perustui yhteiseen aineistonkeruuseen.

Laitoksen elämään kuuluvat olennaisena osan tutkijavie-railut, joilla joskus saattaa olla kauaskantoisia vaikutuksia. Vuonna 1976 laitoksella vieraili moraalien sosiaalipsykologian silloinen johtohahmo, Harvardin yliopiston professori Lawrence Kohlberg, joka on tunnetusti vaikuttanut melkoisesti eräiden laitoksemme nykyistenkin opettajien tutkimuksiin. Seuraavana vuonna Helsingissä kävi Henri Tajfel,

Henri Tajfel

uuden eurooppalaisen sosiaalipsykologian keskushenkilö, esittelemässä uutta, silloin vielä julkaisematonta sosiaalisen identiteetin teoriaansa. Karmela Liebkindin tutkimustyö on suurelta osalta sijoittunut sosiaalisen identiteetin teorian vii-toittamaan uomaan.

Ex oriente lux, idästä tulee valo, uskoi vaikutusvaltainen osa nuoria suomalaisia yhteiskuntatieteilijöitä 70-luvulla. Huomattavasti pienempi osa onnistui tutustumaan idän ihmei-siin alkukielellä. Vygotskin, Lurijan, Galperinin sekä isä ja poika Leontjevin tekstit, jotka noina vuosina suomennettiin, kulkivat paljolti laitoksemme opettajien ja tutkijoiden kautta. Helsingin yliopiston ja Moskovan valtionyliopiston välinen vaihtosopimus 70-luvun lopulta loi perustan laitoksen "koti-ryssä"-instituutiolle, joka on ollut - niin väittäisin - intellektu-

aalisesti hieman eri tasolla kuin se "hyvää - päivää - kirvesvarrtta" -yhteissymposiumien sarja, jota TT-komitea rahoitti. Näissä symposioissa englantia tai suomea osaamattomat neuvostopsykologit pitivät venäjäksi esitelmiään, suomalaiset puolestaan yleensä englanniksi, usein myös suomeksi. Tulokatut esitelmit eivät aina menneet kovin hyvin perille. Suomalaisien ei-taistolaisten huvina oli arvuutella, kuka tai ketkä olivat KGB:n agenteja.

Semanttiset vaikeudet eivät rajoittuneet esitelmien kieleen. Vuoden 1979 ensimmäisen persoonallisuuden psykologian symposion järjestelyissä oli yhteisesti sovittu, että pyritään edistämään nuorten psykologien mahdollisuuksia osallistua yhteistyöhön. Kun suomalainen delegaatio astui kokoussaliin, sitä vastassa oli rivi sympaattisia kaljupäisiä, arviolta seitsenkymmppisiä ukkeleita. Brezhnevin Neuvostoliitossa "nuoruudella" oli selvästi eri tarkoite kuin Suomessa, totesivat suomalaiset.

Suomalainen sosiaalipsykologia oli syntynyt 60-luvulla kokeellisen menetelmän tähtien alla, mutta ylioppilasvallankumous näytti polarisoivan sen helsinkiläiseksi "psykologiseksi" sosiaalipsykologiaksi ja tamperelaiseksi "sosiologiseksi" sosiaalipsykologiaksi. Alan professorit olivat poliittisestikin polarisoituneet. Kullervo Rainio reagoi ajan tapahtumiin kirjoittamalla 1971 kirjan "Informaatioita ja vapaa ihminen", jossa hän kritisoi television ja radion harrastamaa manipulaa-tiota. Antti Eskola puolestaan kirjoitti 1972 kirjan "Yhteisiä asioita", jossa hän hahmotteli marxilaista yhteiskuntatiedettä ja pohti liittymistä SKDL:ään - Rainiohan oli jo tuolloin kokoomuksen ja eduskunnan jäsen.

Ensimmäisen suomalaisen sosiaalipsykologian oppikirjan julkaisi Antti Eskola 1971. Eskolan kirjan lähtökohta, esipuheessa ilmaistuna, oli se, että hän koki olemassa olevat oppikirjat kovin yksipuolisesti amerikkalaisiksi. Hän pyrki amerikkalaisen aineksen joukkoon lisäämään "suomalaisia tutkimustuloksia, viittauksia marxilaisiin teorioihin sekä ns. yhteiskuntakriittistä ainesta".

Kullervo Rainio aloitti oman sosiaalipsykologian oppikirjansa samoihin aikoihin kuin Eskola, mutta päätyi sitten poli-

tiikkaan. Onnettomuudekseen hän valitsi työtoverikseen oppikirjan kirjoittamiseen äärimmäisen hitaasti kirjoittavan ja myöhästelevän nuoren maisterin, jota hän joutui odottelemaan niin Ekbergin kahvilaan sovituille käsikirjoitusten katsomista-paamisille kuin luvattujen käsikirjoitusten määräaikaisten suhteen muutenkin. Vuonna 1974 ilmestyi kuitenkin helsinkiläinen johdatus sosiaalipsykologiaan. Kirja ilmoitti "täyttävänsä sen aukon, mikä on ollut olemassa suomenkielisessä sosiaalipsykologisessa kirjallisuudessa laajahkon johdattavan oppikirjan puuttuessa". Rainion & Helkaman 381-sivuinen kirja oli luonnollisesti huomattavasti laajempi kuin Eskolan 347-sivuinen teos - ehkä "laajahkon" raja oli 350 sivun kohdalla. Helsinkiläinen teos ilmoitti haluavansa esitellä "kokeellisen tutkimuksen tärkeimpiä tuloksia". - Sosiaalipsykologian oppikirja otettiin kuitenkin Tampereellakin tutkintovaatimukseen. Oppikirjan 1 luku on nimeltään "johtavia prinssiipejä. Kuvitel-len siinä olevan muistuman Kailan "Persoonallisuuteen", jonka alkuluku oli komeasti "johtavia aatteita".

4. Kolmas vuosikymmen 1982-1991: sosiaalipsykologisen tiedon käyttöä etsimässä

Antti Eskola julkaisi 1982 teoksen Vuorovaikutus, muutos, merkitys. Se oli antava suunnan seuraavan puolentoista vuosikymmenen suomalaiselle sosiaalipsykologialle. Eskolan teos on pitkäaikaisena pääsykoekirjana tietysti enemmän kuin tuttu 80- ja 90-luvun sosiaalipsykologeille. Tässä sosiaalipsykologian perusteiden kriittisessä tarkastelussa Eskolan työtä ohjasi hänen omien sanojensa mukaan "melkein epätoivoinen pyrkimys" "säilyttää edes kohtuullisesti koossapysyvä tieteellinen identiteetti" ristiriitaisessa maailmassa.

Vuorovaikutus, muutos, merkitys -teoksen kolmas osa käsittelee sosiaalipsykologisen tiedon käyttöä. Siinä Eskola torjuu jyrkästi sosiaaliteknologiseksi nimittämänsä "sosiaalisten ongelmien" lähestymistavan ja pohtii, mitä sosiaalipsykologi-alla on sanottavana inhimillisen toiminnan ja ihmiselämän merkityksen ja mielen peruskysymyksistä. Tällaisia kysymyk-

siä ovat esimerkiksi yksilön siteet muihin ihmisiin, yksinäisyyden ja yhteistoiminnan ongelmat ja normatiivisen kontrollin ongelma.

Sosiaalipsykologian keskeiseksi tehtäväksi nähdään aineiden antaminen "siihen toimintaan, jolla ihminen pyrkii laajentamaan vapautensa aluetta ja tekemään sen sisällä itsenäisiä päätöksiä" (s. 251). Sosiaalipsykologin on toimittava "ainoastaan siellä, missä ihmiset erilaisin organisoiduin yhteistyömuodoin pyrkivät hallitsemaan itseään ja laajentamaan itsehallintansa rajoja", kirjoittaa Eskola. Eksistentiaalisen perusvirityksensä mukaisesti Eskola jättää avoimeksi sen, mihin tuo "siellä, missä" viittaa - valinta jää jokaisen sosiaalipsykologin itsensä tehtäväksi.

Eskolan sosiaalipsykologiaa hallitsee siis emansipatorinen ja hermeneuttinen tiedonintressi, jos haluamme käyttää Habermasin tunnettua luokittelua. Eskola tuo esiin myös metaforan, joka omaksuttiin innokkaasti sosiaalipsykologian itsemäärittelyihin niin Tampereella kuin Helsingissäkin: sosiaalipsykologia on siltatiede, joka integroi kaikkia ihmis- ja yhteiskuntatieteitä.

Kun Tampereen sosiaalipsykologia on parikymmentä vuotta edennyt Antti Eskolan viitoittamalla tiellä, Helsingissä painotukset ovat olleet hieman toisenlaiset. Sosiaalipsykologia on nähty myös sosiaalisten ongelmien ratkaisemisessa olennaista tietoa tarjoavaksi tieteksi, jonka ei tarvitse karsastaa kokeellistakaan menetelmää.

Esimerkkinä sosiaalisten ongelmien painotuksesta on Ilpo Vilkkumaan ja Antti Uutelan 80-luvun alussa ideoima soveltavan sosiaalipsykologian päivä, jota tänään vietetään 22. kertaa, nyt vain sosiaalipsykologian päivänä. Uutela ja Vilkkumaa ovat olleet luomassa sitä vahvaa terveyden sosiaalipsykologian perinnettä, joka on jatkunut varsin vahvana tähän päivään saakka. Rasismi ja syrjintä ovat myös olleet sellaisia sosiaalisia ongelmia, joihin liittyvää tutkimusta laitoksella on tehty jatkuvasti. Työelämää käsitteleviä väitöskirjoja tehtiin laitoksen kolmannella vuosikymmenellä useita (Kaisa Kauppinen, Marko Elovainio, Kari Vesala).

Sosiaalipsykologian käyttö yhteiskunnan ongelmien ratkaisussa ja samalla sosiaalipsykologian luonne eri tieteenaloja yhdistävänä siltana sai ainakin taloudellisesti merkittävimmän ilmauksensa 90-luvun alussa, kun Antti Uutela ja Ulla Anttila neuvottelivat laitoksen kauppa- ja teollisuusministeriön kuluttajia koskevan energiatutkimusohjelman koordinaatiolaitokseksi. Pienellä sosiaalipsykologian laitoksella oli monena vuonna valtiotieteellisen tiedekunnan suurin maksullinen palvelutoiminta. Laitoksella toimi myös pohjoismaisen energiatutkimusohjelman tutkimuspäällikkönä maantieteilijä Pirkko Kasanen, joka ei jäänyt ainoaksi laitoksen maantieteilijäksi.

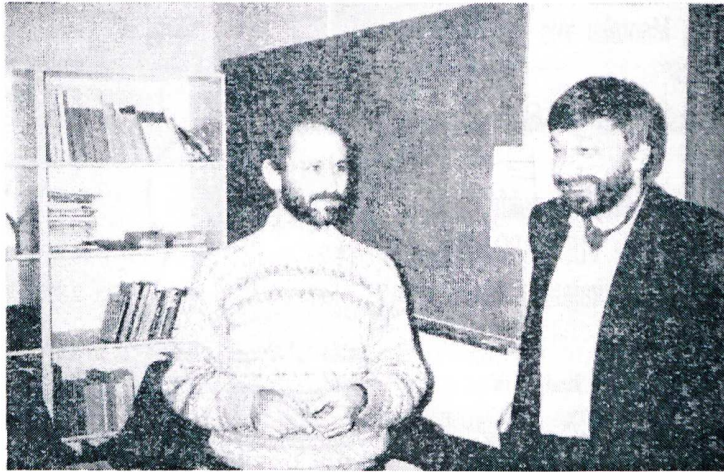
Edellisellä vuosikymmenellä alkaneet tutkimusperinteet jatkuivat laitoksen kolmannellakin vuosikymmenellä. Anja Riitta Lahikainen väitteli perheestä ja uranvalinnasta, ja jatkoi sosialisointitutkimista pohjoismaisessa monitieteisessä BASUN- hankkeessa, joka taisi olla laitoksen ensimmäinen kansainvälinen vertaileva hanke. Moraalikäsityksiä ja arvoja koskeva tutkimus jatkui, myös Pyhtäälle tehdyllä toisella retkellä. Uutena teemana kehitysosaalipsykologiseen tutkimukseen tuli mukaan tietokäsitysten kehitys, Anna-Maija Pirttilä-Backmanin monumentaalisen väitöskirjan aihe. Tutkimuksen aihepiirejä monipuolisti myös Jaana Venkula, joka toimi näkyvästi tieteen tutkimuksen assistenttina laitoksella.

Vuorovaikutuksen tutkimus oli edelleen laitoksen tutkimuksen ydinalue. Kullervo Rainio huipensi monivuotiset tutkimuksensa teokseen Stochastic field theory, joka ilmestyi 1986, samana vuonna kun hän siirtyi eläkkeelle. Rauni Myllyniemi oli huomannut saman minkä Albert Camus'n Putoamisen (s.6-7) kertoja: "Kun on paljon miettinyt ihmistä sekä ammatin puolesta että oman luontonsa halusta, rupeaa joskus kaipaamaan muita kädellisten lahkoon kuuluvia". Evoluutionäkökulman omaksumisessa Myllyniemi oli paljon aikaansa edellä. Hänen mielenkiintonsa suuntautui 80-luvulla keskusteluun.

Kieli ja sen käyttö olivat tulleet jo aiemmin, kielellisen käänteeseen myötä, aivan uudella tavalla tärkeiksi sosiaalipsykologiassa. Laitoksen moniin ulkomaisiin vieraisiin kuului eräs kielellisen käänteeseen keskeisistä vaikuttajista, Rom Harré, jon-

ka Kullervo Rainio tiedekunnan promoottorina vihki kunniatohtoriksi (yhdessä presidentti Mauno Koiviston kanssa) 1986. Käydessään Helsingissä 1977 Henri Tajfel kertoi paikalliselle autonkuljettajalleen, että hän aikoo väistyä ja tehdä tilaa nuorille, eteville oppilailleen. Ilmeisesti Tajfelin mielessä oli ainakin Michael Billig, joka vieraili Helsingissä 1988 ja teki opiskelijoihin yhtä voimakkaan vaikutuksen kuin Harrékin.

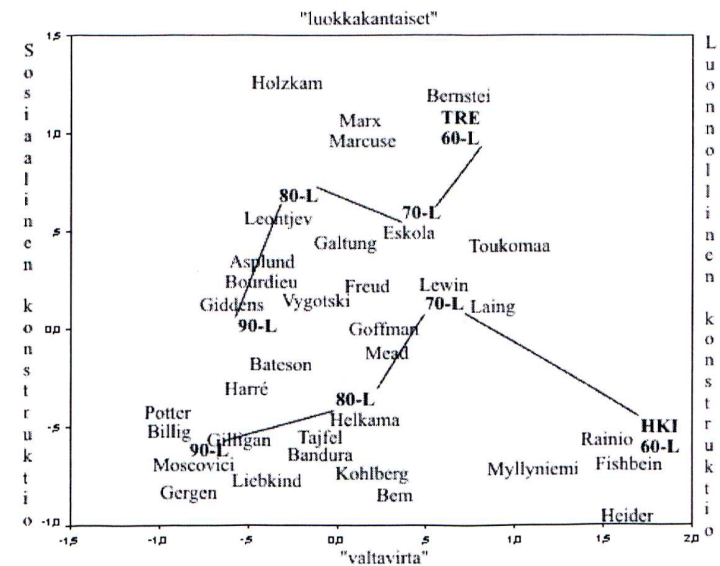
Status -lehden kuva Billigistä ja Helkamasta

Etogeeninen ja retorinen tarkastelutapa löivät itsensä läpi. Sosiaalipsykologian tutkimusaiheiden kirjo laajeni alueille, joille kokeellisilla tai kvantitatiivisilla menetelmillä ei juuri ole asiaa. Jari Hakasen gradu kuoleman kolmista kasvoista ja Kirsi Tolosen gradu yksinäisyydestä kuuluvat laitoksen kolmannen vuosikymmenen hienoihin tieteellisiin saavutuksiin. - Samaan aikaan Tampereella Anssi Peräkylä tutki sosiologiassa myös sairaalakuolemaa.

Vilma Hänninen ja Oili-Helena Ylijoki ovat Psykologia-lehdessä 1995 julkaistussa artikkelissaan selvittäneet Helsingin ja Tampereen gradujen aihepiirejä, menetelmiä ja sitä, keihin graduntekijät viittasivat töissään. Helsingiläiselle tutkimukselle leimallista oli 80-luvulla, kuten aikaisemminkin, kiinnostus työelämän ongelmiin, jotka Tampereella olivat hyvin vähäisessä asemassa. Kun kummallakin laitoksella yleisimpänä gradun menetelmänä oli kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä surveytyyppinen lomakekysely, Helsingissä näin oli vielä 80-luvullakin, jolloin Tampereella jo hallitsi laadullinen haastattelu.

Viittaukset sosiaalipsykologian graduissa Hki/Tre

Korrespondenssianalyysi graduja viittaavista 90-luvun alkuun osoittaa kaksi seikkaa. Ensinnäkin ajallinen suuntaus on molemmilla laitoksilla kohti sosiaalista ja kulttuurista konstruktionismia. Toiseksi helsinkiläiset gradut viittasivat huomattavasti tamperelaisia graduja useammin sosiaalipsykologian valtavirtateoreetikoiksi luettaviin tutkijoihin kuin tampereläiset, joiden viittauksissa korostuvat sosiologit, Freud ja neuvostososiaalipsykologit.

Sosiaalisen identiteetin teorian kannalta kiintoisa havainto on molempien laitosten graduissa ilmenevä sisäryhmän suunta. Helsingin laitokselta 60-luvulta 90-luvun alkuun valmistuneissa 260 gradussa oman laitoksen henkilökuntaan viittasi 61%, tamperelaisiin sosiaalipsykologeihin puolestaan 52%. Tampereella oman laitoksen henkilökuntaan viittasi 78% graduista, helsinkiläisiin 28%.

Varovaisen sisäänottopolitiikan takia Helsingin sosiaalipsykologian gradujen määrä jäi tänä kymmenvuotiskautena hieman edellistä alemmaksi, 84:ään. Väitöskirjoja sen sijaan tuli huomattavasti 70-lukua enemmän. Opiskelijoiden ja opettajien vuorovaikutuksesta kertoo jotakin se, että ylioppilaskunta valitsi vuonna 1989 sosiaalipsykologian laitoksen vuoden laitokseksi.

5. Neljäs vuosikymmen 1992-2002: kansainvälistymistä ja kotimaista yhteistyötä

Samoin kuin nuori Kullervo Rainio totesi, että Lehtovaara on todella älykäs ja hieno mies, sosiaalipsykologian laitos voi 40-vuotiaana todeta, että valtiotieteellinen tiedekunta on hieno, joustava ja oikeudenmukainen tiedekunta, yliopiston paras. Yliopistolaitos ei virkojen osalta 80- ja 90-luvuilla Helsingissä kasvanut käytännöllisesti katsoen ollenkaan, uusia virkoja ei perustettu, virkoja saattoi saada vain siirtojen kautta. - Kun Osmo Jussila 80-luvun puolivälissä nimitettiin poliittisen historian henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi, tiedekunta siirsi hänen apulaisprofessorinsa sosiaalipsykologiaan.

(Oikeus toteutui Jussilan lähtiessä eläkkeelle, kun poliittinen historia sai professuurinsa takaisin.)

Kun kansantaloustieteen ruotsinkieliseen professuuriin ei enää ilmaantunut päteviä tarjokkaita, eikä ruotsinkielisiä kansantaloustieteilijöitä ollut valmistunut 80-luvulla kuin kourallinen, tiedekunta sovelsi kysynnän ja tarjonnan lakia ja siirsi viran sosiaalipsykologiaan. Pätevää professori tarjontaa edusti Karmela Liebkind ja kysyntää taas ne kymmenkunta Svenska Social- och Kommunalhögskolanista valmistuvaa sosionomia, jotka olivat kiinnostuneita jatkamaan maisteriksi sosiaalipsykologia pääaineena.

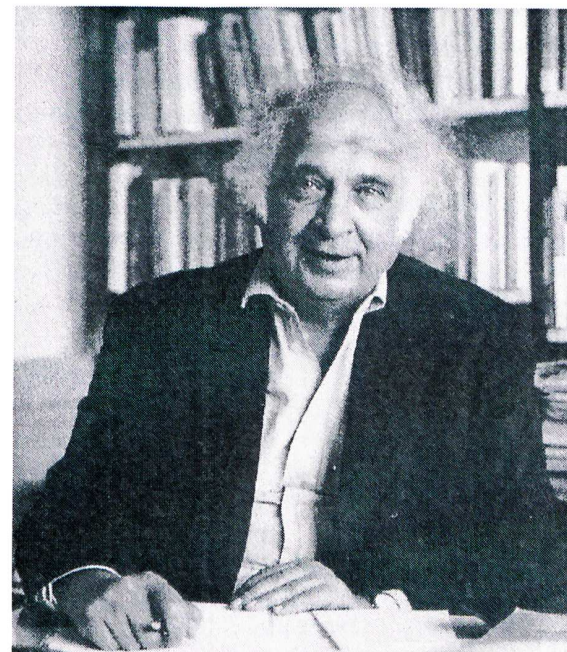
Soc. och komin 50-vuotisjuhlassa juhlapuheen piti eduskunnan, sittemmin Euroopan oikeusasiamies Jacob Söderman, joka totesi, että hänen toimiessaan siellä yliopettajana sos o komin tulkittiin yleisesti tarkoittavan ”socialister och kommunister”. Ne 90-luvun opiskelijat, jotka sos o komista laitokselle ovat tulleet, eivät kaikeksi ole enää poliittisesti kovin kiivaita mutta kielivähemmistömme edustajien läsnäolo on ehkä antanut laitokselle vielä ”sosiaalisemman”, huolenpitoon suuntautuneen leiman kuin muuten olisi tapahtunut. Portfoliokertomuksista päätellen ruotsinkieliset opiskelijat eivät tunne täysin olevansa siinä Berryn nelikentän ruudussa, joka kulkee nimellä integraatio – tasa-arvoinen kontakti, jossa enemmistön ja vähemmistön jäsenet säilyttävät omat kulttuuriset ja kielelliset erikoispiirteensä – mutta ei varmaankaan voi sanoa heidän sulautuneen tai syrjäytyneen. Laitos on ymmärtääkseni kehittynyt koko ajan kohti toimivaa kaksikielisyyttä. Vuonna 2002 pääaineopiskelijoista joka kuudes (16%) oli ruotsinkielisiä ja viimeisten viiden vuoden aikana valmistuneista graduista joka kymmenes. Pohjoismainen yhteistyö toimii sekä opiskelijavaihdossa että tutkimuksessa.

Itse asiassa sosiaalipsykologian laitos on muuttunut viimeisen vuosikymmenen aikana käytännössä miltei kolmikieliseksi. Englanninkielistä opetusta oli esimerkiksi v. 2000 seitsemän kurssin verran, ja jatkokoulutus on pitkään ollut suurelta osalta englanninkielistä. Kansainvälistyminen on epäilemättä yksi piirre, joka vahvasti luonnehtii laitoksen neljännen

vuosikymmenen muutosta. Laitos on mukana viidessä laajassa kansainvälisessä vertailututkimuksessa, joissa kootaan aineistoa kaikista maanosista. Viime vuonna laitos sai ensimmäisen afrikkalaisen tohtorinsa, kun Seth Gyekye puolusti tutkimustaan työtapaturmien syiden attribuutiosta Ghanassa ja Suomessa. Laitoksen aktiiviset väitöskirjantekijät edustavat 5 kansallisuutta: Suomi, Italia, Kamerun, Venäjä ja Viro. Tohtoriopintoihin kirjoittautuneita on paljon useammasta maasta.

Yhdeksänkymmenluvun tutkimuksen suunnan muutos Helsingin sosiaalipsykologiassa voitaneen kiteyttää kolmeen sanaan "kognitiosta maailmankuvan ulottuvuuksiin". Tämä on myös Anna-Maija Pirttilä-Backmanin ja Kari Vesalan 1994 toimittaman julkaisun otsikko. Pirttilä-Backman toi laitokselle Moscovicin sosiaalisten representaatioiden teorian. Sen myötä laitos liittyi myös sosiaalisten representaatioiden verkostoon ja sen eurooppalaiseen tohtoriohjelmaan, jotka ovat avanneet opiskelijoillemme monen Euroopan parhaan laitoksen ovet. Vuonna 1995 laitos järjesti ensimmäisen sosiaalisten representaatioiden kesäkoulun Lahdessa ja samanaiheisen symposiumin Mustion linnassa, pääpuhujana kummassakin Serge Moscovici, Henri Tajfelin ohella uuden eurooppalaisen yhteiskunnallisen sosiaalipsykologian isä.

Serge Moscovici

Ensimmäinen suomalainen sosiaalisten representaatioiden ohjelman eurotohtori, Doctor Europaea, Annukka Vainio, puolustaa piakkoin nyt esitarkastuksessa olevaa työtään.

Trendiä kognitiosta maailmankuvaan edustaa myös Kari Vesalan kehittänyt laadullinen asennetutkimus, Billigin retorisen sosiaalipsykologian omintakeinen muunnelma, joka on tuottanut runsaasti kokonaisia monografioita ja korkeatasoisia graduja.

Kun Helsingin yliopisto muutama vuosi sitten arvioi kunkin laitoksen tutkimuksen tason 7-portaisella asteikolla, sosiaalipsykologian laitos sai arvosanan 6, eximia.

Laitoksen neljännellä vuosikymmenellä 1992-2001 valmistui sosiaalipsykologiassa graduja enemmän kuin kolmena

edellisenä vuosikymmenenä yhteensä, 226. Pelkästään vuonna 2001 tuli graduja miltei yhtä monta kuin koko ensimmäisellä vuosikymmenellä, 39. Tänä vuonna tahti on samaa luokkaa.

Alina Nikitenkova selvitti 90-luvun sosiaalipsykologian graduista muutamia asioita. Ensinnäkin tiivistelmässä ilmoitetun teorian, jota työssä oli käytetty. Sosiaalisen identiteetin teoriaa ilmoitettiin käytetyn 7%:ssa graduista. Toiseksi suosituimpana lähestymistapana olivat sosiaalisten representaatioiden teoria ja diskurssianalyysi, joita kumpaakin ilmoitti käytäneensä 5% graduntekijöistä. Pienet prosenttiluvut viittaavat siihen, että lähestymistapojen kirjo on suuri, eikä mikään lähestymistapa dominoi.

Keitä ulkomaisia tutkijoita sitten 90-luvulla graduissa on siteerattu?

Taulukko 1. 90-luvun helsinkiläisten gradujen viittaukset ulkomaisiin tutkijoihin, %.

Michael Billig	23.3
Rom Harré	15.7
Henri Tajfel	14.8
Serge Moscovici	11.9
Erving Goffman	11.0
Gordon Allport	10.5
Leon Festinger	9.0
John Turner	9.0
Albert Bandura	7.6
Lawrence Kohlberg	7.6

n = 210

(Alina Nikitenkova 2002)

Taulukon kaikki neljä kärkinimeä ovat joskus käyneet laitoksella. Retorisen sosiaalipsykologian edustajaa Michael Billigiä siteerattiin miltei joka neljännessä gradussa, diskursiivisen sosiaalipsykologian vahvaa miestä Harréta miltei joka kuudennessa. Tämä kertoo laadullisen otteen vahvuudesta myös Helsingin sosiaalipsykologiassa. Viisivuotiskautena 1997-2001 laadullisia menetelmiä käyttäneitä graduja olikin yli 60%.

Saman viisivuotiskauden gradujen aihepiirien tarkastelu osoittaa, että reippaasti yli puolet graduista käsitteli yhtä tai useampaa kolmesta aihepiiristä: työelämää ja organisaatioita, terveyttä ja sairautta tai sosiaalityötä. Neljännellä sijalla (13%) ovat sukupuolten tasa-arvoon ja perheeseen liittyvät aiheet. Naistutkimuksella onkin pitkät perinteet laitoksella. Marja Ahokas on tehnyt 70-luvulta alkaen urauurtavaa työtä tällä alueella. Sitä ovat näkyvästi jatkaneet mm. Suvi Ronkainen, Maaret Wager ja Liisa Husu.

Ovatko yhteistyötä tutkivan tieteen tekijät yksinäisiä puurtajia vai tekevätkö he myös käytännössä yhteistyötä? Viimeisen viisivuotisperiodin 136 gradusta 34 eli tasan neljäsosa oli tehty jonkin isomman projektin osana, mikä on suunnilleen samaa luokkaa kuin aikaisemminkin (Hänninen, Myllyniemi, Ylijoki & Nikander 1995)

Avoimien yliopistojen on ollut 90-luvulla paitsi tärkeä sosiaalipsykologisen tiedon levittämisyväylä, jossa monet sosiaalipsykologit ovat antaneet korkeatasoista ja innostavaa opetusta, myös tärkeä opiskelijoiden rekrytointiväylä. Jotkut avoimien yliopiston kautta opiskelemaan tulleet ovat jo ehtineet jatko-tutkintoihin saakka. Sosiaalipsykologian asema avoimessa yliopistossa vahvistui tänä vuonna, kun Marja Ahokkaan rinnalle saatiin toinen lehtori, Jukka Tontti.

Väitöskirjoja sosiaalipsykologiassa on vuoden 1992 jälkeen valmistunut 24. Suurin yksittäinen aihealue on ollut terveys, ja esim. alkoholiaiheisia väitöskirjoja on ollut 3. Sosiaalipsykologia on laajentunut työn ja terveyden lisäksi myös esim. katastrofien ja internetin tutkimukseen.

6. Sosiaalipsykologian identiteetti

Sosiaalipsykologia on määritelmän mukaan väistämättä vähemmistötiede - se on osa psykologiaa ja osa sosiaalitieteitä. Kuten biokemia on usein ollut kemian suurin haara, sosiaalipsykologiakin on niin suuri psykologian haara että sillä on joissakin yliopistoissa oma itsenäinen laitoskin, mm. Helsingissä ja London School of Economicsissa. Suomenruotsalaisen vähemmistön on usein väitetty potevan jatkuvaa identiteettikriisiä. Alsacessa vuoden asuneena saatoinkin todeta saman elsassilaisista, jotka eivät samastu ranskalaisiin mutta eivät saksalaisiinkaan vaan pohtivat jatkuvasti identiteettiään. Sosiaalipsykologit ovat tässä suhteessa epäilemättä suomenruotsalaisten ja elsassilaisten kaltaisia. Alsacilaisessa identiteettikeskustelussa usein esiintyvä termi on repli identitaire, sisäänlämpiävyys tai itseän kääpetyminen. Kun on ollut kohta 30 vuotta töissä sosiaalipsykologian laitoksella, jatkuva identiteettikriisi on tullut siinä määrin elämän osaksi, että sitä tuskin enää huomaakaan. Silti sisäänlämpiävyys on aika ajoin vaatinut myös sosiaalipsykologiaa.

Muistan olleeni aika iso poika, kun oivalsin, että suomenruotsalaiset eivät nimestään huolimatta olekaan ruotsalaisia vaan kannustavat Suomi-Ruotsi -maaottelussa Suomea. Vastaavasti sosiaalipsykologit eivät nimestään huolimatta ole psykologeja - kuten psykologiliittokin muistaa meitä muistuttaa - vaan sosiaalitieteilijöitä, vaikka tietynasteinen ambivalenssi psykologian ja psykologian suuntaan on aina olemassa.

Ei ole aina ollut itsestään selvää, että suomalainen sosiaalipsykologia Helsingissä ja Tampereella, jo kymmenen vuotta Kuopiossakin, on meille yhteinen sisäryhmä. Sosiaalipsykologian alkuvuosikymmeninä Helsingin ja Tampereen välillä vallitsi aika selvä sisäryhmä-ulkoryhmä-asetelma, josta olen jo antanut esimerkkejä. Poliittiset kannat sekä teoreettinen ja menetelmällinen suuntautuminen olivat kaikki polarisoivia tekijöitä.

Kun Antti Eskola Vuorovaikutus, muutos, merkitys - kirjassaan 1982 torjui jyrkästi sosiaaliteknologian, Kullervo Rainion seuraaja Helsingissä julistautui virkaanastujaispuhees-

saan 1989 moraalisesti kestävä sosiaaliteknologian kannattajaksi ja vannoi Lewinin ja edeltäjänsä iskulauseeseen "mikään ei ole niin käytännöllistä kuin hyvä teoria". Eskola vastasi 7. jäähyväisluennossaan (1997, 145-149) ja muistutti kyseisen helsinkiläisprofessorin sanoneen samassa esitelmässä, etteivät sosiaalipsykologit ole juuri löytäneet syy-yhteyksiä - jotka tietysti ovat sosiaaliteknologian välttämätön ehto. Tämäntyyppinen tamperelais-helsinkiläinen keskustelu epäilemättä jatkuu edelleen.

Toisaalta voi todeta, että jokseenkin kaikki suomalaiset toimitetut sosiaalipsykologian kirjat ovat sisältäneet sekä helsinkiläisten että tamperelaisten lukuja - niin Kullervo Rainion 60-vuotijuhlakirja vuodelta 1984 kuin Rauni Myllyniemenkin vuodelta 1997. Vilma Hännisen, Jukka Partasen ja Oili-Helena Ylijoen toimittama, viime vuonna ilmestynyt Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä on kaunis esimerkki yliopistojen välisestä yhteistyöstä. Vuotta 1996 voi pitää yhtenä merkkipaaluuna suomalaisen sosiaalipsykologian yhteisen sisäryhmäidentiteetin kehityksessä. Silloin aloitettiin Helsingin, Tampereen ja Kuopion yhteiset soveltavat erikoistumisopinnot, joilla laman jälkeisinä vuosina oli kova kysyntä. Silloin ilmestyi myös - tamperelais-helsinkiläisenä yhteistyönä - ensimmäinen lukion sosiaalipsykologian oppikirja, Anja Riitta Lahikaisen ja Anna-Maija Pirttilä-Backmanin Sosiaalipsykologian perusteet. Anja Riitan vesivärikuvitus jatkoi Kullervo Rainion aloittamaa itse kuvitettujen sosiaalipsykologian kirjojen perinnettä. Myös Suomen sosiaalipsykologit ry perustettiin 1996.

Perinteisesti, 90-luvulle saakka oli tapana luonnehtia helsinkiläistä sosiaalipsykologiaa psykologisesti orientoituneeksi, vastakohtana tamperelaiselle sosiologiselle (esim. Helkama 1991). Monet seikat viittaavat siihen, ettei tämä vastakohta enää päde. Kaksitoista vuotta sitten tarkastelin sosiaalipsykologian päivän avauksessa suomalaista ja eurooppalaista sosiaalipsykologiaa niiden viiden sosiaalisuuden tai yhteiskunnallisuuden kriteerin avulla, jotka Carlson (1984) toi esiin artikkelissaan "What's social about social psychology?" Nämä kriteerit ovat:

- 1) Edustavatko tutkittavat mielekkäitä sosiaalisia ryhmiä (esim. luonnollisia ryhmiä tai vain vaikkapa ikä- ja sukupuoliryhmiä, joita vertaillaan keskenään)?
- 2) Tutkitaanko yhteiskunnan rakenteeseen liittyviä seikkoja (esim. sosioekonomista asemaa, etnistä ryhmää, ammatia)?
- 3) Havainnoidaanko sosiaalista vuorovaikutusta?
- 4) Tarkastellaanko psykologisiin toimintoihin vaikuttavia sosiaalisia tekijöitä, esim. ryhmän ilmapiiriä tai kieliyhteyden jäsenyyttä?
- 5) Ovatko tutkittavat asiat tutkittaville merkityksellisiä, esim. poliittisia tapahtumia tai ammattiin liittyviä kysymyksiä?

Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta johtavan amerikkalaislehden artikkeleista täytti 1982 kunkin kriteerin vain kymmenisen prosenttia. Eurooppalainen sosiaalipsykologia ei kahdenkymmentä vuotta takaisessa pika-analyysissä osoittautunut paljonkaan yhteiskunnallisemmaksi kuin amerikkalainen, kun sitä tarkasteltiin *European Journal of Social Psychology*ssa julkaistujen artikkelien valossa. Se oli amerikkalaista yhteiskunnallisempaa vain kahden mittapuun mukaan: koehenkilöt edustivat useammin mielekkäitä ryhmiä ja sosiaalisten tekijöiden yhteydet psyykkiseen toimintaan olivat useammin tarkastelussa.

Sen sijaan suomalainen sosiaalipsykologia oli varsin yhteiskunnallista Carlsonin viidellä kriteerillä mitattuna. Taulukosta 2 näkyy, että

Taulukko 2. "Sosiaalisuuden" kriteerit*) ja niiden toteutuminen, %.

	Suomi väit. 1978-87	Hki väit. 1990-01	Hki gradut 1990-01
1. Mielekkäitä ryhmiä	83	100	95
2. Yhteiskunnan rakenne	67	87	76
3. Sos. vuor. havainnointi	0	61	49
4. Sos. tekijöiden vaikutus	100	78	72
5. Henk.koht. tärkeät kysymykset	83	100	90
n	6	23	210

* Carlson 1984

(Helkama 1991, Nikitenkova 2002)

helsinkiläinen sosiaalipsykologia on edelleen ollut varsin yhteiskunnallista sekä väitöskirjojen että gradujen tasolla. Tutkimuksen yhteiskunnallisuus näkyy paitsi siitä, mitä tutkitaan myös *keitä* tutkitaan.

Sosiaalipsykologiaa on usein arvosteltu siitä, että se tutkii pääasiassa ensimmäisen vuoden yliopisto-opiskelijoita. Seuraavasta taulukosta näkyy 90-luvun 23 helsinkiläisessä sosiaalipsykologian väitöskirjassa tutkittujen 10 000 henkilön jakautuminen koululaisiin, opiskelijoihin ja muihin ihmisiin. Vertailukohdaksi otin umpimähkään eurooppalaista valtavirtatutkimusta edustavan *European Journal of Social Psychology*n kaksi viimeistä numeroa, joiden 30 artikkelissa oli tutkittu 6500 ihmistä.

Taulukko 3. Tutkittavat suomalaisessa ja eurooppalaisessa sosiaalipsykologiassa 1980- ja 90-luvuilla, %.

	1980-luku		1990-luku	
	Eur.*	Suom.**	Eur.***	Suom.****
Koululaisia	23	29	11	4
Opiskelijoita	75	20	36	6
Muita	2	51	53	90
n	2578	2068	6558	10364

* European Journal of Social Psychology 1989, no:t 1-4

** Suomalaiset väitöskirjat 1978-87 (n=6)

*** European Journal of Social Psychology 2002, no:t 3-4

****Helsinkiläiset sosiaalipsykologian väitöskirjat 1990-2001

(n=23)

(Helkama 1991, Nikitenkova 2002)

Korkeakouluopiskelijoiden osuus suomalaisessa tutkimuksessa on vain kuudesosa siitä, mikä se on European Journalin julkaisemissa tutkimuksissa. Eurooppalainen valtavirta näyttää muuttuneen kymmenessä vuodessa yhteiskunnallisempaan suuntaan sekkin - tosin 73% julkaistuista artikkeleista käytti tutkittavinaan vain korkeakouluopiskelijoita.

Kun Himmelweit & Gaskell vuonna 1991 julkaisivat teoksen Societal Psychology, meille monille helsinkiläisille sosiaalipsykologeille tuli ehkä samanlainen tunne kuin Molièren herra Jourdainille, joka kuuli puhuneensa proosaa koko ikänsä; mekin huomasimme tutkineemme jo vuosikymmeniä yhteiskunnallista psykologiaa, vaikka emme olleet sitä tienneet.

Sosiaalipsykologia sijaitsee valtiotieteellisessä tiedekunnassa, kuten on tullut monta kertaa todetuksi, ja HY:n valtiotieteellisellä tiedekunnalla on tunnetusti läheiset suhteet valtioon. 80-luvulla saattoi lauantaisin tiedekuntatenteissa nähdä useampiakin presidenttiehdokkaita yhtä aikaa tenttipapereita täyttämässä. Sosiaalipsykologian laitoksen kaikki yhdeksän tähänastista osoitetta ovat käytännössä olleet kävelymatkan päässä eduskunnasta ja valtioneuvostosta.

Huhtikuun 1. päivänä 1987 sosiaalipsykologian professorin vastaanotolle saapui pitkä urheilijamainen mies hakemaan loppumerkintää - erinomaisin tiedoin - sosiaalipsykologian laudaturista. Hän oli hieman yllättynyt, kun ei tavannutkaan Kullervo Rainiota, vaan tämän seuraajan. Rainion seuraaja otti vastaan Muutoksen suunta -kirjan ja sen tekijän kiitokset opiskeluvuosista, luvaten välittää ne Rainiolle.

Omistuskirjoitus Lipposen lahjoittamassa kirjassa

*Sosiaalipsykologian la. Heille
1.4.1987
opiskeluvuosista kiittäen*

MUUTOKSEN SUUNTA

Paavo Lipponen

Sosiaalipsykologia ei ole ainoa asia, joka yhdistää Suomen ensimmäistä sosiaalipsykologian professoria Kullervo Rainiota ja sosiaalipsykologian opiskelijoiden ensimmäiseen sukupolveen kuuluvaa pääministeri Paavo Lipposta, joka v. 1987 halusi saattaa loppuun sosiaalipsykologian opintonsa, suoritettuaan valtiotieteiden maisterin tutkinnon kansainvälisessä politiikassa.

Paavo Lipposen ja Kullervo Rainion toteutumatta jäänyt kohtaaminen aprillipäivänä 15 vuotta sitten symbolisoi mielestäni sosiaalipsykologian identiteettiä paitsi yhteiskunta- myös valtiotieteenä, niin epäilyttävältä kuin tämä epiteetti saattaa kuulostaakin. Suomalaisen sosiaalipsykologian kuvaan on aina kuulunut kiinnostus yhteisten asioiden hoitoon, olipa tämä kiinnostus sitten osallistuvaa tai kriittistä. Poliittikkaan on rekrytoitunut myöhemmistäkin opiskelijapolvistä sosiaalipsyko-

logeja. - Kun Suomen Kuvalehti muutama vuosi sitten esitteli 100 tulevaisuuden vaikuttajaa, joukossa oli 2 sosiaalipsykologian pääaineopiskelijaa, Ulla Anttila ja Tuomas Rantanen, mikä on laitoksen kokoon nähden varsin kohtalainaan saavutus.

Jos tarkastellaan sosiaalipsykologian identiteettiä siltatie-de-metaforan valossa 40 vuoden perspektiivistä, ehkä päällimmäinen havainto on, että paljon uusia siltoja on rakennettu eikä kovinkaan monia ole taidettu polttaa. Suomalaisen tai ainakin helsinkiläisen sosiaalipsykologian alkuvuosien tärkeimmät tieteelliset kontaktit olivat sosiologiaan, psykologiaan ja kasvatustieteeseen, käytännöllistä filosofiaa unohtamatta. Nämä kaikki sillat ovat edelleen olemassa. Sosiaalipsykologit olleet ja ovat samoissa tutkijakouluissa ja tutkimusryhmissä kuin psykologia ja sosiaalitieteet sosiologia ja sosiaalipolitiikka. Sosiaalipsykologian laitoksen tutkimusryhmissä on myös kasvatustieteilijöitä. Kasvatustieteestä sosiaalipsykologiksi siirtyneen Ritva Horpun väitöskirjatutkimus opettajan auktoriteetista erilaisissa luokkailmastoissa jatkaa hienolla tavalla Matti Koskenniemen klassisia sosiometrisia tutkimuksia siitä, mitä koululuokissa todella tapahtuu. Ammattietiikka ja elämäntietämys ovat teemoja, jotka yhdistävät nykyisiä sosiaalipsykologeja ja moraalifilosofejaa samoihin seminaareihin ja kirjankansien sisään.

Kielellinen vallankumous 70-luvulla muutti myös käsitykset siitä, mitkä ovat sosiaalipsykologian lähitieteitä. Wundtin kansainpsykologian, Völkerpsychologien, tutkimuskohde, ihmisen ja kulttuurin tuotteiden vuorovaikutus, nousi uudelleen myös sosiaalipsykologian kohteeksi. Kielitieteilijät, sosiaali- ja kulttuuriantropologit ja uskontotieteilijät muuttuivat vähitellen naapuritieteiden edustajiksi, mikä näkyi esimerkiksi yhteisjulkaisuista. Vesalan ja Pirttilä-Backmanin aiemmin mainitussa teoksessa Kognitiosta maailmankuvaan on mukana kulttuuriantropologeja ja uskontotieteilijöitä. Tampereella puolestaan esimerkiksi Anssi Peräkylän ja hänen työtoveriansa lääkärin vastaanoton vuorovaikutusta (2002) käsittelevä kirja on syntynyt sosiaalipsykologien ja lingvistien yhteistyönä.

Neljänkymmenen vuoden takainen sosiaalipsykologia erottui muista yhteiskuntatieteistä kokeellisen menetelmänsä kaut-

ta - sosiaalipsykologia sai identiteettinsä nimenomaan kokeellisenä tieteenä. Kun koe sosiaalipsykologian identiteetti ankurina on hylätty, mihin sosiaalipsykologian identiteetti voi perustua? Englanninkielisten oppikirjojen selailu viittaa siihen, että eurooppalainen ja anglosaksinen sosiaalipsykologia ovat polarisoitumassa ja koulukuntaistumassa. Kokeellinen valtavirta hädän tuskin viittaa kriittiseen, hermeneuttiseen tai diskursiiviseen tutkimukseen ja kääntäen. Sillat on jo puoliksi poltetu. Mielestäni tämä suunta on vahingollinen, vaikka dialogin hankaluus ilmenee konkreettisesti esimerkiksi jatkokoulutusseminaareissa, joissa "samaa" aihetta kvantitatiivisesti ja kvalitatiivisesti tutkivien väitöskirjantekijöiden tuntuu olevan miltei mahdotonta löytää yhteistä aaltopituutta keskustelulle.

Michael Billig, viime vuosikymmenen helsinkiläisten graduntekijöiden suosikkiteoreetikko, kirjoitti varsin viisaasti kaksikymmentä vuotta sitten: "Loppujen lopuksi metodologiat ovat vain välineitä, jotka ihannetapauksessa palvelevat teoriaa ja keksimistä. Teoria kärsii väistämättä, jos näistä välineistä tulee käytännössä päämääriä sinänsä ja teoria määritellään metodologisten käytäntöjen avulla. Silloin esimerkiksi sosiaalipsykologia samastetaan tiettyihin koemenettelyihin eikä tiettyihin älyllisiin ongelmiin. Tuollainen rajoittuminen on ehkä vielä onnettomampaa, jos ortodoksisen sosiaalipsykologian kriitikot hyväksyvät metodologian ensisijaisuuden ja määrittelevät 'kriittisen' sosiaalipsykologiansa kieltäytymällä tekemästä kokeita" (Billig 1982, 216-217).

Kvantitatiivinen lähestymistapa, olipa se kokeellista tai muuten vain empiiristä, ja kvalitatiivinen ote kannattaa mielestäni nähdä pikemminkin toisiaan täydentävinä kuin toisensa poissulkevinä. Ajattelen esimerkiksi sellaista tulosta, jonka Elovainio, Kivimäki & Helkama (2001) julkaisivat äskettäin ja joka osoitti, että työn vaikutusmahdollisuuksien ja työstressin yhteys selittyy pitkälti työpaikan menettelytapojen koetun oikeudenmukaisuuden kautta. Se, mitä tämä konkreettisesti työpaikalla merkitsee, on tavoitettavissa vain laadullisen tutkimuksen kautta. Mutta en osaa kuvitella, että pelkästään laadullisen tutkimuksen nojalla olisi voitu päätyä tällaiseen yleis-

tykseen. Helsinkiläisessä sosiaalipsykologien koulutuksessa on pitkään ollut vallalla se sekä - että -periaate, että jokainen opiskelija saa omakohtaisen tuntuman sekä määrällisen että laadullisen tutkimuksen menetelmiin ja voi sitten luontumustensa mukaan valita gradussaan jommankumman tai molemmatkin.

Michael Billig on jo puolitoista vuosikymmentä opettanut meille, että sosiaalinen elämä on dilemmaattista. Yksi hyvä esimerkki tästä dilemmaattisuudesta on sosiaalipsykologinen ammattikäytäntö, jonka monipuolisuudesta Sosiaalipsykologilehden uusin numero tarjoaa hyvän kuvan. Jukka Valkonen kiteyttää tämän dilemman hieman poleemisesti artikkelinsa väliotsikossa: "sosiaalipsykologi rajattuna ammattina vai hämäränä mahdollisuutena". Valkonen kirjoittaa: "Ei kuulosta kovin uskottavalta vaatia sosiaalipsykologille lainsuojaa yhteen tehtävään mutta kuvata samalla koulutuksen sopivuutta melkein mihin tahansa muuhunkin tehtävään" (s.7). Valkonen ei sano olevansa valmis nousemaan barrikadeille puolustamaan sosiaalipsykologiaa ammattina. Niin ei ole tehnyt sosiaalipsykologian laitokseen, vaikka se onkin antanut taustatukea niille laillistamisyrittämisille, joihin Suomen sosiaalipsykologit yhdistyksenä on ryhtynyt. En pitäisi tulevaisuudessa mahdollisena sitä, että jollekin hyvin rajatulle sosiaalipsykologian käytännön erikoisalueelle voitaisiin saada laillinen pohja. Se edellyttäisi laitoksilta suurta tutkimus- ja käytännön koulutuspanostusta, johon tällä hetkellä ei varmaan ole resursseja.

Jos sosiaalipsykologin ammatti halutaan laillistaa, selkein ratkaisu olisi liittyä osaksi psykologian koulutusohjelmaa. Tällainen ratkaisu oli tarjolla tänä syksynä, kun käyttäytymistieteellistä tiedekuntaa muodostettiin. Vaikka laitoksen esimies toi esiin kaikki ne edut, joita psykologian suuntautumisvaihtoehtona oleminen saattaisi tarjota - opettajien työmäärän vähentymisestä valmiiden sosiaalipsykologien laillistamiseen - opettajat ja opiskelijat päätyivät yksimielisesti Kailan ja Linkomiehen 60 vuotta sitten viitoittamalle tielle. Sosiaalipsykologia on Helsingissä yhteiskunnallis-poliittista, monipuolista ja vapaata.

7. Loppumietteitä arvoista

Plantun piirtämä kuva Le Monde -lehdessä

Ei ollut varmaan sattuma, että Kullervo Rainio valitsi Bertrand Russellin kirjoista 40 vuoden takaisin tutkintovaatimukseen juuri Yksilön vapauden ja sen rajoitukset (vaikka Russellilla olisi ollut tarjolla valtaa ja onnea ja ties mitä). Vapaus on ollut Rainiolle keskeinen arvo. Kai Laitinen (1984, 33) sanoo Kullervo Rainion nuoruudenrunoudesta, että sen sisäinen vedenjakaja "noudattelee rajaa, jonka toisella puolella on vapaus, toisella kaavoittuminen". Olen näkevinäni Rainion stokastisessa teoriassakin jälkiä vapauden tärkeydestä, kun hän hylkää lewiniläisen determinismin ja antaa sattuman ratkaista. Vapautta

Kullervo Rainio lähti myös eduskuntaan puolustamaan 30 vuotta sitten.

Olen myös näkevinäni rainiolaisen vapauden jatkuvuutta sosiaalipsykologian laitoksen toiminnassa. Sosiaalipsykologian opiskelu on aina ollut vapaata, kuten valtiotieteellisessä tiedekunnassa ylipäänsä, ehkä vielä vapaampaa kuin tiedekunnassa keskimäärin. Vapaus on näkynyt myös siinä, että monilta muilta aloilta on tullut ja tulee edelleen opiskelijoita koulutautumaan sosiaalipsykologeiksi. Monet laitoksen opettajat, tutkijat ja väitelleet ovat tulleet psykologiasta, sosiologiasta, kasvatustieteestä, uskontotieteestä, teknillisestä korkeakoulusta jne. Parin vuoden takainen sosiaalipsykologian laitoksen vertailu TKK:n työpsykologiaan ja Kauppakorkeakoulun johtamisen laitokseen osoitti laitoksemme humboldtilaisen akateemisen vapauden työssijaksi.

Kuvittelen, että sosiaalipsykologian laitoksen johtamistyylillä on ollut jotakin laissez-fairen ja demokraattisen johtajuuden välimailta. Kun joutui miltei vuosikymmenen yliopiston hallinnossa huonolla menestyksellä tappelemaan thatcheriläistä pelkkien taloudellisten arvojen kirjanpito yliopistoa ja kaikenlaista muodikasta "strategisen johtamisen vahvistamis" -höpötystä vastaan, minulle on tuottanut suurta mielihyvää se, että valtakunnallisissa ja yliopistonsisäisissä pistelaskukisoissa kaikki mahdolliset koulutuksen laatupalkinnot on saanut laitos, jossa kauppakorkeakoulun tutkijoiden mukaan "humboldtilaisen sivistysyliopiston ihanteet" elävät "voimakkaina ja varsin yhdenmukaisina" (Räsänen & Mäntylä 2000, 60-61).

Kuvittelen Rainion perinnöksi vapauden lisäksi myös erään toisen arvon. Kun monilla laitoksilla yliopistossa, Rainion säkeitä lainatakseni:

jokahinen rotista

kulkee tietä totista,

sosiaalipsykologiassa on pyritty noudattamaan toisen runoilijan värssyä:

interdum duris interpone gaudia curis

(vapaasti käännettynä: pannaan kovien huolien sekaan välillä vähän iloa ja huumoria).

Rainion huumorista on jo edellä esitetty näytteitä. Kun Ilpo Vilkkumaa 25 vuotta sitten jätti laitoksen, syntyi vaikeasti täytettävä koiranleuan mentävä aukko, jota on sitten pyritty paikkaamaan, en tiedä kuinka hyvällä menestyksellä. Alan uusimman johdatuskirjan (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 1998) kansikuva pyrkii ehkä myös omalta osaltaan välittämään käsitystä, että sosiaalipsykologia on iloista tiedettä, vaikka "Merrymaking in a tavern" -maalauksen valinta kansikuvaksi ei kovin tietoinen kannanotto ollutkaan.

Amerikkalainen sosiaalipsykologia, joka 40 vuotta sitten rantautui Suomeen, oli erään sanonnan mukaan Ranskan valistuksen ja amerikkalaisen meliorismin, edistysoptimismin ja maailmanparannususkon yhdistelmä. Valistuksen arvot, vapaus, tasa-arvo, solidaarisuus ja suvaitsevaisuus ohjasivat sosiaalipsykologian tutkijoiden aiheenvalintoja ja varmaan tulosten tulkintaakin.

Viisi - kuusikymmenluvun suomalaisessa yhteiskunnassa, joka koki Euroopan nopeinta rakennemuutosta ja vaurastui hyvää vauhtia, oli helppo uskoa edistykseen ja kehitykseen. Yliopistoilla laitosten virat lisääntyivät ja määrärahat kasvoivat. Luultavasti kukaan ei olisi uskonut, että 90-luvun alussa voisi syntyä tilanne, jossa valtion määrärahat eivät riitä edes vakituisen henkilökunnan palkkoihin. Oli myös helppo uskoa, että vapaus, tasa-arvo, solidaarisuus ja suvaitsevaisuus ovat yhtä aikaa toteutettavissa.

Tasa-arvo ja suvaitsevaisuus ovat lyöneet vahvasti leimansa laitoksen tutkimusaiheiden valintaan, esim. akkulturaation ja syrjinnän tutkimuksessa. Uskoisin myös, että opiskelijoiden ja opettajien suhteita on ollut ohjaamassa pyrkimys tasa-arvoon.

Tasa-arvo on ollut mukana suomalaisessa sosiaalipsykologiassa myös toisella tasolla. Olisi ehkä epähienoa muistuttaa, että suomalaisen sosiaalipsykologian ovat perustaneet jyvaskyläläisen yksinhuoltaja-kansakoulunopettajan poika Kullervo Rainio ja urjalalaisen pienviljelijäperheen poika Antti Eskola, elleivät he itse olisi muistelma- ja esseekirjoissaan tuoneet tätä tosiasiaa selvästi esiin. Suomen sosiaalipsykologian laitokset ovat epäilemättä olleet yksi väylä, jonka kautta koulutukselli-

nen tasa-arvo on Suomessa toteutunut tehokkaammin kuin monilla muilla laitoksilla. Moni peltisepän, maalarin tai asentajan etevä jälkeläinen on sosiaalipsykologian kautta hankkinut akateemisen koulutuksen. Oman tutkimusryhmäni pikkujoulussa 4 vuotta sitten totesimme kaikki kahdeksan olevamme perheemme ensimmäisiä maistereita. Ensi vuonna meitä on 8 perheen ensimmäistä tohtoria.

Terveys on kaikkien arvomittausten mukaan suomalaisten tärkein arvo. Terveys ja sairaus ovat myös olleet sosiaalipsykologian väitöskirjojen suurin yksittäinen aihepiiri, mistä saamme paljolti kiittää Ilpo Vilkkumaata ja Antti Uutelaa.

Edistys- ja kehitysusko sai viimeistään 70-luvun alussa väistyä. Sosiaalitieteissäkin amerikkalaisperäinen usko ihmisen oppimiskykyyn ja valistuksen arvojen toteutumiseen antoi tietä wittgensteinilaiselle pessimismille. "Riemu turha, murhe väärä, kunnia on matkan määrä", opetti meille Rom Harré (P. Mustapään sanoin). Luulisin, että sosiaalipsykologian arvoista puhuminen olisi 40 vuotta sitten ollut enemmän tai vähemmän käsittämätöntä. Sosiaalipsykologian arvoperusta oli ehkä siinä määrin yhtenäinen, ettei sitä ollut tarvis pohtia. Saattaa olla, että sosiaalipsykologialla on edelleenkin selvä, yhteinen arvoperusta, jota emme vain näe. Kolmen - neljäkymmenen vuoden takainen tutkimus ja opetus alkaa sen sijaan jo hävittää sen verran historian hämärään, että Minervan pöllön silmät tavoittavat sen.

Arvojen tutkijana haluaisin sanoa lopuksi muutaman henkilökohtaisen sanan. Samalla tavalla kuin arkiajattelussamme elämme kahdessa yhteismitattomassa maailmassa yhtä aikaa ajatellussamme toimintaa ja vuorovaikutusta, eli etsimme niiden syitä mutta samalla koetamme ymmärtää niiden motiiveja, samoin joudumme myös arvojen suhteen elämään kahdessa yhteismitattomassa maailmassa. Olisi kovin naiivia väittää, että arvot ovat vain ja ainoastaan toimintaamme ja valintojamme ohjaavia tekijöitä. Mutta yhtä yksipuolista olisi väittää, että arvot ovat pelkästään nappuloita retorisisissa peleissä. Kun sosiaalipsykologi valitsee tutkimusaiheekseen terveyden, tasa-arvon, ympäristönsuojelun tai oikeudenmukaisuuden, hänen valintaansa todennäköisesti motivoi usko tuon arvon merki-

tykseen - vaikka hän samaan aikaan saattaa käyttää väittelyissä tasa-arvoa tai oikeudenmukaisuutta ovelasti omien etujensa retoriseen puolustamiseen.

Seitsemän vuoden takaisessa sosiaalisten representaatioiden kesäkoulussa Lahdessa Serge Moscovici sattui esityksessään lainaamaan Giordano Brunon kuuluisaa lausahdusta: "Se non è vero, è ben trovato" (Jos se ei ole totta, se on ainakin hyvin keksitty). Samaa lausetta lainasi myös Eino Kaila Persoonallisuus-kirjassaan. Lauseesta tuli kesäkoulun kertosaie, jota opettajat heittelivät toisilleen - vielä lentokoneeseen astuessaan. Totuus ja kekseliäisyys - se on dilemma, jonka jokainen yhteiskuntatieteilijä kohtaa päivittäin. Onko Lasse Lehtisen lennokkailla (=hyvin keksityillä) väitteillä riittävä perusta empiirisessä todistusaineistossa? (Sosiaalipsykologian luonnetta siltatieteenä kuvaa ehkä sekin, että ensimmäisen vuoden valtiotieteen opiskelija Lasse Lehtinen oli v. 1965 toisen vuoden valtiotieteen opiskelijan Klaus Helkaman sosiaalipsykologian tutorryhmässä.) Arvosteltavanani oleva gradu on teoreettisesti upea ja lennokas, mutta onko sen väitteille esitetty kootusta aineistosta kunnolliset perustelut?

Dilemma näyttäisi olevan se, onko parempi esittää empiirisesti hyvin vahvistettuja mutta triviaaleja väitteitä vai uskaliaita ja kiinnostavia väitteitä, joiden totuusarvosta ei ole tietoa. Oma kantani on se, että tällainen dilemma on väärin asetettu. Minä näen sosiaalipsykologin tehtävänä tieteellisen totuuden etsimisen siten, että hän tutkii mielenkiintoisia, jännittäviä ja uskaliaita mutta empiirisesti testattavia hypoteeseja. Sosiaalipsykologi, joka tutkii triviaaleja hypoteeseja, on huono sosiaalipsykologi.

Sosiaalipsykologiaan tieteenä kuuluu olennaisesti se, että väittämät perustuvat jonkin empiirisen aineiston, olipa se määrällistä tai laadullista, systemaattiseen ja kriittiseen punnintaan, että tieteelliset väitteet erotetaan mielipiteistä. Kirjallisuudentutkija Erich Auerbach sanoo Mimesis -teoksessaan (1992, 590) metodistaan: "Tekstin tulkinnan metodi antaa tulkitsijan omille mielipiteille jonkin verran liikkumatilaa: hän voi valita ja korostaa mielensä mukaan. Mutta sen, mitä hän väittää, on tietysti löydyttävä tekstistä". Vierastan sellaisia

oppeja, jotka julistavat ettei sosiaalipsykologiassa ole tavoitettavissa tieteellistä totuutta mutta samanaikaisesti esittävät olevansa ainoa oikea lähestymistapa - väite, joka ilmeisesti perustuu johonkin toiseen tiedon lajiin kuin siihen, mitä sosiaalipsykologia tavoittelee.

Paikkansapitävää tietoa voidaan etsiä monien erilaisten teoreettisten ja menetelmällisten otteiden avulla. Sosiaalipsykologian arvoihin on perinteisesti kuulunut suvaitsevaisuus, jonka sovellusalaan ovat kuuluneet myös muut sosiaalipsykologian lähestymistavat kuin oma. Toivon, että tällainen suvaitsevaisuus olisi vastaisuudessakin vallalla sosiaalipsykologian tiedeyhteisössä.

Kun vertaa nykyisen sosiaalipsykologian maailmaan sitä maailmaa, jota sosiaalipsykologia teorioissaan kuvasi 40 vuotta sitten, ei voi olla panematta merkille jatkuvuutta: sosiaalipsykologit tutkivat edelleen ihmisiä, joilla on asenteita ja ennakkoluuloja, jotka syrjivät ulkoryhmiä, vähentävät kognitiivista dissonanssia, mellakoivat ja kokevat paniikkia, antavat periksi ryhmän paineelle. Mutta ei voi myöskään olla panematta merkille, että 40 vuoden takaisessa sosiaalipsykologian maailmassa, toisin kuin nykyään, ihmiset eivät juuri syöneet, heillä ei ollut ruumista, he eivät kertoneet tarinoita eivätkä väitelleet, tunteitakaan heillä ei ollut kovin paljon, kasvojen ilmeitä ehkä lukuun ottamatta. Olisi ehkä liian optimistista väittää, että tieto on kasvanut, mutta ainakin sosiaalipsykologia kuvaa sosiaalista maailmaa rikkaammin ja monipuolisemmin kuin 40 vuotta sitten. Siitä voimme olla iloisia.

LÄHTEET

- Auerbach, E. (1946/1992). *Mimesis. Todellisuuden kuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa*. Suom. Oili Suominen. Helsinki: SKS (Alkup. *Mimesis – Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur.*)
- Billig, M. (1982). *Ideology and social psychology. Extremism, moderation and contradiction*. New York: St. Martin's Press.
- Carlson (1984). What's social about social psychology? Where's the person in personality research? *Journal of Personality and Social Psychology* 47, 1304-1309.
- Elovainio, M., Kivimäki, M. & Helkama, K. (2001). Organizational justice evaluations, job control, and occupational strain. *Journal of Applied Psychology* 86, 418-424.
- Eskola, A. (1961). Social influence and power in two-person groups. *Transactions of the Westermarck Society*, vol. VI. Turku
- Eskola, A. (1971). *Sosiaalipsykologia*. Helsinki: Tammi
- Eskola, A. (1982). *Vuorovaikutus, muutos, merkitys*. Helsinki: Tammi
- Eskola, A. (1997) *Jäähyväisluentoja*. Helsinki: Tammi
- Helkama, K. (1969). Asenteiden konsistenssiteorioiden tasapainoehdoista. *Sosiaalipsykologian pro gradu –tutkielma*, Helsingin yliopisto.
- Helkama, K. (1991). 'Sosiaalinen' maailman ja Suomen sosiaalipsykologiassa. *Psykologia* 26, 356-359.
- Helkama, K., Myllyniemi, R. & Liebkind, K. (1998). *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita
- Hänninen, V. & Ylijoki, O.-H. (1995). *Sosiaalipsykologian gradujen kolme vuosikymmentä*. *Psykologia*, 32, 452-456.
- Juva, M. (1994). *Seurasin nuoruuteni näkyä. Muistettavaa vuosilta 1939-82*. Helsinki: Otava.
- Kaila, E. (1934/1961). *Persoonallisuus*. Helsinki: Otava (5. painos 1961)
- Kallio, K. (1967). *Transfer ryhmän oppimisessa. Sosiaalipsykologian pro gradu –tutkielma*. Helsingin yliopisto.
- Lahikainen, A.R. & Pirttilä-Backman, A.-M. (1995). *Sosiaalipsykologian perusteet*. Helsinki: Otava
- Lahikainen, A.R. & Pirttilä-Backman, A.-M. (1998). *Sosiaalinen vuorovaikutus*. Helsinki: Otava
- Laitinen, K. (1984). Runoilija ja aika. Merkintöjä Kullervo Rainion runokirjoista. Teoksessa R. Myllyniemi & K. Helkama (toim.): *Sosiaalipsykologian näköaloja*. Helsinki: WSOY, s. 21-34.
- Peräkylä, A. ym. (2002) *Keskustelu lääkärin vastaanotolla*. Tampere: Vastapaino

- Pirttilä-Backman, A.-M. & Vesala, K. (1994). Kognitiosta maailmankuvan ulottuvuuksiin. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 2/1994.
- Rainio, K. (1955). Leadership qualities: A theoretical inquiry and an experimental study on foremen. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Rainio, K. (1956-7). Käytännön psykologiaa 1-2. Porvoo: WSOY
- Rainio, K. & Helkama, K. (1974). Sosiaalipsykologian oppikirja. Porvoo: WSOY
- Rainio, K. (1996). As-duuri-valssi ja runoilijan sielunelämä. Muistikuvia 1945-1950. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY
- Räsänen, K. & Mäntylä, H. (2000). Akateeminen työ yliopistoyksiköissä: kolmen yksikön kuvausta ja vertailua. Helsinki: HKKK, Johtamisen laitos.
- Valkonen, J. (2002). Tuettua työllistymistä ja sosiaalipsykologin toimenkuvia. Suomen Sosiaalipsykologi 2/2002, 6-7.

SYVÄRAKENTEET JA KIVAT KORRELAATIOT

Jäähyväisluento

Rauni Myllyniemi

ARVOISA YLEISÖ, HYVÄT YSTÄVÄT. Tulin syksyllä 1962 sosiaalipsykologian laitokselle tilapäiseksi, alemman palkkaluokan puolipäiväassistentiksi. Asema ei ollut siis kovin korkea, mutta kuten Kullervo Rainio kerran huomautti, perustavanlaatuinen, sillä professuuri ei vielä synnyttänyt laitosta, vasta professuuri ynnä assistenttuuri synnytti sen. Laitos siis syntyi ja alkoi, kuten Klaus historiikissaan meille esitteli, taipaleensa Porthanian kellarista kuuden muuton jälkeen Silta-vuorenpenkereelle ja ehkäpä piankin seitsemännen muuton myötä Unioninkadulle, tiedekunnan muiden laitosten seuraan. Ehdin olla mukana kaikissa tämän odysseian tähänastisissa vaiheissa, ja yritän seuraavassa omalta osaltani muistella tapahtunutta ja pohdiskella etenkin tutkimusorientaatioiden vaihteluita näiden 40 vuoden aikana.

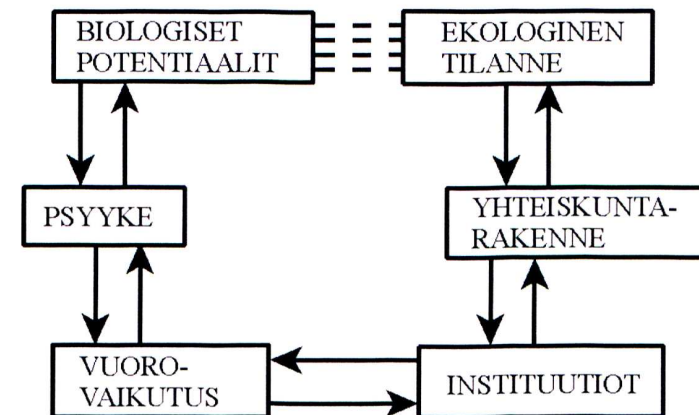
Olen otsikoinut tämän esityksen "Syvärakenteet ja kivat korrelaatiot". Lienee aika selvää, että "kivat korrelaatiot" viittaavat empiirisen tutkimuksen iloihin ja ponnistuksiin. Entä syvä rakenne? Sehän ei ole mitenkään kovin sosiaalipsykologinen termi. Tuskin olen sitä itsekään käyttänyt julkisesti monta kertaa. Joskus 1960-luvun puolivälissä Erik Allardt kertoi

sosiologien ja sosiaalipsykologien silloin vielä yhteisessä lissensiaattiseminaarissa äskeisen Amerikan matkansa kokemuk-
sista ja mm. antropologi Levi-Straussista ja suuressa maail-
massa niin muodikkaista ajatuksista kielen, kulttuurin ja myyt-
tien syvärakenteesta. Erik kirjoittikin sitten Sosiologia-lehteen
artikkelin Kulttuurin syvärakenteet (1967). Käsite ”syväraken-
ne” jotenkin erityisesti kosketti mieltäni ja on totta puhuen
siitä asti säilyttänyt jotain kiehtovuudestaan. Syntyi visio: tut-
kijan, myös sosiaalipsykologin hienoin kutsumus olisi etsiä
syvärakenteita. Paljon myöhemmin, 80-luvun puolivälissä,
ajatusta elvytti mielessäni tapa, jolla kognitiivisen antropolo-
gian harjoittaja Richard Shweder (1984) kuvasi oman tieteensä
piirissä postmodernistista, Shwederin sanoin romanttista, ka-
pinaa vanhempaan, valistuksen hengessä tehtyä tutkimusta
vastaan. Romantikoille, Shweder kirjoitti, on ominaista tapa
nähdä kulttuuri ensisijaisesti merkitysjärjestelmänä, tutkia
paikallisten ja sovinnaisten piirteiden erityisyyksiä, siis järjes-
telmän pintatasoa, tulkita historia ideoiden muotivaihteluksi ja
olla erottelematta modernia primitiivisestä tai rationaalista
irrationaalisesta. Valistuksen hengen mukaiseen tutkimukseen
puolestaan kuului etsiä kulttuurista niin älyllisiä kuin norma-
tiivisia universaaleja piirteitä, tarkastella asioita kehityksen ja
edistyksen ajatusten pohjalla, nähdä historia rationaalisuuden
ja irrationaalisuuden taisteluna ja paljastaa pinnan-alainen
syvärakenne. Mainittakoon, että kun vuonna 1993 Psykologia-
lehteen kirjoittamassani artikkelissa kuvasin Alan Page Fiskin
hahmottelemia sosiaalisuuden elementaarisia järjestelmiä (si-
nänsä mitä selvin ehdotus syvärakenteiksi), käytin loppukap-
paleessa taustana Shwederin ajatuksia ja lopetin artikkelin
sanoin: ”Omalta osaltani sanon vain: tervetuloa takaisin valis-
tuksen henki”.

Olkoot syvärakenteen etsiminen näin eräs valistuksen hen-
gessä tehdyn tutkimuksen piirre. Syvärakenne on jotain pinnan
alla olevaa, ei välittömästi ilmeistä ja samalla jotain yleisluon-
toista, jota kannattaa etsiä rationaalisuutta ja edistystä mielessä
pitäen. Vanha hyvä valistuksen henki tuntui minusta silloin ja
tuntuu edelleenkin raikkaalta.

Tässä vaiheessa otan taustaksi oheisen kaavion (kuvio1).
Kaavio löytyy ainoastaan pöytälaatikkoteksteistäni, mutta on
toki luennoiltani tuttu monille opiskelijoille, muutoin oikeas-
taan vain niille, jotka kuuntelivat ja arvioivat sosiaalipsykolo-
gian apulaisprofessorin virkaa varten antamani koelunnon
vuonna 1984. Arviointiraatiin kuuluivat ainakin Kullervo Rai-
nio ja Marja Ahokas.

Kuvio 1

Kaavio on syntynyt 1980-luvun alkupuolella ja omalla taval-
laan se kuvastaa silloin käytyä ”välittyneisyyteen” liittyvää
keskustelua. Välittyneisyydellä tarkoitettiin yhtäältä ihmisen
luonnetta välineiden, etenkin kielen ja työkalujen käyttäjänä
(välittyneisyys vygotskilaisessa mielessä). Toisaalta välittynei-
syydellä tarkoitettiin niitä kulttuurisia ja sosiaalisia rakenteita,
joita on ihmisen pyrkimysten ja niiden toteutumisen välillä.

Tässä mielessä välittyneisyydestä kirjoitti esimerkiksi Antti Eskola Vuorovaikutus, muutos, merkitys -teoksessa 1982. Kaavioni liittyy tähän jälkimmäiseen välittyneisyyteen. Sen rakentamiseen vaikuttivat Antin mainitun teoksen pohdinnat ja myös siinä siteeratut Friedrich Engelsin sanat, joiden mukaan emme hallitse luontoa sen ulkopuolella olevina vaan niin, että ruumiinemme, verinemme ja aivoinemme kuulumme luontoon ja elämme sen keskellä. Tätä välitöntä luontoon kuulumista vastaavat kaaviossa biologisten potentiaalien ja ekologisen tilanteen vierekkäisyys ja monet yhdysviivat. Mutta kuten sanottu ihmisen tavoitteellinen toiminta, lopulta sopeutuminen ekologiseen tilanteeseen, luontoon, toteutuu monien välityslinkkien kautta. Kasvi kohtaa tilanteensa pelkän biologiansa varassa. Yksinkertaisimmallakin eläimellä, joka oppii ja muistaa, on jonkinlaista psyykettä. Ihmisellä on psyykettä kosolti, usein vaivoiksi asti. Ihmisenkin psyyke kehittyy biologisten potentiaalien varassa, mutta siihen vaikuttavat vähintään yhtä paljon vuorovaikutusyhteydet toisiin ihmisiin. Vuorovaikutusyhteydet puolestaan useimmiten toteutuvat instituutioiksi nimitettyjen suhteellisen vakaitten järjestelmien puitteissa. Instituutiot ovat järjestelmiä, joilla elämisen biologiset ja yhteisölliset välttämättömyydet hoidetaan niin että yhteiskunta samalla pysyy koossa. Ekologinen tilanne kohdataan lopulta yhteiskuntarakenteena, jonka talous, tekniikka ja demografia ratkaisevat sopeutumisen tavan ja asteen. Luonnon tilanteen yksityinen ihminen kohtaa psyykensä, ihmissuhteittensa ja yhteisönsä instituutioiden varassa osana yhteiskuntarakennetta. Hän on samalla kertaa välitön osa luontoa ja kuitenkin kohtaa sen monien välitysten kautta.

Mainittakoon, että silloisen koeluentoni aiheena oli "Mistä löytyvät sosiaalipsykologiset kysymyksenasettelut?" Käytin kaaviota osoittaakseni, että ne löytyvät ennen kaikkea psyyken ja vuorovaikutuksen tienoilta. Kuviolla halusin silloin ja haluan edelleen myös viestittää, ettei ihmisen tilannetta kuvattaessa tätä linkistöä sovi katkaista mistään kohtaa. Psyyken tutkijan ei tule kieltää tai sivuuttaa ihmisen biologista olemusta, vuorovaikutuksen tutkijan ei tule unohtaa yksilöiden psykologiaa eikä yhteiskunnallisia olosuhteita. Yhä selvemmäksi on myös käynyt, ettemme voi unohtaa elämismme ekologisia ehtoja, samalla kun entistä painokkaammin on alettu tuoda esiin, että toimimme biologisten ehtojen rajaamalla alueella.

Mutta palataan niihin syvärakenteisiin. Laitoksemme ensimmäinen professori Kullervo Rainio antoi hyvän mallin valistushenkisestä syvärakenteen tutkimuksesta. Kullervon aluetta oli (ja on ollut) psyyken ja vuorovaikutuksen yhteys: vuorovaikutuksen kuviot voidaan simuloiden ennustaa tiettyjen psykologisten oppimisprosessien perusteella, jotka puolestaan voidaan esittää matemaattisin lausekkein. Sosiaalipsykologian laitoksella 1960-luvulla kasvanut sosiaalistui väistämättä arvostamaan perusprosesseihin puretuvaa teoreettista tutkimusta. Samalla häneltä tietenkin vaadittiin valmiutta tuottaa kivoja ja reliaabeleihin mittareihin perustuvia korrelaatioita. Psykometriikka oli laitoksella kunniaissaan. Aloittavalle tutkijalle jo muutama oman aineiston merkityksellinen korrelaatio olikin kuin armolahja. Omalta osaltani en vielä 1960-luvulla osannut sitoutua minkään erityisen tulkintatavan kannattajaksi. Suoraan sanoen en oikeastaan saanut innoitusta perussosiaalipsykologiasta, silloinkaan kun siinä esitettiin jotain syvärakenteeksi nimityskelpoista teoriaa, kuten George Homansin vaihtoteorian postulaatit tai Leon Festingerin dissonanssiteorian aksiomat. Ymmärrän nyt, että syyllinen oli Eino Kaila ja Persoonallisuus-teos, jonka tentin psykologian peruskurssin loppukuulustelun yhteydessä syksyllä 1957. Homans ja Festinger käsitelivät toki keskeisiä sosiaalipsykologisia psyyken ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Kailan selitykset ulottuivat kuitenkin laajemmalle, biologiasta psyykeen, psyykestä ja biologiasta yhdessä ryhmäilmiöihin ja ihmissuhteisiin. Sitä paitsi Kailan selityksissä oli jotain aivan toisenlaista syvyyttä kuin Homansin tai Festingerin teorioissa, mukana olivat tunteet ja ihmiselon traagiset puolet. Eräs nuorta lukijaa koskettanut kohta Kailan tekstissä oli Pyhän Teresan jumalallisen hurmion peräti animaallinen tulkinta, Kailan siteeraamin klassisin sanoin "Naturam expellas furca, tamen usque recurret" eli "Hätistelet luontoa pois talikolla sohien, aina se kuitenkin palaa". Tämä luonnon itsepintaisuus on siitä alkaen pysynyt mielesäni varteenotettavana asiana. Yhteiskunnan alueelle Kailan selitykset eivät kuitenkaan ulottuneet. Homansin ajatuksista saattoi, se täytyi tunnustaa, rakentaa yhteyksiä pidemmälle yhteiskuntaan, kuten Erik Allardt teki teoksessaan Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine (1964).

Koitti 1970-luku, joka oli tietenkin oma tiedepoliittinen aikakautensa. Vuosikymmenen alkupuolella sosiaalipsykologian professorin virkaa jonkin aikaa hoitanut Juhani Hirvas toi laitokselle psykoanalyttisen ajattelun, sen ortodoksisessa freudilaisessa

muodossa. Psykoanalyysi jos mikä on teoriaa syvärakenteesta. Tarkastelun fokuksena on psyyke, mutta selitysyhteydet ulotetaan yhtäällä biologiaan ja toisaalla vuorovaikutukseen ja instituutioihin. Oidipus-kompleksi on psyyken tapahtuma, mutta miten se kietoutuukaan ihmissuhteisiin ja perheinstituutioon. Kulttuurianaalyseissaan ja uskonnon evoluutiota koskevilla spekulatioissaan Freud etenikin pitkälle yhteiskunnan alueelle.

Se pieni - ja nuori - porukka, joka tällöin 1970-luvun alussa vaikutti laitoksella, luki nyt ahkerasti psykoanalyttisia tekstejä. Psykoanalyttinen juonne ei muodostunut kuitenkaan kovin pitkäksi tai laveaksi, mutta ainakin uraansa assistenttina aloitellut Anja Riitta Lahikainen sai siitä tutkimuksilleen suunnan. Sitten väitöskirjassaan Uranvalinta perheessä tapahtuvan sosialisointilopputuloksena Anja-Riitta ulotti syvyyspsykologista selitysmallia yhteiskunnallisiin yhteyksiin ja sovelsi reippaasti tilastollisia menetelmiä. Anja Riitan työssä näkyi psykoanalyysin ohessa Franzenian sosiaalitieteiden yhteisön makrososiaalinen vaikutus mutta myös laitoksen perinteinen psykometrian arvostus. Niinpä Anja Riitta pystyi osoittamaan kivoja korrelaatioita syväpsykologisten ja institutionaalisten asioiden välillä.

70-luvun suosikki syvärakenteiden esiin kaivamisessa oli tietenkin marxilainen yhteiskunta-analyysi. Painopiste siirtyi nyt monen sosiaalipsykologinkin ajattelussa pois psyyken tai ihmissuhteiden alueelta yhteiskunnan rakenteen ja instituutioiden alueelle. Täältä taloudellisten instituutioiden uumenista löytyy pohjimmainen selityspäätös, Marxin kuvaama lisäarvoprosessi. Tämä prosessi selittää yhteiskunnan rakenteen, instituutioiden luonteen ja muutokset, ihmissuhteiden kuviot ja lopulta yksilön tietoisuuden sisällön, persoonallisuuden ja luonnenaamiot. Marxin teoria oli kattava, kompleksi, ja muodikas. Paha kyllä, se pakotti sosiaalipsykologin itsensä ja tietensä vähättelyyn. Nöyränä, ellei vallan nöyrytettyinä kuuntelimme ranskalaisen persoonallisuustutkijan Lucien Séven (1978) tuomiota. Sen mukaan psykologin ja sosiaalipsykologin on pystyäkseen ylimalkaan tutkimaan ihmisyksilöä ensin tunnustettava oma tietensä asemaltaan kerta kaikkiaan toisijaiseksi suhteessa yhteiskunnallisiin suhteisiin tutkivaan tieteseen. Moni potentiaali sosiaalipsykologi luisti näinä aikoina sosiologian tai sosiaalipolitiikan lukijaksi.

1970-luvun alkupuolella, marxilainen ajattelutavan lähestyessä Franzeniassa kliimaksiaan ajauduin yllättäen aivan toiselle alueel-

le välityslinkkien kaaviossa, ei vain vuorovaikutuksen, eikä edes psyyken vaan biologisten potentiaalien alueelle. Väitöskirjatyöskäni käytin pohjana Timothy Learyn interpersoonallista persoonallisuuden diagnostiikkaa ja siihen liittyvää käsitteiden kehämallia. Learyn teoksessaan *Interpersonal diagnosis of personality* (1957) esittämä malli pohjautui interpersoonalliseen psykiatriaan ja sen kautta psykoanalyysiin, mutta ennen kaikkea se oli vivahteikas kuvaus ihmisistä keskinäisissä suhteissaan. Kuvaus painotti tunne-elämysten merkitystä yksilön persoonallisuuden sosiaalisen puolen vakiintumisessa, ja Kailan kuvauksen tavoin se painotti persoonallisuuden monikerroksisuutta, elämänhallinnan vaikeutta ja itsetuntemuksen harhaisuutta. Sitten Kailan Persoonallisuuden ei mikään teos ollut virittänyt mielessäni vastaavia relevanssinäkökulmia. Tervetulleita olivat myös Learyn vahvat psykometriset ambitiot. Kaiken piti olla mitattavaa. Systeemi antoi mahdollisuuden etsiä kivoja korrelaatioita, ennen kaikkea tavoitella mahdollisimman kaunista korrelatiivista kehärakennelmaa, sirkumpleksia. Onnistuinkin kehittälemään esiin muutamia hyviä sirkumplekseja sosiaalisista reaktioitaipumuksista, kasvojen ilmeistä ja suomenkielen interpersoonallisista termeistä.

Seitsemänkymmentäluvun alussa tulin ostaneeksi kirjailennusmyynnistä Jane Goodallin teoksen *Ystävänä simpanssit* (1971) ja ihmisen evoluutiota esittelevän kuvateoksen *Early man*. Lähinnä ajattelin niitä lapsille katselukirjoiksi - kumpikin siirtyi pian lasten kirjahyllystä omalleni. Ihmisen evoluutioon liittyvistä uusista löydöistä ja tutkimuksista olin tuolloin täysin tietämätön. Hankin lisää alan kirjallisuutta ja olin pian täysin rakastunut australopiteekukseen ja kumppaneihin. Ja mitä tekivät Goodallin simpanssit, mitäpä muuta kuin käyttäytyivät täysin Learyn kategoriaihin soveltuvalla tavalla, viittasivat sitä paitsi vahvasti noudattavansa keskinäisissä suhteissaan tiettyä järjestelmää ja panivat ajattelemaan, että tämä järjestelmä on syytä ymmärtää emotionaalisuuteen perustuvaksi. John Bowlbyn (1969) etologispsykoanalyttis-kyberneettinen malli kiintymystunteiden kehityksestä täydensi näitä näkemyksiä. Omassa ajattelussani evoluutiivinen perspektiivi, psyyken emotionaalinen puoli ja vuorovaikutuksen järjestelmäluonne nousivat tärkeiksi.

Tämä tietenkin tapahtui ajalla, jolloin biologiaan viittaavat selitykset, etenkin sosiobiologiaksi nimiteltyinä olivat paheksuttuja ja poliittisesti epäilyttäviä. Selitysyhteydet katkaistiin viimeistään psyyken ja biologisten potentiaalien välillä. Tämä katkos nousi

sitten uudella tavalla merkitykselliseksi, kun sosiaalipsykologiassa alettiin nostattaa omaa romanttista kapinaa. Kapinahan sai alkunsa jo vuonna 1972, jolloin ilmestyi Rom Harrén ja Paul Secordin teos *The explanation of social behaviour*. Alettiin kehittää ja vahvistaa sosiaalisen konstruktionismin virtausta, joka nyttemmin levittäytyy etologian, diskursiivisen psykologian, diskurssianalyysin, keskusteluanalyysin, retorisen sosiaalipsykologian ja narratiivisen tutkimuksen laajana delatana.

George Herbert Meadin 1920-luvun oivallukset alettiin nähdä uudella tavalla merkityksellisinä. Kuten marxilaisen myös meadilaisen näkemyksen mukaan ihminen on luonteeltaan perin pohjin sosiaalinen olento mutta niin, että käyttämässämme kaaviossa selityksen painopiste siirtyy pois yhteiskuntarakenteiden ja instituutioiden alueelta, vuorovaikutuksen ja psyyken alueelle. Ihmisen sosiaalisuus on kielellisen, symbolisen vuorovaikutuskyvyn ja tämän kyvyn synnyttämien psyyken ominaisuuksien sosiaalisuutta. Samalla kun nämä kyvyt syntyvät, katkeaa yhteys psyykestä biologiaan, ihmisestä apinaan. Sosiaalipsykologin kannalta tulkinallinen käänne oli mitä tervetulleinta séveläisen itseruoskinnan jälkeen. Alkoi kehityskulku, jota 70-luvun syvimmän marxilaisuuden, materialististen ja makrososiaalisten selitysten aikana ei olisi osattu ennustaa. Muodikkain sosiaalitutkimus muuttui yhä idealistisemmaksi ja siirtyi alueelle, jota voidaan pitää sosiaalipsykologian territoriona.

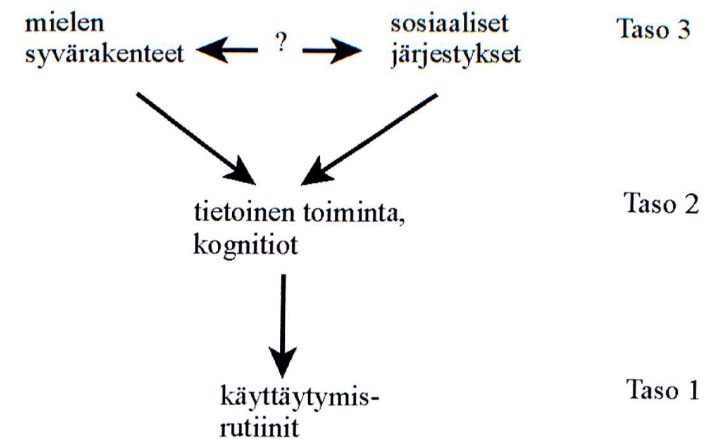
Selitysten fokus siirtyi vuorovaikutukseen, etenkin puheeseen ja teksteihin. Mutta jälleen selitysketjun katkokset ovat tärkeitä. Meadille psyyke oli toki jotain olemassa olevaa, minuuden, roolinoton ja sisäisen keskustelun aluetta. Diskursiivinen psykologi joutui kieltämään psyyken. On olemassa vain tapahtumia kielessä ja puheessa, ei mielen vakaita rakenteita. Biologia jää tällöin luonnollisesti saman katkoksen taakse. Tosin myös kytköstä yhteiskuntaan heikennettiin. Ihminen on vaihtelevissa positioissa tarinaansa rakentava olento, ei vakaisissa roolisuhteissa puurtava yhteiskuntarakenteen osanen. Näin sosiaalitiede oli tuotu sosiaalipsykologian omimmalle alueelle, mutta alue rajattiin ja etenkin sen psykologian puoleista muuria vahvistettiin.

Paikallisia ja kontekstin mukaan vaihtelevia puhetahtumia tutkittaessa syväraakenteet unohtuivat. Onko siis kyse vain erityisen historiallisen vaiheen akateemisesta sosialisaatiosta, jos tutkija kaipaa paljastaa jotain pinnan olevaa, ei vain jotain huomaamatta jäänyttä paikallisen kahvikutsukulttuurin sääntöä vaan jotain salat-

tua ja samalla kompleksia, jotain jonka kuvaamiseen eivät arkipäivän metaforat riitäkään, vaan tekee mieli rakentaa abstrakteja kategorioita?

Etogenian ja diskursiivisen psykologian suunnannäyttäjän Rom Harrén ajattelussa ambivalenssi valistushenkisen syväraakenteiden paljastajan ja romanttisen tekstien tulkitsijan välillä on ilmeinen. Pienessä, mutta tiiviissä kirjassa *Motives and mechanisms*, vuodelta 1985 Harré yhdessä David Clarkin ja Nicola De Carlon kanssa esittää kuviossa 2 näkyvän mallin ihmismielen rakenteesta.

Kuvio 2. Harré, Clark & Carlo (1985) *Motives and mechanisms*

Mallin analogia on fyysinen todellisuus kaikkienensa. Fyysisen maailman olentoina elämme todellisuuden keskikerroksessa. Meillä on välitön tuntema ja tietämys lähiavaruuden ominaisuuksista. Lähiavaruuden alle kuitenkin kätkeytyy atomien ja kvarkkien outo mikromaailma, ja sen yllä kaareutuu universumin yhtä outo makromaailma. Niin mikro- kuin makrotodellisuuden lainalaisuudet ovat välittömän havainnoinnin ulkopuolisia vain tieteelle jossain määrin paljastuneita asioita. Harrén ja kumppaneiden mukaan vastaava rakenne voidaan nähdä mielen ilmiöiden määräytymisessä. Tietoisesti haluavina, aikovina ja tuntevina olentoina hallitsemme psyykkisen todellisuuden keskikerrosta. Voimme ohjata toimiamme ja ajatteluamme, mutta ne prosessit, jotka lopulta toteuttavat toiminnan ja tuumailut, ovat meille salattua mielen mikromaailmaa. Toisaalta mielen toimintoja säätelee makrotodellisuus, jonka vaikutus ei myöskään ole meille välittömästi ilmeinen. Makrotodellisuus jakautuu kahtia. Toisen puolen siitä muodostaa biologisen evoluution myötä syntynyt "mielen syvärakenne" (sic), toisen historiallisesti tuotetut "sosiaaliset järjestykset". Näiden suhde on kuitenkin arvoitus, jota ilmentää kaavion kysymysmerkki.

Harrén ja kumppaneiden kaaviossa on näin oikeastaan kolme syvärakennetta: toiminnan rutiinien ja opittujen automatismien rakenne, yhteiskunnan historiassa kehittynyt järjestys ja mielen biologinen rakenne. Jo seuraavana vuonna Harré (1986) kuitenkin tuntuu unohtaneen syvärakenteet ja katsoo kaiken tapahtuvan diskursiivisesti mielen todellisuuden keskikerroksessa. Lankeamme hänen mukaansa "ontologiseen illuusioon" kuvitellessamme esimerkiksi, että emootiot jotenkin ovat olemassa. Jossain "siellä", mihin viittaamme vaikkapa sanoilla suuttumus tai ahdistus, ei olekaan mitään, on vain puheita, tekoja ja erityisiä tilanteita.

Kuinka pitkälle diskursiivisesti pärjätään vain omin eväin? Kenneth Gergenin mukaan ihminen haluaa diskursseissa kuuluviin oman äänensä. Mistä tulee tällainen motiivi, mistä saa ääni tai teksti vimmansa? Entä riittääkö retorisen sosiaalipsykologian argumentaation logiikka selittämään vaikkapa tieteellisten debattien kiihkoa? Entä keskustelun analyysi, miksi suostuminen on preferoitu vastaus pyyntöön, toisen mielipiteen hyväksyminen preferoitu vastaus esitettyyn mielipiteeseen? Eikö selitystä kannata kysyä ja sitten etsiä puheen ulkopuolelta. Ehkä barrikadia psyyken ja vuorovaikutuksen välillä kannattaisi alkaa purkaa. Vuoden 2001 sosiaalipsykologian päivillä konstruktionismin puolestapuhuja ja

arvioija Vivien Burr (2002) vetosikin diskursiivisen psykologian harrastajiin psyyken puolesta. Tosin hän tarkoitti psyykellä vain meadilaista käsitystä mielestä ja tuskin olisi voinutkaan vaatia enempiä lähtökohtiaan menettämättä.

Itse olen tuskin mitään opiskellut 80- ja 90-luvuilla samalla mielenkiinnolla kuin juuri Harrén tekstejä ja muita konstruktionisteja. Ne ovat avanneet uudenlaisia perspektiivejä, ja vaikka empiiriset löydökset näillä alueilla eivät esiinnykään korrelaatiokertoimien hahmossa, kivoja yhteyksiä on ollut kosolti tarjolla. Konstruktionismin myötä avautuivat tuoreet ja runsaat empiiriset laittumet ja niillä laiduntamiseen innostivat aivan uudentyypiset löytämisen ja toteennäyttämisen välineet.

Tässä taustana käyttämäni välityslinkkien kaavio syntyi aikana, jolloin tutkimusta tehtiin valistuksen hengessä ja realismin lähtökohdista. Kaikessa ylimalkaisuudessaankin kaavio tähdentää sosiaalisen elämän reaalisten ja usein sangen materiaalistien reuna-ehdojen huomioimista. Kuvioista välittyy myös objektiivista asennetta tavoittelevan tutkijan ideaali, siis usko siihen, että tutkija olematta kaukana kohteestaan tai edes sen ulkopuolella voi tarkastella kohdettaan kuin välimatkan päästä. Kaiken jälkeen olen pitänyt kiinni kaavioon kätkeytyvästä selityspolitiikasta.

Edellä viittasin siihen, miten kyvyttömiä 70 -luvulla oltiin enustamaan seurannutta sosiaalitieteen kielellistä ja mikrososiaalista käännettä. Tuolloin jos koska olivat aatehistorian käännteitä koskevat dialektiikan lait kaikkien hallussa, mutta dialektiikkaa on helpompi soveltaa menneen selittämiseen kuin tulevan ennustamiseen. Tulee olemaan kiinnostavaa nähdä, millaisia antiteesejä emme vuosituhaten vaiheessa olisi osanneet tieteessämme odottaa.

Olen niitä professoreja, jotka semanttisessa "reduktiossa" ylennettiin apulaisprofessoreista professoreiksi. Tämä merkitsee muun muassa sitä, etten ole koskaan pitänyt virkaanastujaisluentoa. Kohdallani, niin kuin varmaan monen muunkin emeritan ja emerituksen kohdalla eläkkeelle siirtyminen on merkinnyt vapaaksi tutkijaksi pääsyä. Kaiken kaikkiaan koen aika vahvasti, että vaikka ilmi selvästi jotain on päättymässä, jotain on myös alkamassa. Olkoonkin tämä puhe yhtä aikaa se pitämättä jäänyt virkaanastujaisluento ja jäähyväisluento.

Sanoisinko siis lopuksi "business as usual" tai "show must go on" tai ehkä sittenkin sanon "vita brevis, ars longa".

VIITTAUKSET

- Allardt, Erik (1967) Kulttuurin syvärakenne. *Sosiologia*, 4,1: 151-159.
- Allardt, Erik (1964). *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. Helsinki: WSOY.
- Bowlby, John (1969). *Attachment and loss. Volume 1: Attachment*. Harmondsworth: Penguin.
- Burr, Vivien (2002). Ihminen sosiaalipsykologiassa. *Psykologia*, 37, 5: 364-371.
- Eskola, Antti (1982). *Vuorovaikutus, muutos, merkitys*. Helsinki: Tammi.
- Goodall, Jane (1972). *Ystävänä simpanssit*. Helsinki: Tammi.
- Harre, Rom (1986). An outline of the social constructionist viewpoint. Teoksessa Harré, R. (toim.), *The social construction of emotions*. Oxford: Blackwell.
- Harré, Rom, Clark, David & De Carlo, Nicola (1985). *Motives and mechanics. An introduction to the psychology of action*. London: Methuen.
- Harré, Rom & Secord, Paul (1972). *The explanation of social behaviour*. Oxford: Blackwell.
- Kaila, Eino (1934/1982). *Persoonallisuus*. Helsinki: Otava.
- Lahikainen, Anja Riitta (1984). Uranvalinta perheessä tapahtuvan sosiaalitudin lopputuloksena. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia, 1984:1.
- Leary, Timothy (1957). *Interpersonal diagnosis of personality*. New York: Ronald.
- Myllyniemi, Rauni (1993). Sosiaalisuuden metriikkaa - Alan Page Fiskin ohjaavat mallit. *Psykologia*, 28, 6, 426-431.
- Séve, Lucien (1978). *Man in marxist theory and the psychology of personality*. Hassochs, Sussex: The Harvester Press
- Shweder, R. A. (1984). *Anthropology's romantic rebellion against enlightenment, or there's more to thinking than reason and evidence*. Teoksessa Shweder, R. A. & LeVine, R. A. (toim.), *Culture theory. Essays on mind, self, and emotion (27-66)*. Cambridge: Cambridge University Press.

LAITOS ENNEN SYNTYMÄÄNSÄ

Kullervo Rainio

Hyvät ystävät, minulle tuli tuossa istuskellessani mieleen tapaus, joka sattui nelisenkymmentä vuotta sitten Savolaisessa osakunnassa. Ylioppilastalolla sali oli täynnä kuulijoita ja edessä istuivat hyvin kunnianarvoisaan ikään ehtineet osakunnan vanhukset. Tästä ilahtuneena tervetuliaispuheen pitäjä avasi tilaisuuden lausuen ilonsa siitä, että täällä ovat myöskin ”edsmenneen sukupolven edustajat”. Kun yleisöstä kuului naurahduksia, puhuja valpastui ja kiirehti korjaamaan virheensä. Hän katsoi tiukasti Yrjö Ruutua, joka oli saavuttanut noin 90 vuoden iän ja sanoi: ”Niin, minä tarkoitin tietysti niitä, joiden pitäisi olla edsmenneitä”. Tämän päivän yllätysvarmaan on se, että minä, jonka ehkä ”pitäisi olla edsmennyt”, en ole edsmennyt, oksa olen nyt tässä puhumassa. Ymmärrän tarkoituksen niin, että kun täällä laveasti keskustellaan tästä laitoksesta ja sen 40-vuotistaipaleesta, muisteluksen jää eräs aukko. Nimittäin mikään laitos, kaikkein vähiten yliopiston laitos, ei synny silloin, kun pöytäkirjaan merkitään se syntyneeksi, vaan sillä on aina suhteellisen pitkä ja epämääräinen varhaishistoriansa.

Historia alkaa minun ymmärtääkseni vuodesta 1945 – nimitäin eräänlainen laitoksen syntymää edeltävä esihistoria, tapahtumien aavistamaton, irrationaalinen kulku. Se alkaa siitä hetkestä, jona eräs nuorukainen sodan jälkeen 1945 syyskuussa tuli yliopistolle tarkoituksenaan opiskella suomen kielen lehtoriksi. Silloin olisi ollut ensiksikin kuunneltava suomen kieliopin luentoja jotka luennoin Kaarlo Nieminen. Nyt sattui niin, että Kaarlo Niemisen luennot olivat yhtä aikaa Eino Kailan luentojen kanssa, ja kuka

siihen aikaan saattoi olla kuuntelematta Eino Kailaa? Niinpä minäkin pinnasin Niemisen luennot – ensimmäisen niistä mutta sen mukana kaikki – menin Kailan luennoille, ja mitä tapahtui? Kaila astui sisään tapansa mukaan katsomattakaan yleisöön, käveli ikkunan luokse, katsoi ”yli vaikenevain kattoin” ja sanoi dramaattisella äänellä: ”Vastaa minulle maailma, mikä sinä olet!”. (Minä en enää saa ihan sitä riittävää kaikua, mikä Eino Kailan äänessä oli.) Tapaus merkitsi sitä, etten mitään muuta sitten enää kuunnellutkaan pariin vuoteen kuin Eino Kailan luentoja. Mitä tekemistä tällä on sosiaalipsykologian kanssa? – Malttakaa nyt mielenne.

Vuonna 1948 sattui niin onnellisesti, että filosofiasta – jota minä en uskaltanut mennä suorittamaan, koska Eino Kaila oli tenttaattorina (ja hän oli sanonut näkevänsä ihmisen silmistä, kuka on älykäs, kuka ei), erotettiin yksi opintolinja ja perustettiin semmoinen uskomaton oppiaine kuin psykologian Helsingin Yliopistoon. Professoriksi tuli Kai von Fieandt. Minä tunsin hänet, koska olimme työskennelleet yhdessä Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston nuorisovälityksen ammatinvalinnan ohjaustoimistossa. (Huomatkaa, että en ole dementoitunut kovin pitkälle, kun muistan näin pitkän sanan.) 1950-luvulla kun olin tehnyt väitöskirjani johtajaominaisuuksista, tapasin Kai von Fieandin ohimennen Esplanadilla, ja hän sanoi: ”Kuulehan, sinä voisit oikeastaan hakea sosiaalipsykologian dosentuuria, sosiaalipsykologiaa on nyt ilmassa.” Niin minä hain ja sain sen.

Ja miten ollakaan, kun sitten valtiotieteellinen tiedekunta alkoi tavattomasti laajentua ja sinne oli helppo saada professuureja, sinne perustettiin sosiaalipsykologian professuuri, jota Antti Eskola ja minä haimme – tämä Antti Eskola, joka oli minun harjoittelijani aikoinaan Teollisuuden työjohto-opistossa. Hakuprosessin jälkeen minulle tuli tuo professuuri. Sitten nousi esiin kysymys – ja nyt me tulemme siihen sosiaalipsykologian laitokseen – kysymys siitä, opetetaanko sosiaalipsykologiaa sosiologian yhteydessä ja sosiologian laitoksella. Me istuimme, Erik Allardt ja minä, Porthanian opettajakahviossa tuumailemassa ja tuli puhe tästä asiasta. Mietimme, perustetaanko oma sosiaalipsykologian laitos. Tämä on nyt se ratkaiseva asia, jossa henkilöhistoria merkitsee paljon. – Erik Allardt tuumiskeli asiaa jonkin aikaa ja mutisi sellaisia sanoja kuin ”yhteistyö”, ”samarbete”. Lopulta hän katsoi minua hyvin syvästi silmiin ja tuli ratkaisuun, koska minut hyvin

tunsi, ja sanoi: ”Ei, kuule, Kyllä se on parasta, että perustetaan se oma sosiaalipsykologian laitos”.

Minä toivotan nyt, tämän kunniakkaan päivän merkeissä, menestystä sosiaalipsykologian opinnoissa ja tutkimuksessa kaikille pääministeriksi aikoville ja myöskin muille – jos sellaisia on.

1960-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA

Aika ennen opintoviikkoja ja laitosneuvostoja

Ilpo Vilkkumaa

Minut nimitettiin tp. assistentiksi syyskuun alusta 1965. Laitoksella oli silloin professorina Kullervo Rainio ja assistenttina Rauni Myllyniemi. Valmistuin valtiotieteen kandidaatiksi vasta keväällä 1966, mutta niihin aikoihin oli mahdollista saada nimitys ylioppilaanakin. Valmistuneita oli vähän ja opiskelijamäärät olivat kasvaneet hyvin suuriksi varsinkin niinä 60-luvun alkuvuosina, jolloin valtiotieteelliseen tiedekuntaan pääsi ilman numerus claususta eli pääsykoetta tai ylioppilastodistukselle asetettuja kriteerejä.

Ennen 70-luvun alun tutkinnonuudistusta tutkintovaatimukset olivat miltei vaihtoehdottomia, appron kirjat ja kurssit, cumun kirjat ja kurssit ja laudaturin kirjat, kurssit ja gradu. Sosiaalipsykologiaa kohtaan tunnettiin 60-luvun alussa sen verran yleistä kiinnostusta, että joitakin ulkomaisia kirjoja käännettiin suomeksi. Oli Sven Wermlundin (1963) Johdatus sosiaalipsykologiaan ja William ja Wallace Lambertin (1967) Sosiaalipsykologia, kummatkin Ilse Kolin kääntäminä. Tietenkin oli Rainion Käytännön psykologiaa I-II. Eskolan Sosiaalipsykologia ilmestyi 1971. David Katz kirjoitti toimittamaansa Psykologian käsikirjaan (suomeksi 1963) luvun Sosiaalipsykologia.

Pian sitten sosiaalipsykologeille paljastui, että jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä oli kirjoitettu kaksi sosiaalipsykologian perusteesta – psykologinen, brittiläinen McDougall ja sosiologinen, amerikkalainen Ross.

1960-luvulla sosiaalipsykologia miellettiin erityisen amerikkalaiseksi tieteenksi ja yhdeksi tämän suuntauksen ikoniksi muodostui Secordin ja Backmanin (1964) *Social Psychology*, joka sai opiskelijoiden keskuudessa hieman huonon maineen. Tämä oli epäoikeudenmukaista, sillä kirjoittajat olivat periaatteessa ja käytännössä avoimia muillekin näkökulmille kuin jyrkälle behaviorismille, joka ei koskaan sopinutkaan sosiaalipsykologian taustateoriaksi. Selkein tuon ajan teoreettinen kirja oli ilman muuta Krechin ja Crutchfieldin (1948) *Theory and Problems of Social Psychology*, jonka uusitusta, popularisoidusta laitoksesta Krech-Crutchfield-Ballachey Individual in Society tuli keskeinen oppikirja.

Laitoksen tutkintovaatimuksissa oli alkuvaiheessa myös vankka ruotsalainen painotus. Tällä tavoin saatiin tutkintovaatimukseen kätevästi myös toinen kotimainen. Ruotsalaisista sosiaalipsykologian oppikirjoista tärkein oli Joachim Israelin (1963) *Socialpsykologi*. Israel oli hyvin keskeinen hahmo sosiaalipsykologian eurooppalaisen identiteetin kehittäjänä ja sosiaalipsykologien eurooppalaisen yhdistys- ja julkaisutoiminnan käyntiin panijana.

Helsingin sosiaalipsykologian alkuvaiheen teoriaperustaa voi eräältä kannalta luonnehtia ”peliteoreettiseksi hahmopsykologiaksi”. Tämä ajatuskokonaisuus pystyi liittämään yhteen George Herbert Meadin (ihmisen sosiaalinen muotoutuminen) ja Kurt Lewinin (sosiaalinen elämäkenttä), George Homansin (elämän seurapelinä) ja Fritz Heiderin (ilmiöiden koettu kausaliteetti).

Kovin monta ajatuskokeellista hyppyä ei tarvitse tehdä, kun huomaa, että näistä aineksista ei saa rakennettua mitään sosiaalipsykologin ammattikäytäntöä. Siksi kaikki sosiaalipsykologit toistavat vuosikymmenestä toiseen ajatusta: ”Käytännöllisintä on teoria”. Äärimmäisimmillään, ja se varmaankin pätee juuri 60-luvun helsinkiläiseen sosiaalipsykologiaan, tämä lause voidaan tulkita niin, että teoriaa ei saa käytännölliseksi millään tavalla. Ns. Turingin koe oli se taso, jolla ilmiöiden selityksen katsottiin riittävän. Se tarkoitti sitä, että ilmiö on selitetty, jos sen kaikki ominaisuudet pystytään tuottamaan laskennallisesti. Jos tietokonesimulointi tuottaa saman sosiometrisen kuvion kuin ihmisten tosiasialliset ystävyysvalinnat, niin tieteellisesti pätevä ja riittävä selitys on siinä laskentakaavassa.

Sosiaalipsykologian yhteistyöstrategia oli se, että sosiaalisen vuorovaikutuksen kaikkein yleisimpien säännönmukaisuuksien (Eino Kailan termi ”invarianssi”) tuntemuksen varassa piti ratkais-

ta mitkä tahansa käytännön ongelmat. Koska sosiaalipsykologia ei ”valmistanut” mihinkään, sitä saattoi tarjota kaikkeen. Rainion aikaisemmat yhteydet Teollisuuden Työnjohto-opistoon tarjosivat organisaatiotutkimuksen ja -konsultoinnin väylän, ja ensimmäisten vuosien valmistuneista monet valitsivatkin henkilöstöhallinnon ja -koulutuksen ammatikseen. Toiset ajautuivat tutkijoiksi ja opettajiksi. Kolmannet erilaisiin hyvinvointipalveluihin vaikka sosiaalipsykologeja ei ole sosiaali- ja terveydenhuollon vakanssiluetteleissa tunnustettukaan. Näiden kolmen ammatillisen jalan varassa sosiaalipsykologia on seissyt alusta pitäen.

Laitoksella oli poikkeuksellisen kiinteä side filosofiaan. Kaksi nykyistä filosofian professoria, Raimo Tuomela ja Juhani Pietarinen tekivät sivulaudaturit sosiaalipsykologiassa, olivat ensimmäisessä laudatureseminaarissa ja julkaisivat ”hintikkalaiset” tutkimuksensa myös laitoksen monistesarjassa. Vuoden verran heillä oli myös työhuone laitoksen Franzénian tiloissa.

1960-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA

Löytöretkiä uudessa maailmassa

Liisa Änkö

Mitä nuori nainen teki vuonna 1960 ylioppilaaksi tulonsa jälkeen? Ei hänellä ollut aavistustakaan. Näinhän se monen osalta on tänäänkin, mutta silloin vaihtoehtoja tuntui olevan äärettömän vähän ja mitään opinto-ohjausta ei ollut. Tyttöjen ensisijainen tavoite oli päästä naimisiin, mieluiten ennen 20 ikävuottaan ja ryhtyä kotiäidiksi. Jotenkin sitä kuitenkin vaistosi, että ajassa on tapahtumassa jotain uutta. Sitä tavallaan pysähtyi odottamaan. Pysin Ateneumiin, en päässyt ja sitten vain tulin valtsikkaan, kun serkkukin oli.

Valtsikka

Valtsikka sijaitsi Porthaniassa, joka vielä silloin oli uudehko, puhdas ja kiiltävä eikä jatkuvasti täynnä ihmisiä. Pyörivät ovet sisääntulossa oli erittäin modernia. Päällysvaatteet jätettiin aina narikkaan, jota 3-5 tummansinisiin työtakkeihin sonnustautunutta naista hoiti. Ruokala oli valoisa, tilava ja siellä olisi istunut useamminkin kahvikupin ääressä - jos olisi ollut rahaa.

Opiskelu

Aloitin opiskelut noin 40 vuotta sitten, 1961, valmistuin keväällä 1965. Opiskelu oli tehokasta, suoraviivaista ja koulumaista. Peruskurssit, kahdeksassa aineessa pakolliset kaikille, oli suoritettava ennen tiedekuntatenttejä. Joka toinen kuukausi saattoi mennä tenttimään arvosanaa. Cumuun kuului yksi lukukauden kestävä seminaari, laudaturiin kaksi. Näin jälkeensä ajatellen minusta tuntuu, että sitä menttiin vain jonon jatkeena. Aina ei ollut oikein kartalla siitä miksi, mutta harva sitä edes kysyi. Koululaitos oli tehnyt tehtävänsä.

Sosiaalipsykologia

Vuonna 1962 sosiaalipsykologian laitos saatiin perustettua pienten riitojen ja erimielisyyksien saattamana. Ristiriitoja esiintyi hist.filareitten kanssa, koska osa hallinnosta/opettajakunnasta piti sosiaalipsykologiaa vain yhtenä psykologian suuntauksena.

Syksyllä 1962 oli ensimmäinen sosiaalipsykologian kurssi. Osallistujia oli paljon, suurin osa tuli ihan vain uteliaisuuttaan katsomaan, mistä on kysymys. Professori Rainio oli kuitenkin niin mainio luennoitsija, että hänen luennoiltaan ei jatkossakaan puuttunut kuulijoita. Nykyinen pääministerikin, Paavo Lipponen, näkyi luentosalissa. Itse innostuin aiheesta niin paljon, että ennen vuoden loppua olin suorittanut aineesta approbaturin ja päättänyt valita sosiaalipsykologian pääaineekseni.

Laitokseen perustettiin Porthanian kellariin testi-laboratorio. Siellä oli muistaakseni pari huonetta. Minä tein graduuni liittyviä empiirisiä kokeita täällä. Muistaakseni siellä oli 4 koppia, joissa koehenkilöt sähkönappuloita apuna käyttäen yrittivät viestiä toisilleen, miten annettu ongelma voitaisiin ratkaista. Aiheena oli johtajuus, johon sitten jäinkin loppu työelämäni ajaksi kiikkiin.

Laitoksen ensimmäinen assistentti oli muistaakseni Anna-Liisa Sysiharju ja vuosi oli 1963.

Opiskelu

Koska laitos oli uusi, meitä opiskelijoita oli vähän ja meitä ruotsinkielisiä vielä vähemmän. Koen, että minulla on ollut suuri etuoikeus olla lähes professori Kullervo Rainion yksityisoppilas koko opiskeluajan. Minä pidin hänestä. Hän opetti antamalla oppilaille vastuuta, käyttämällä esimerkkejä elävästä elämästä ja todistamalla, että ei löydy yhtä totuutta.

Koska ei ollut laskimia, kaikki tilastolliset menetelmät piti op-

pia laskemaan käsin – ja samalla oppia ymmärtämään, mistä on kysymys. Korrelaatiot, Khi-testit, keskihajonnat, regressiot ym. laskettiin käsin. Esitelmät kirjoitettiin käsin. Alkolla oli ensimmäinen “tietokone”, reikäkortti lajittelija, jota käytiin katsomassa. Reikänauhaa luettiin.(Kettil Bruun). Gradun puhtaaksikirjoitusta varten piti jostain löytää konekirjoittaja.

Kullervo Rainio

Häneen henkilöityi koko laitos, ei ollut muita. Hän oli erittäin osallistuva opettaja. Hän haki sosiaalipsykologian linjaa ja me hänen opiskelijansa olimme auttamassa, siltä meistä ainakin tuntui. Kirjat olivat hakusessa, Rainio pyysi lukemaan tuon tai tuon kirjan ja antamaan siitä omat kommenttimme. Johtajuus ongelmaratkaisutilanteissa kiinnosti Rainiota, gradunikin käsitteli tätä aihetta. Rainio oli usein mukana, kun tein testejä graduani varten.

Muistan hyvin, kuinka hän ensimmäisessä cumun seminaarissa, meitä taisi olla 8 osallistujaa, selvitti, kuinka meidän on työelämässä “uskallettava kokouksissa nousta ylös ja sanottava ja perusteltava mielipiteemme keskusteltavista asioista”. Ajattelin, että tuo ei ainakaan tule koskemaan minua, en minä osaa sanoa mitään enkä minä semmoisiin kokouksiin tule koskaan edes osallistumaan.

Ennen valmistumistani professori Rainio ohjasi minut Johtamistaidon opistoon suorittamaan auskultointia. Työ siellä oli kiinnostavaa, ehkä juuri sellaista, jota olisin kaikista mieluummin tehnyt työkseni.

Kun sitten viimeinen tentti oli ohi ja menin suulliseen kuulumisteluun, professori Rainio jutteli kanssani “mukavia” ja kutsui minut sitten opettajainhuoneeseen leivoskahville valmistumiseni johdosta. Jännitin niin, että tuskin sain sanaa suustani. Kaverit eivät olleet uskoa, kun kerroin missä olin ollut.

Sosiaalipsykologi vuonna 2002

Kuulun erääseen järjestöön, joka juuri julkaisi 50-vuotis historiikkinsa. Siinä minä esiinnyn sosiaalipsykologina, en minään johtajana tai päällikkönä. Tämä herätti minut löytämään itsestäni sen mitä minä todella koko työelämäni olen ollut – sosiaalipsykologi. Tämä on hieno tunne.

Vuonna 2001 Helsingin yliopistoon pyrki runsaat kolmesataa hakijaa lukemaan sosiaalipsykologiaa, 35 hyväksyttiin. Sosiaalipsykologeista saattaa tulla pula. Niin hieno aine se on!

1970-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA

Sosiaalipsykologian ideologista uudelleenluentaa ja ankkuroitumisyrityksiä

Anja Riitta Lahikainen

Yliopistovallankumouksen ajoilta 1968-1970 on olemassa sosiaalipsykologian laitokseltakin monenlaisia tarinoita, joiden todenperäisyyttä en voi vahvistaa enkä kumota valitettavasti tai onneksi, koska en ollut mukana, - vaikka valmistuin vuonna 1970. Syy ei ole aktiivisessa vetäytymisessä vaan keskittymisessä opintojen loppuvaiheisiin, mikä ei vaatinut yliopistolla oloa. Joka tapauksessa vuosi sen jälkeen, 1971 tulin töihin laitokselle. Vallankumouksen jälkeisestä ajasta tuli aloittelevan, 25-vuotiaan assistentin arkea.

Paljolta vaiettu 70-luvun yliopisto oli tosiaan ihan erilainen kuin ylistetty -60-luvun yliopisto. Vaikka 70-luvun opettajat, Myllyniemi, Vilkkumaa ja Kallio olivat samoja ja samanlaisia kuin ennen, ilmapiiri laitoksella oli täysin muuttunut. Sen aiheuttivat opiskelijat, jotka eivät enää keskustelleet yhteiskunnallisista kysymyksistä vain omissa piireissään kuten me 60-lukulaiset, vaan jotka vaativat sekä yliopistohallinnon että sosiaalipsykologia oppiaineen perinpohjaista uudistamista vakavina ja intomielisinä. 60-luvun sosiaalipsykologia Helsingin yliopistossa oli ollut positivistisesti ja behavioristisesti painottunutta maustettuna psykoanalyysillä, ja systeemiteorialla. Se oli myös metodeja - erityisesti keuhkeellista tutkimusta kunnioittavaa. Nyt sekä behaviorismi että metodologia tulivat totaalisen kritiikin kohteeksi.

Muutos merkitsi jonkinlaista sosiaalipsykologi-identiteetin kriisiä, itse hyvänä pidetyn muuttumista pahaksi toisen silmin ainakin niille, jotka olivat luoneet ymmärryksensä ihmisestä ja hänen suhteestaan toisiin ja ympäröivään todellisuuteen 60-lukuisen näkemyksen mukaan. Sen mukaan ihminen oli dynaaminen, vaikutettavissa, sosiaalisen yhteisön tuote, joka ei ollut suinkaan välttämättä alistettu tai alistettavissa, vaan muuttuva, kehittyvä ja vaikuttava, kekseliäs ja täynnä luovaa potentiaalia. Näin jälleenkäin, yli 30 vuoden yliopistokokemuksen jälkeen 70-luvun yliopiston massiivisimmalta asialta tuntuu edelleenkin marxilaisuuden tulo yhteiskuntatieteisiin. Jokainen opettaja näytti ottavan siihen kantaa tavalla tai toisella - ehkä yhteistä oli se, että itse kukin yritti rakentaa siltaa entisen ja nykyisen välille.

Professorit vaihtuivat viisi kertaa laitoksen johdossa, eikä yhtenäistä linjaa ollut sen jälkeen kun professori Rainio oli siirtynyt kansanedustajaksi. Järjestys oli seuraava Rainio, Hirvas, Myllyniemi, Toukoma, Mikkonen, Rainio. Ensimmäisen viransijaisen, professori Hirvaksen johdolla laitos päätti lukeutua edistysmielisiin laitoksiin professori Elina Haavio-Mannilan johtaman sosiologian laitoksen perässä. Laadittiin ja allekirjoitettiin opiskelijoiden vaatimuksesta sopimus yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella toimivasta laitoshallinnosta. Hallinto politisoitui 1971 -79 väliseksi ajaksi. Tämä merkitsi mm sitä, että tutkintovaatimusten uudistuskokouksissa opiskelijoita saattoi olla enemmän kuin opettajia (meitähän oli aluksi vain 4 assistenttia) ja heillä oli mukanaan kasseittain kirjoja ja heidän ehdotuksissaan tenttikirjoiksi oli ennenkuulumatonta ehdottomuutta.

Marxilaiset oppikirjat ilmaantuivat tutkintovaatimukseen vuonna 1973 -74. Ensin niitä oli siellä täällä, kohdissa joihin sopivia kirjoja oli löydetty-esimerkiksi: suostutteleva kommunikaatio: Lenin: Mitä on tehtävä, organisaatiot: Engels: perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä. Myöhemmin marxilaisen sosiaalipsykologian opetus systematisoitui. Opetusta oli perustasolla ja filosofis-metodisissa lähtökohdissa. Sen lisäksi oli kohtia, joissa käsiteltiin marxilaisia erityiskysymyksiä kuten vieraantuminen, tietoisuus, luokkatietoisuus. Ylipäänsä tutkintovaatimukset laajenivat ja monimuotoistui sosiaalipsykologiassa samoin kuin kaikissa yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan oppiaineissa, mutta marxilaisuus oli kuitenkin niin voimakkaasti esillä, että olipa opettaja marxilainen tai ei, hän joutui kuulustelemaan marxilaisia oppikirjoja (ja usein myös opiskelemaan niitä) usean vuoden ajan.

(Esimerkiksi marxismin-leninismiin kuului cumun loppupenttiin). Ei-marxilaiselle sosiaalipsykologille historiallinen ja dialektinen materialismi vaikutti hegemooniselta yritykseltä pakottaa sosiaalinen yhteen ainoaan hyväksyttävään muottiin.

Kaikki muistot tuolta ajalta eivät ole helppoja. Aluksi opetin psykometriikan kurssia. Pelkäsini opetettavia. Monet olivat itseäni vanhempia. Joskus opiskelijat kiusoittelivat "Mitenkäs se menikään", kun kompastelin reliabiliteettikaavan johtamisessa. Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myötä opiskelijat saivat ja käyttivät valtaa. He toteuttivat mm. myös yleisen kirjallisen opetuksen arvioinnin ja tulokset julkistettiin tätä varten järjestetyssä tilaisuudessa. Näin opiskelijoista painajaisunia. Niissä pakenin pianon taakse, he tulivat perässä ja rummuttivat pahviaitaa välissämme. Psykometriikka poistettiin opetuksesta 1972. Luovuin pian myös ainoastaan turkiksestani, koivistolaisesta karvahatusta ilvesreunuksineen. Samoin lähetin villaiset jakkupukuni takaisin Kuopioon eteenpäin jaettavaiksi.

Olin päätyvässä siihen, että tutkin sisarusjärjestystä. Aihe osoittautui tuskin tuhahtuksen arvoiseksi kahvilakeskusteluissa ja päätin että minun täytyy ensin perustella perheen merkitys yhteiskunnassa, ennen kuin tutkimukseni sisarusjärjestyksestä saisi arvostusta. Lisensiaattityöni aihe oli Perheen kehitys teollistumisen aikana: sosiaalipsykologinen tarkastelu. Se valmistui vuonna 1976.

Näin jälleenkäin tulee ihmetelleeksi sitä, että vaikka marxilainen liike yhdisti samoin ajattelevat niin opiskelijat kuin opettajatkin, se ei synnyttänyt sitä vastustavia - ainakaan ideologisia, opillisia rintamia yliopistopiireissä, pikemminkin hajotti "toisin ajattelevat", "ei-marxilaiset". Oliko kyse siitä, että vaihtoehtona ei tosiaanakaan ollut olemassa, mitään yhtä ja yhteistä linjaa. Ei behaviorismissa ollut järin tuhoavaa, jos ei puolustettavaakaan?

Tutkintovaatimusten rakenteet uusittiin Rauni Myllyniemen johdolla. Cumuun tulivat teemakohtaiset luentoseminaarit. Nämä rakenteet ovat jääneet pysyviksi ja levinneet sosiaalipsykologian koulutusohjelmiin, Kuopioon ja Tampereelle. Itse kukin opettaja tai tutkija rakenteli omaa tutkimuksellista linjaansa aika yksinään. Vastasin sosialisaatiosta, ja oma tutkimusala löytyi. Luennot koostuivat kehitysteorioiden vertailusta: behaviorismi, psykoanalyysi, kognitiivinen sosiaalipsykologia ja vähän marxilaista sosialisaatioteoriaa (Boschowichin mukaan).

Ilpo Vilkkumaa antoi vinkin tutustua John Bowlbyn. Hänen

kontrollisysteemi teoriaansa kiintymyksestä hyödyntäen tehtiin opiskelijoiden kanssa soveltava tutkimusprojekti Lasten sosio-emotionaalinen kehitys koti, päiväkotij- ja sijaisperhe konteksteissa. Kolme gradun tekijää olivat Salme Sundqvist, Mervi Asikainen ja Marjo Särkkä, nykyinen Mikkonen. Julkaisu kolmevuotiaiden ja sitä nuorempien lasten reaktiot päiväkotihoidon imaisi yllättäen yhteiskunnallisiin palvelutehtäviin - keskelle poliittista kamppailua päivähoitosta vuoden 1979 eduskuntavaalien yhteyteen.

Juhani Hirvas, joka tuolloin kävi myös koulutuspsykoanalyysissa, antoi pysyvän ponnikkeen syventyä psykoanalyysiin kysymyksiin - kopion "Doran tapauksesta". Mallina sillan rakentamisessa yksilöstä yhteiskuntaan toimi mm Wilhelm Reich, joka tuotannossaan yhdisti psykoanalyysia ja marxilaisuutta, esimerkiksi Fasismien massapsykologiassa. (Character Analysis kirjassaan hän käsitteli puolestaan ruumiillisuuden ja psyyken dynamiikkaa mykistävällä tarkkuudella).

Tutkimuksellinen koti siis muodostui oikeastaan sosialisatios- ta kiinnostuneiden opiskelijoiden piiristä. Se oli koti yhtä paljon kuin marxilaisuus oli ei-koti. Opiskelijoiden kanssa toteutettiin myös suurehko projekti "Varhais- ja nuoruusiän sosialisatio yhteiskunnallisen stratifikaation kannalta." Aliupseerit marssittivat alokkaat suuriin saleihin kolmessa varuskunnassa ja heillä täytätettiin kysely perhetaustasta, elämäntavoista ja koulutus ja ura- aikeista. Älykkyystestit ja MMPI saatiin käyttöön. Opiskelijat myös haastattelivat joukon varusmiehiä kahvikuppipalkkiolla, samoin haasteltiin ensimmäisen vuoden korkeakouluopiskelijoita kolmelta alalta. Näihin aineistoihin perustuu monta pro gradua ja yksi väitöskirja.

Kun nyt tarkastelen sosiaalipsykologian menneisyyttä Tampereen suunnalta, jossa lienee yksi keskusteluanalyysin soveltamisen keskuksia Suomessa, ajankohtaisimmalta suomalaisen sosiaalipsykologian historiassa näyttää Rauni Myllyniemen johtama projekti, jossa tehtiin systemaattisia havaintoja laboratorior ryhmän keskustelusta, jäsenten roolikäyttäytymisestä yksipuolisen peilin takaa Myllyniemen skoorausjärjestelmän avulla ja verrattiin ilmi- käyttäytymistä testien mitattuihin persoonallisuustekijöihin. Tuo 60 ja 70 luvun taitteen projekti taisi olla toistaiseksi viimeisin laboratoriotutkimus suomalaisessa sosiaalipsykologiassa.

1970-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA

Yhteisöllisyyttä ja marxilaisia tuulia

Vilma Hänninen

Opiskelin Helsingin yliopistossa sosiaalipsykologiaa vuodesta 1972 vuoteen 1977, aktiivisimmin vuosina 1973-76. Täytyy heti tunnustaa, että olin yksi noista Anja Riitan kuvaamista vakavaimisista ja intomielisistä marxilaisista opiskelijoista. Koska tuosta ajasta on nyt jo kolmisenkymmentä vuotta, ovat muistikuvani siitä utuisia ja varmasti myös ajan kultaamia, ja tietenkin oman näkökulmani mukaisesti valikoituneita.

Laitos sijaitsi Kalliossa, Franzenian kellarikerroksessa. Siellä olivat sosiaalitieteiden kirjasto, jossa piipahdettiin tenttikirjoja lukemassa, A-labra, jossa pidettiin seminaareja, keskustelutilaisuuksia ja kokouksia, aula, jossa pidettiin pienimuotoisempia palaveria ja kuppila, jossa vietettiin päivän mittaan lukuisia kahvitaukoja ja keskusteluhetkiä. Laitoksen tilat olivat pienet ja varmasti opettajien kannalta sietämättömänkin ahtaat, mutta toisaalta opiskelijalle laitos tuntui juuri pienuudessaan kodikkaalta pesältä, jossa saattoi mukavasti viettää päivänsä.

Professorin virkaa hoiti noihin aikoihin Rauni Myllyniemi, muita opettajia olivat Kyösti Kallio, Anja Koski-Jännes, Anja Riitta Lahikainen, Karmela Liebkind ja Ilpo Vilkkumaa, ja kanslistina toimi Maisa Lovio. Henkilökuntaa täydensivät tutkijat Klaus Helkama ja Antti Uutela. Niin kunnianarvoisalta kuin tuo joukko uuden opiskelijan silmissä aluksi vaikuttikin, niin pian Helkamasta tuli Klasu, Liebkindistä Karkki ja professori Myl-

lyniemestä Rauni vaan. Kunnioitus säilyi mutta etäisyys hälveni.

Jälkeenpäin on vaikea sanoa opinko sosiaalipsykologiaa enemmän kursseilla ja tenttikirjoja lukemalla vai siinä yhteisöllisessä olemisessä, joka tätä virallista opetusta kehysti. Luulenpa että jälkimmäisessä.

Yksi tämän yhteisöllisen olemisen muoto oli A-lablassa järjestetyt yleiset keskustelutilaisuudet, joissa puhuttiin erilaisista ajan-kohtaisista sosiaalipsykologian kehittämiseen liittyvistä kysymyksistä. Yksi keskustelujen virittäjä oli vuonna 1973 valmistunut Psykologian koulutus- ja tutkimuskeskuksen mietintö. Tuolloin pyrittiin kovasti siihen, että sosiaalipsykologia olisi otettu mukaan yhteiseen psykologikoulutukseen. Koska mietinnössä oli määritelty helsinkiläisen psykologian painopistealueeksi mielenterveys ja työelämän psykologia, niin A-lablassa keskusteltiin muun muassa siitä, mitä mielenterveyskysymyksiin ja työelämään liittyvä sosiaalipsykologia voisi olla. Nämä keskustelut vahvistivat käsitystä siitä, että sosiaalipsykologia ei ole mikään valmis tietomuodostuma vaan jatkuvan kehittämisen ja keskustelun alainen projekti.

Keskustelut jatkuivat Franzun kuppilassa, ja erityisesti siellä asiapitoisempaan keskusteluun lomittui myös hervotonta huumoria, varsinkin silloin kuin Ilpo Vilkkumaa oli mukana.

Virallisempia keskusteluja laitoksen kehittämiseen liittyvistä kysymyksistä käytiin laitoskokouksissa ja laitosneuvostossa sekä lukuisissa työryhmissä ja kehittämisseminaareissa. Näistä opin sen, että yliopisto opetuksineen, tutkintoineen ja laitosjakoineen on ihmisten toiminnan, keskustelujen ja neuvottelujen tulosta.

Ehkä hohdokkain tilaisuus olla mukana tiedeyhteisön toiminnassa oli Pyhtää-projektin ensimmäinen aineistonkeruuvaihe, johon osallistui Rauni, Klasu, Karkki ja joukko laitoksen opiskelijoita. Me opiskelijat saimme seurata jo lomakkeiden suunnitteluvaihetta, ja pääsimme näin kurkistamaan tutkimuksen valmistelun käytäntöihin. Varsinainen aineistonkeruu tehtiin muutamana kesäisenä viikkona, jolloin ajeltiin Klasun autolla ja polkupyörillä pitkin Pyhtäätä ja haastateltiin mitä kirjavinta ihmisjoukkoa. Projektissa oppi käytännössä kontaktien luomista, haastattelutaitoja, ryhmädynamiikkaa ja ryhmätyötaitoja. Viimeisetkin raja-aidat opiskelijoiden ja opettajien välillä romahtivat, kun nukuttiin ritinän makuupusseissa Pyhtään kartanon salin lattialla.

Seitsemänkymmentäluvusta tulee varmaan kaikille ensimmäisenä mieleen marxilaisuus, ja tosiaankin marxilaiset tuulet puhalsivat voimallisesti myös Franzenian kellarissa. Marxilaisia kirjoja

ei luettu pelkästään tenttikirjoina, vaan ennen kaikkea erilaisissa opintopiireissä. Minulle, kuten monille muillekin, marxilaisuudessa oli kyse paitsi vähäväkisten puolustamisen hankkeesta myös intellektuaalisesta projektista.

Kun nyt jälkiviisauden valossa miettii marxilaisuuden mahdollista antia sosiaalipsykologialle, niin tärkein piirre oli tietenkin kriittisyys, se että kaikkea siihenastista sosiaalipsykologiaa haluttiin kyseenalaistaa ja arvioida uudelleen. Positivismin käsitteeseen kiteytyi kaikki se, mitä tieteessä haluttiin kumota. Toinen marxilaisuuden ominaispiirre oli syvälleikävä teoreettisuus, se että minkä tahansa asian tutkiminen aloitettiin sen ontologisten, tietoteoreettisten ja ideologisten aspektien analyysillä. Sisällöllisesti olennaisia olivat ajatus ihmisestä toimijana, joka toimii tavoitteellisesti sosiaalisen ympäristönsä asettamissa ehdoissa, ajatus siitä, että ihmisen minuuksena on perimmäältään sosiaalinen, ja ajatus siitä, että sosiaaliset ilmiöt ovat aina yhteiskunnallisesti ja historiallisesti ehdollisia. Paljon keskusteltiin myös kielen ja ajattelun suhteesta. Näiden piirteiden ja teemojen kautta marxilainen sosiaalipsykologia asettui samaan kehitysjuonteeseen yleisemmän sosiaalipsykologian kriisikeskustelun kanssa, ja näin se oli mukana suuntaamassa sosiaalipsykologian kehitystä myöhemminä vuosikymmeninä.

Seitsemänkymmentäluvun sosiaalipsykologia sellaisena kuin se opetuksessa välittyi voisi ehkä yleisesti luonnehtia niin, että sen ytimenä oli perinteinen enimmäkseen amerikkalainen sosiaalipsykologia, jota esimerkiksi peruskursseilla opetettiin. Tämän ytimen ympärille muodostui kuitenkin ulokkeita hyvin moniin eri suuntiin: psykologiaan, sosiologiaan, antropologiaan, semiotikkaan, tieteenhistoriaan ja tieteenfilosofiaan sekä sovellusalueille työelämän sosiaalipsykologiaan ja mielenterveyden sosiaalipsykologiaan. Näin muodostui ikään kuin mustekala, jonka lonkerot ulottuivat vauvan varhaiskehityksestä taloudellisen vallan kysymyksiin, ja semiosiksen syövereistä korrelaatioiden laskemiseen. Suuri osa opiskelun yhteydessä opitusta on valitettavasti painunut kauas tietoisuuden pintakerrosten alapuolelle. Joitakin tärkeitä oppimiskokemuksia kuitenkin on jäänyt mieleen: tenttikirjoista Erich Bernalin *Science in history*, Rene Spitzin *Elämän ensimmäinen vuosi*, Susan Langerin *Philosophy in a new key* ja Georg Henrik von Wrightin *Tieteenfilosofian kaksi perinnettä* ja kursseista Anja Koski-Jänneksen innostava tietoisuuden sosiaalipsykologian seminaari sekä Rauni Myllyniemen älyllisesti haastava yhteiskun-

nallisen persoonallisuusteorian luentosarja. Tärkeimmäksi kiinnostuksen kohteekseni muodostui työelämän sosiaalipsykologia, joka sitten seitsemänkymmentäluvun puolivälin jälkeen johdatti minut Tampereelle teollisuustyötä koskevaan tutkimushankkeeseen. Siitä alkoi asteittainen siirtymiseni Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian opiskelijasta Tampereen yliopiston sosiaalipsykologian opettajaksi.

Olen kiitollinen siitä, että sain varttua sellaisessa avoimessa, kehittyvässä, demokraattisessa, lämminhenkisessä ja vieläpä haus-kassa tiedeyhteisössä kuin Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos oli 70-luvulla.

1980-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA

Demonstraatiopraktikumista kvalitatiivisiin menetelmiin

Anna-Maija Pirttilä-Backman

Vuoden 1981 lopulla – muutama vuosi maisteriksi valmistumiseni jälkeen – minulle tarjoutui mahdollisuus pidempään assistentin sijaisuuteen sosiaalipsykologian laitoksella. Päätös sijaisuuden vastaanottamisesta ei ollut aivan helppo, sillä olin päätenyt tutkijaksi arvostettuun tutkimuslaitokseen, jossa minulla oli haastava toimenkuva ja jossa tutkimuksen tukitoimet oli hyvin järjestetty. Mahdollisuus tehdä perustutkimusta painoi kuitenkin lopulta vaa’assa eniten, ja niinpä aloitin vuoden 1982 alussa assistentin sijaisena, kun Klaus Helkama väiteltään oli siirtynyt Suomen akatemian nuoremmaksi tutkijaksi.

Minun kannaltani muutos oli melkoinen. ”Oikeassa työelämässä” – kuten opiskelijat tapaavat sanoa – vastavalmistunut maisterikin käy jo melkoisesta asiantuntijasta; yliopistolla hän on kuitenkin mitä selvimmin aloittelija. Ikuisen opiskelijan peruspositio istui ja istuu minulle edelleen varsin mainiosti, eli tästä näkökulmasta siirtymä oli helppo. Mieleeni ovat kuitenkin piirtyneet kitkerän sävyisinä esimerkiksi ne monet kerrat, kun jouduin yksityiskohtaisesti ja eri tavoin perustelemaan pienimmätkin kirjahan-kintaehdotukseni. Näitä riitti, sillä lähtökohtainen kiinnostukseni eli sosiaalisen kognition tutkimus, joka vaikka olikin maailmalla valtavirtaa, oli Suomessa melko tuntematonta aluetta. Tai täsmällisemmin, meillä oli harjoitettu strukturaalisen tradition mukaista

alan tutkimusta, mutta informaation prosessoinnin paradigman innoittamaa tutkimusta ei tuolloin juuri edes tunnettu. Lopulta sain kirjoja kirjastoihin, vaikka oma mielenkiintoni sitten aikaa myöten suuntautuikin muihin paradigmoihin.

Kullervo Rainio ja Rauni Myllyniemi olivat tuolloin laitoksen varttunutta väkeä, tohtoroituneet omilla vuosikymmenillään. Suurin osa laitoksen muusta 1980-alun vakituisesta opettajakunnasta väitteli tällä vuosikymmenellä. He olivat kuitenkin ohittaneet aktiivisen ”jatkokoulutusvaiheen” jo vuosikymmenen alkuun tullessaan, ja keskittyivät väitöskirjojensa viimeistelyyn ja moniin projekteihin. Olin siis ainoa väitöskirjatyötä aloitteleva opettaja laitoksella, selvästi akateemiselta kokemustaustaltani nuorin. Suomen psykologisen seuran delegaation vieraillessa laitoksella ja päästyä kysymykseen ”paljonko teillä on jatkokoulutettavia laitoksella” syntyi hetken hiljaisuus. Läsnaolijoiden katseet harhailivat tovin, mutta sitten ilmeet kirkastuivat ja katseet kääntyivät minuun: on meillä yksi, Anna-Maija. Vähitellen väitöskirjan tekijöitä alkoi tulla lisää, ja sain ”vertaisseuraa” laitokselle. ”Tasa-arvoisuutta” luovana vahvana kokemuksena opettajakunnan keskuudessa muistan sen, kuinka tuolloisen approbaturin I osan tentin vastaanottajana vuorottelivat laitoksen assistentit. Tämä oli aloittelijalle varsin hyödyllinen käytäntö, koska pystyimme helposti keskustelemaan tuon tentin arvostelun kriteereistä ja ongelmista pääarakennuksessa lounastaessamme.

Opetukseen liittyvät myös monet muut muistikuvani tuolta ajalta. Tätä ehkä tukee se, että olin perinyt Marja Ahokkaalta opinto-oppaan toimitustyön – tehtävän, jota ainakin tuon aikaiset assistentit pitivät yhtenä ikävimmistä. Tällä vuosikymmenellä tapahtui monia muutoksia, jotka entisestään lisäsivät työmäärää. Luovuttiin approbatureista, cum laudeista ja laudatureista, tilalle otettiin perus-, aine- ja syventäviä opintoja, eriteltiin kurssien ja tenttien tavoitteita ja sisältöjä. Puhuttiin koulutusohjelmista. Tekstit lisääntyivät siinä määrin, että yhdestä opinto-oppaasta jouduttiin siirtymään kahteen. Muutokset olivat muistikuvani mukaan kuitenkin pitkälle kosmeettisia, ja vanhat termit elivät rinnan uusien kanssa. Uudistukset koettiin pitkälle turhina.

Oman opetukseni ytimenä oli alkuvuosina Klaus Helkamalta perimäni demonstraatiopraktikum, jonka hän oli suunnitellut yhdessä Kullervo Rainion kanssa. Ideana oli toistaa klassisia tai muuten kiinnostavia kokeellisia tutkimuksia. Kurssi toisensa jälkeen paneutui Henri Tajfelin ryhmäkokeisiin tai siihen, millainen

viestintäverkko onkaan tehokas. Monta kertaa pystyimme toistamaan kokeen teknisesti hyvin, mutta alkuperäiset tulokset eivät silti toistuneet. Heräsi vakava kiinnostus sosiaalipsykologisten tulosten kulttuuri- ja tilannespesifiydestä. Toki joukossa oli myös tutkimuksia, joiden tulokset kerta toisensa jälkeen toistuivat.

Oma juonteensa demonstraatiopraktikumeissa oli Klausin aloittama ”Mieliala ja auttaminen” hanke. Yhdysvalloissa tehdyissä tutkimuksissa oli saatu tulokseksi, että ihmiset ovat auttavaisempia, jos he ovat hyvällä tuulella. Mielialaa taas oli manipuloitu siten, että satunnainen puhelinkopin käyttäjä joko oli löytänyt tai ei ollut löytänyt kolikkoa puhelinkopin rahakourusta. Kokeenjohdajan apulainen oli käynyt tekemässä valesoiton kopista, ja satunnaisesti valituilla kerroilla hän oli jättänyt kolikon jälkeensä. Auttamista taas selvitettiin siten, että samainen apulainen pudotti kulkiessaan pinon papereita maahan. Observoitavana oli se, saiko hän puhelinkopista juuri poistuneelta henkilöltä apua vai ei. Kurssi toisensa jälkeen meni kaduille ja ostoskeskuksiin ja tutki tätä asiaa. Lopulta saatoimme vakuuttua siitä, että yhdysvaltalaisissa oppikirjoissa edelleenkin esiteltävää tulosta ei Suomessa saada syntymään.

Halusimme kuitenkin edelleen lisävarmistusta. Löysimme tutkimuksen, jossa toisenlaisella asetelmalla oli saatu sama perustulos. Aurinkoisella säällä ihmiset olivat valmiimpia vastaamaan kadulla useampaan tutkijan esittämään kysymykseen kuin pilvisellä säällä. Ajattelimme, että tämän ”on pakko toimia” Suomessa. Kurssi toisensa jälkeen lisäsi yhteistä dataamme, mutta käsityksemme siitä, että asiat ovat Suomessa toisin, vain vahvistui. Seuraavaksi lähdimme kaduilla kyselemään ihmisten mielialoja erilaisilla ilmoilla. Luentosaleissa utelimme ihmisten käsityksiä omista mielialoistaan erilaisilla ilmoilla ja monenmoisissa tilanteissa, esimerkiksi silloin, kun he löytävät kolikon puhelinkopista. Tulokseksi saimme, että ihmiset kuvittelevat olevansa paremmalla mielellä aurinkoisella kuin pilvisellä säällä, mutta edes tätä eivät kadulla tehdyt kyselyt vahvistaneet paikkansa pitäväksi.

Tieteelliset lehdet eivät ole kiinnostuneita julkaisemaan tutkimuksia, joissa ei ole havaittu yhteyksiä tai eroja. Emme katsooneet voivamme tarjota tuloksiamme lehtien replikaatio-osastoillekaan, koska meillä ei ollut teoreettista ymmärrystä siitä, mistä maiden eroissa oli kyse. Vuosikymmenen lopun tienoilla istuin erään kongressin illallisilla sattumalta Alice Isenin vieressä – henkilön, joka on tehnyt alkuperäiset puhelinkoppikokeet ja joka on varsin

tunnettu mielialan ja auttamisen välisen yhteyden tutkija. Kerroin hänelle kokemuksistamme ja myöhemmin lähetin hänelle tarkat tulokset toiveena saada alan huippututkijalta kommentteja siitä, miten ero olisi ymmärrettävissä. Tästä episodista on kulunut reilu kymmenen vuotta, mutta vastausta emme Iseniltä ole saaneet.

Demonstraatiopraktikum oli yksi niistä harvoista kursseista, joissa lyhyessä ajassa käytiin lävitse tutkimuksen kaikki vaiheet ja ylipäätään tehtiin jotain hyvin konkreettista. Tuohon aikaan pää- ja sivuaineopiskelijoilla oli yhtäläinen pääsy kaikille kursseille, ja niinpä kursseilla saattoi olla lähes parikymmentä sivuaineopiskelijaa ja muutama pääaineopiskelija. Sivuaineopiskelijat pitivät kurssia tärkeänä ja hyvänä, pääaineopiskelijat kritisoivat sitä, että kurssilla ei juuri ehditty paneutua replikoitavien kokeiden tieteenfilosofisiin lähtökohtiin. Laitos oli opetusohjelman tasolla ylipäätään tipahtanut jonkinasteiseen tieteenfilosofiseen tyhjiöön. Toki opintoihin ja kurssikirjoihin reflektiivistä ainesta sisältyi. Rom Harrén ja Michael Billigin vierailut toivat oman lisänsä tähän. Mutta kun esimerkiksi itse olin aikoinaan tenttinyt cum lauden loppuentissä Rauni Myllyniemelle marxilais-leniniläisen filosofian perusteita, mitään yhtä merkittävää ei enää ollut tarjolla.

Tilanne herätti opiskelijoissamme suurta tyytymättömyyttä. Muistan kuinka silloiset aktiivit – mm. Seppo Roponen, Kirsi Tolonen, Kaisa Korhonen, Suvi Ronkainen, Heta Kupiainen, Jorma Anttila, Jari Hakanen, Ari Haukkala – esittivät tiukkoja muutosvaatimuksia viikoittaisissa ”miitingeissämme”, jotka olivat korvanneet laitosneuvoston kokoukset. Tyytymättömyyttä herätti tietenteorian puutteen ohella sosiaalipsykologien näkymättömyys julkisuudessa. Yhden kärjikkäimmistä ilmaisuista tämä tyytymättömyys sai nimimerkin taakse kätkeytyneen kirjoittajan Status-lehdessä julkaistussa kysymyksessä ”ovatko laitoksen opettajat laiskoja ja/tai tyhmiä”.

Karmela Liebkindin kirjallinen vastine osoitti, että asiat eivät ainakaan hänen kohdallaan olleet näin. Itse muistan käyneeni ainakin yhden vakavahenkisen keskustelun, jossa yritin valottaa asioita opiskelijoille ”toisen osapuolen” näkökulmasta. Vaikka melko äärimmäisiäkin kantoja siis esitettiin, keskusteluyhteyttä ei koskaan menetetty. Erinomaisesti muistan vieläkin vaikkapa yhden yksien pikkujoulujen myöhäisten hetkien episodin. Eräs opiskelijamme vetosi minuun, jotta siirtäisin kotiinlähtöäni tuonnemmaksi sanoen: ”Istu nyt ja kuuntele kun suomalainen mies kerran purkaa sydäntään.” Pakkohan tällaisessa tilanteessa oli kuun-

nella, ja niin minulle selvisi aktiivisten opiskelijoidemme suuri huoli siitä, miten laitoksellamme opetetaan kii toiseen testin käyttöä! Mikäli yleinen muistikuvani pitää paikkansa, Status-lehti lehti otti aikaa myöten aavistuksen verran maltillisemmän linjan. Myöhemmin saatoimme myös havaita, että samoihin aikoihin kun opiskelijat olivat terävästi opettajiaan kritisoineet, olivat he menestyksekkäästi esittäneet HYYlle laitosta vuoden laitospalkinnon saajaksi.

Noilta ajoilta laitoksen seinällä siis komeilee HYYn kunniakirja. Muutakin pysyvää uutta tuolloin saatiin aikaan. Opiskelijoiden sitkeys johti siihen, että tutkintovaatimuksissa tehtiin isoja rakenteellisia muutoksia. Tuolta ajalta on peräisin rakenteellinen ratkaisu, jossa aineopintojen alussa on tietenteoreettisia perusteita ja lopussa valinnaisia suuntauksia ja paradigmoja. Tänä vuosikymmenenä tapahtui myös laadullisten menetelmien esiinnoisuus. Vuonna 1984 aineopintojen harjoituskurssin oheiskirjallisuuteen sisältyi kvalitatiivisia menetelmiä esittelevä kirja ja vuoden 1986/1987 opinto-oppaassa kerrottiin pyrkimyksestä, että Anja Riitta Lahikainen ja Klaus Helkama järjestäisivät syventävissä opinnoissa kvalitatiivisten menetelmien kurssin. Kiiivaiden keskustelujen jälkeen lopulta hyväksyttiin ”itseohjautuvat pienryhmät” yhdeksi opiskelumuodoksi.

Laitoksen ilmapiiriä 1980-luvulla voisi luonnehtia tietoisesti ylläpidetyksi linnarauhaksi, vaikka pitkälti opiskelijalähtöinen kritiikki saikin muutoksia aikaan. Hieman toisesta näkökulmasta voisi todeta, että tuolloin vallitsi jonkinlainen ”kauhun tasapaino”. Sosiaalipsykologiassa tehtiin ns. valtavirtatutkimusta ja samaan aikaan käytiin kiiivasta kriisikeskustelua. Oliko yksi tai muutama uusi lähestymistapa valtaamassa alaa? Mikä asema tulisi perinteisillä lähestymistavoilla olemaan? Noviisin silmin laitoksella oli joukko kilpailevia nuoria tutkijoita – Klaus Helkama Anja Riitta Lahikainen, Karmela Liebkind, Antti Uutela. Mikä olisi heidän edustamiensa paradigmojen asema laitoksella sen jälkeen, kun Kullervo Rainio vuosikymmenen loppupuolella jäisi eläkkeelle?

1980-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA

Värisävyjä ja värinöitä

Seppo Roponen

Sosiaalipsykologian laitoksella 1980-luvulle käännyttiin poliittisen tiedostamisen aikakaudelta. Yliopistomaailman toimintaa leimanneesta punaisesta värisävystä oli merkkejä eri puolilla, mutta yleisesti punainen väri oli väistymässä. Edistyksellisissä opiskelijapiireissä oltiin kuitenkin hieman toista mieltä ja aina niin edistykselliset opiskelijat pitivät muita pidempään kiinni mm. neuvostoliittolaisesta sosiaalipsykologiaa sivuavasta kirjallisuudesta. Akateemisen Sosialistiseuran vaikutukset tuntuivat laitoksen tenttivaatimuskeskustelussa vielä pitkään 1980-luvulla. Status ry:ssä niin ikään tuulet puhaltelivat eri värein (vrt. Pocahontas-teemasävelmä ”Colors of the Wind”)

Värimaailma muuttui 1980-luvun puolivälissä vihreämpään suuntaan. Monet sosiaalipsykologian opiskelijat olivat vihreitä sekä taidoiltaan että poliittisiltä näkemyksiltään. Sosiaalipsykologiryhmistä versosi paitsi pieniä vihreitä miehiä myös koko joukko nuoria lahjakkaita vihreitä naisia a’la Ulla Anttila, Eeva Honkanummi, Tuuli Pitkänen.

Vihreäkin vihreämpiä heijastumia oli myös opiskelijoiden vapaa-ajan touhuissa. 80-luvun puolivälissä alkoi sätäinen sieniretkiperinne, joka johdatti sosiaalipsykologeja metsään vuosien ajan. Nuoret opiskelijanalut rynnivät pöpelikköön jahtaamaan sieniiä ja toisiaan vesi kielellä. Sienestäminen muodostui jossain määrin kohtalokkaaksi sillä pieni osa sosiaalipsykologeista on

ollut metsässä ensimmäisestä sieniretkestä lähtien.

Myös Ylioppilaslehdessä näkyneestä lehtivihreästä huolimatta tärkein yksittäinen sosiaalipsykologian laitoksella tapahtunut muutos 1980-luvulla oli epäpolitisoituminen. Siinä missä epäpolitisoituminen tarkoitti laitoksella mm. tenttivaatimusten sorvaamista, se merkitsi opiskelussa tapahtunutta kevytmielistymistä. Opiskelu muuttui aiempaa kepeämmäksi, viihteellisemmäksi ja muita elämänarvoja esiintuovaksi.

Kevytmielistyminen näkyi konkreettisesti opiskeluun liittyvän muun oheistoiminnan nousuna. Poliittisesti värittyneen kulttuuri-toiminnan rinnalle tulivat kuvaan mukaan harmiton yhdessäolo, liikunta ja sekalainen harrastuksenomainen touhuilu. Opiskelijamäärien kasvaessa vuosittaisesti kymmenestä aloittaneesta kohti kahtakymmentäviittä syntyi halu ja kaipuu erilaiseen hauskanpitoon ja nautiskeluun. Vaikka sosiaalipsykologiset teemat herättivätkin tuon ajan opiskelijoissa intohimoisia tunnevärityksiä, muille elämänalueille riitti runsaasti sijaa Helsingin yliopiston sosiaalipsykologisessa majatalossa.

Opintojen sisältöä leimasi laaja-alainen valtiotieteellinen ote. Tutkintovaatimuksiin kuului tuolloin ainakin yhden kurssin verran opintoja kaikista tiedekunnan aineista. Erinomainen, opiskelijan näkemystä laajentanut käytäntö sittemmin muuttui, kun pakollisten kurssien määrä väheni. Jälkeenpäin katsottuna pakollinen tutustuminen tiedekunnan kaikkiin aineisiin osoittautui erinomaiseksi ajatuksiksi, jota kannattaisi edelleenkin kannattaa.

Sosiaalipsykologian opintojen sisältö herätti runsaasti keskustelua, kuten Anna-Maija Pirttilä-Backman osuvasti luonnehti. Keskustelu oli toisinaan erittäin räväkkää ja ainakin opiskelijat kunnostautuivat kyseenalaisilla ylilyönneillä. Ehkä kyse oli nuoruuden innosta, ehkä yksinkertaisesti vain nuoruuden kömpelyydestä ja vihreydestä. Yksittäisistä ylilyönneistä huolimatta sosiaalipsykologian tutkintovaatimusten sisältöjen kehittäminen tapahtui laitoksella opettajien ja opiskelijoiden kesken hyvässä hengessä ja mikä hienointa, asioita tehtiin yhdessä rakentavasti joistakin erimielisyyksistä huolimatta. Asioihin löytyi useimmiten jokin tarkoituksenmukainen ratkaisu - opiskelijoiden uppiniskaisista näkemyksistä huolimatta.

Kurssikirjoja ja luettuja tutkimuksia vaivasivat osin samat murheet kuin 1970-luvulla. Painopistealueet olivat opiskelijoiden mielestä vääriä, eivätkä luetut tutkimukset miellyttäneet vaikka monet teo-

riat ja tutkimustulokset perustuivat lähinnä opiskelijoista kerättyihin aineistoihin.

Opintoihin tuli tuolloin mukaan monia sittemmin klassikoksi muodostuneita kursseja, joista opiskelijoille on jäänyt mieliin iki-muistoisia hetkiä. Professori emerita Rauni Myllyniemen sosiaalisen vuorovaikutuksen kehitykseen ja emootioihin liittyneet luentosarjat ja seminaarit kantoivat hedelmää pitkään. Graduohjaajana toimineen Rauni Myllyniemen kysymykset siitä, miksi negatiiviset emootiot saavat niin paljon enemmän huomiota kuin positiiviset emootiot jäivät nuoren ylioppilas Roposen mieleen koko elämää ohjaaviksi ajatuksiksi.

Sosiaalipsykologian laitoksella opiskelua leimasi monet yllättänyt tietotekninen edelläkävijyys 1980-luvun puolivälissä. Tuolloin sanottiinkin, että yliopistossa on kaksi laitosta, jotka tuottavat tietotekniikan ammattilaisia: tietojenkäsittelyopin laitos ja sosiaalipsykologian laitos. Tokaisussa oli vinha perä, sillä hyvin monet tuolloin opiskelleista nuorista päätyi tavalla tai toisella tietotekniikan pariin. Monille tietotekniikasta tuli ammatti, jonka ympärille syntyi sosiaalipsykologeille uudenlaisia ammattinimikkeitä.

Noista opeista on kiittäminen yhtäältä emeritusprofessori Kullervo Rainion aloittamaa perinnettä. Rainion traditioiden ansiosta tietotekniikasta tuli meille kiinnostava, jopa kiihkeitä tunne-elämyksiä nostattava kohde. Kun samaan aikaan laitoksella tehty tutkimustyö suorastaan pakotti opiskelijat perehtymään tietokoneiden ja ohjelmistojen salaisuuksiin, oli perusta luotu. Sitä perustaa arvostavat monet tämän päivän sosiaalipsykologit erilaisissa organisaatioissa.

Jottei totuus unohtuisi, 80-luvun sosiaalipsykologit ovat toki päätyneet moniin muihin tehtäviin. Koulutuksemme antoi eväitä ennen kaikkea tutkimustehtäviin, joista moni on löytänyt itsensä. Kuinka ollakaan, tietotekniikka on antanut oman värinsä näille muille alueille. Kun puolet kahdeksankymmmentälukulaisista sosiaalipsykologeista päätyi tietotekniikan ammattilaisiksi, löytyi sille toiselle tutkimukseen suuntautuneelle ryhmälle tekemistä tietotekniikan ja tietotekniikka-alalla toimivien sosiaalipsykologien tekemisten tutkijoina. Kenties tulevaisuudessa sosiaalipsykologian keskeiset teoriat ja niitä tukevat tutkimustulokset eivät enää perustu ensimmäisen vuoden opiskelijoiden täyttämiin kyselyihin, vaan vankkumattomiin ja valideihin tietoihin vanhemmista sosiaalipsykologeista.

1990-LUKU, OPETTAJAN NÄKÖKULMA

Lama-ajan huolista kohti käsitteellisiä, metodisia ja opetusteknologisia innovaatioita

Maaret Wager

Tein väitöskirjan ulkomailla ja palasin neljän vuoden kuluttua Suomeen 1990-luvun alkupuolella. Suomi oli muuttunut. Itse asiassa koko maailma oli muuttunut: naapurina ei enää ollutkaan Neuvostoliitto, Berliinin muurin palasia löytyi ihmisten hyllyiltä matkamuistoesineinä ja Suomessa ydinkeskustassakin myymälöiden näyteikkunat ammottivat tyhjinä. Poissa ollessani oli Suomeen tullut lama.

Ensivaikutelmani tuolloin oli se, että ihmisistä oli työelämässä tullut jotenkin nöyrempiä ja arempia. Ne joilla oli töitä, olivat siitä hiljaa kiitollisia. Ei ollut puhetta uhkarohkeista visioista eikä joutilaisuuden ihanuudesta. Opiskelijat tuntuivat keskittyvän valmistumiseensa - toisin kuin aikaisemmin. Vastauksena opiskelijoiden tarpeisiin sosiaalipsykologiassa kehitettiin valtakunnalliset "soveltavat erikoistumisopinnot". Nämä opinnot antoivat selkeämpiä valmiuksia työelämään kuin teoreettinen pohdiskelu. Maailmaa syleilevät filosofiset tai poliittiset kysymykset tuntuivat jääneen taka-alalle.

Oli ymmärrettävää, että yksilölliset tarpeet - kuten turvattu toimeentulo ja perheen perustaminen - nousivat etualalle 1990-luvun taloudellisesti epävakaisissa oloissa ja turvattomassa maailmassa. Opettajien tuli esimerkiksi ottaa huomioon se, että suuri osa opiskelijoista kävi opintojensa ohessa ansiotyössä. Toisaalta

eräässä seminaarissani, kun puhe tuli 1970-luvun opiskelijoiden poliittisesta aktiivisuudesta - ja opettaja innostui vähän "muistelemaan nuoruuttaan" - sain kuulla, että opiskelijat saattoivat olla jopa hieman kateellisia 70-lukulaisille: olihan tuolloin yhteisiä isoja aatteita ja arvoja, joita 90-lukulaisilta tuntui puuttuvan.

Mihin suuntaan sosiaalipsykologia kehittyi laitoksellamme 1990-luvulla? Kuten aamulla saimme Klaus Helkaman puheessa kuulla, sosiaalisten representaatioiden tutkimus nousi suureen suosioon ja toi laitokselle kansainvälisyyttä. Lisäksi tutkimuskoh- teita lähestyttiin teksteinä, joista pyrittiin löytämään merkityksiä. "Suurten kertomusten" sijasta pyrittiin pureutumaan kulttuurisiin erityisyyksiin. Kotilaitoksellamme diskursiivis-konstruktivistisen lähestymistavan yleistymisen merkitsi mm. sitä, että kvalitatiivisten menetelmien kirjo ja käyttö alkoi saada yhä hienostuneempia ja monipuolisempia muotoja - vaikka kvantitatiivisella tutkimuk- sella edelleen olikin vankka asema laitoksemme tutkimuksessa ja opetuksessa. Menetelmäopetusta uudistettiin ja laajennettiin. Opiskelijat tuntuivat olevan valmiita tarttumaan vaikeisiin gra- duaiheisiin ja vastaamaan uusiin metodisiin haasteisiin. Tuohon aikaan koin erityisen antoisana gradujen ohjauksen, sekä gradu- ryhmässä että yksilöllisesti.

1990-luvun edetessä Suomi alkoi nousta jaloilleen: meistä tuli kännyköiden ihmemää. Kvalitatiivisten menetelmien kurssilla tutkittiin kännykän käyttöä ennen kuin yhtäkään "virallista tutki- musta" oli aiheesta Suomessa tehty. Opiskelijat kysyivät havain- noinnin ja haastattelujen keinoin muun muassa:

- miten hahmotetaan "tyypillinen kännykänkäyttäjää", onko hän yhtä kuin juppi?
- mitä mieltä ollaan kännykän käytöstä julkisilla paikoilla?
- minkälaisia asenteita kännykän käyttäjillä on?
- kännykän käyttäjän roolit ja käyttöön liittyvät säännöt?

Nämähän ovat relevantteja sosiaalipsykologisia kysymyksiä, jotka olivat silloin uuden tutkimuskohteen yhteydessä uusia ja tuoreita.

Siinä missä kännykät muuttivat koko suomalaista kommuni- kointikulttuuria, niin saman teki sähköpostin käyttöönotto yliopis- tolla. Ensimmäisiä käyttäjätunnuksia jaettiin silloin, kun palasin Suomeen. Opettajan työnteko tuntui muuttuvan sähköisten viestien vastaanottamiseksi ja lähettämiseksi. Ihmeteltiin, että mitä ennen vanhaan työhuoneissa tehtiin, kun ei ollut internetiä ja sähköpos-

tia! Tänä päivänä on vaikea kuvitella arkea, jossa työpaikalle saa- vuttaisiin hiljaisesti lukemaan ja kirjoittamaan. Jokainenhan meis- tä napsauttaa ensimmäiseksi päälle tietokoneen, josta lentää silmil- le kymmenien sähköpostien tulva. Melkein kaikki tarvittava tieto on verkosta haettavissa - ja naapurihuoneen kollegalle on helpom- pi pistää email kuin kurkistaa ovesta sisään.

1990-luvulla alettiin innostua uuden teknologian soveltamisesta opetuskäyttöön. Kun 90-luvun lopulla luotiin esimerkiksi kurs- sikohtaisia sähköisiä keskustelulistoja, niin tänä päivänä - tarkasti ottaen juuri parhaillaan - koko sosiaalipsykologian johdantokurs- sin voi opiskella verkossa sekä kuunnellen luentoja että keskustel- len "siellä" (siis verkossa) kurssitovereiden kanssa.

Muutenkin 1990-luvulla laitoksella kehitettiin opetusta aktiivi- sesti. Otimme käyttöön uusia oppimis- ja opetusmuotoja kuten oppimispäiväkirjat, oppimisportfoliot ja niin edelleen. Seminaari- en rinnalle tulivat kollokviot. Lisäksi aloimme korostaa opiskeli- jakeskeisyyttä, mikä tarkoitti sitä, että opetukselle ja oppimiselle asetettaisiin selkeät tavoitteet, joiden saavuttamisesta opiskelijat ottaisivat itse vastuun. Vuonna 1999 laitos nimettiin valtakunnalli- seksi opetuksen huippuyksiköksi.

Opiskelijoiden kirjoittamat oppimispäiväkirjat ovat arvokasta omaa aikaansa kuvaavaa materiaalia. Haluankin esitellä pari näy- tettä omien kurssieni oppimispäiväkirjoista. Teemaseminaareissani pohdittiin sukupuoli-identiteettiä, sukupuolten välisiä suhteita, vuorovaikutusta ja niin edelleen. Esillä olevien kysymysten muo- toilu vastasi ajan henkeä, jolle oli tyypillistä sukupuolen dekon- struktio ja siten sekä biologisen että sosiaalisen sukupuolen prob- lematisointi. Eräässä kollokviooni liittyvässä oppimispäiväkirjassa naisopiskelija puuskahtaa: "Luettuani nämä artikkelit olin ai- van pyörällä päästäni. Aluksi tuntui siltä, että paras olla tutkimatta sukupuolta ollenkaan!" Kertooko tämä ehkä siitä, että tieto lisää tuskaa? Vai mistä?

Muistanpa, miten Statuksen 30-vuotisjuhliissa, eräässä opiske- lijoiden sketsissä, oli esillä kyselylomake, jossa asiakkaalta kysyt- tiin sukupuolta: a) mies b) nainen c) joku muu. Olivatkohan sket- sin laatijat mahdollisesti osallistuneet seminaariini?

En voi olla tuomatta esiin vielä toista otetta erään nuoren mie- hen oppimispäiväkirjasta yhdessä sukupuolieroja käsittelevistä kollokvioistani:

"Ennen kollokviota minun 'sukupuolikarttani' oli kaksiulottei- nen kontinuumi, jana, jonka toisessa päässä oli [...] naisellinen

nainen ja toisessa miehekäs mies. Aika konventionaalinen siis. Kollokvion alussa olin vielä sitä mieltä, että sukupuolella on vaikutus henkilön seksuaalisuuteenkin, mutta jo 16. marraskuuta olin valmis vannomaan biologisen sukupuolen ja seksuaalisuuden yhteyden täydelliseen kuvitteellisuuteen. Nyt sukupuolikarttani on levittäytynyt jo tämän binaarisen janan ulkopuolelle, ehkä kolmiulotteiseksi avaruudeksi.”

Tässä vaiheessa opettaja tietysti alkaa miettiä, että onkohan opetus mennyt hiukan “överiksi”. Toivottavasti en ole onnistunut sekoittamaan opiskelijoidemme päitä lopullisesti...

Yhteenvedona voin todeta, että 1990-luvulla sosiaalipsykologisia entiteettejä kuten asenteita, tunteita tai identiteettejä ei etsitty niinkään ihmisen sisältä eikä ihmisen ulkoisesta käyttäytymisestä, vaan enimmäkseen diskursseista. Sekä käsitteelliset että metodologiset lähestymistavat monipuolistuivat valtavasti. Minkä suunnan mahtaa keskustelu ottaa tällä uudella vuosituohannella - siihen saanemme vastauksen laitoksemme 50-vuotisjuhlissa. Tässä vaiheessa haluan vain onnitella kypsään ikään ehtinyttä sosiaalipsykologian laitosta.

1990-LUKU, OPISKELIJAN NÄKÖKULMA

Monimuotoista opiskelua ja aktiivista ainejärjestötoimintaa

Kati Kärkkäinen

Aloitin opinnot vuonna 1993. Ohjelma tuntui ensimmäisinä viikoina suorastaan hengästyttävän tiiviiltä, mikä ei suinkaan johtunut opinnoista vaan kaikenlaisista sosiaalisista tilaisuuksista, joihin tuoretta fuksia houkuteltiin.

Varsinaisista opinnoista on päällimmäisenä jäänyt mieleeni niiden monipuolisuus pääaineopiskelijalle. Ensinnäkin opiskelumuodoissa oli runsaasti valinnanvaraa. Kirjantenttien lisäksi oli monenlaisia luentosarjoja ja seminaareja, ja ryhmätyön harjoituskurssia alettiin pitää 90-luvun alussa.

Kummalliselta kuulostavia kollokvioitakin oli pari tarjolla. “Kollokvio addiktioista” kalskahti jo yhdistelmänä varsin eksotiselta, ja ihmettelimme yhdessä, mistä siinä on kyse. Opiskelija-voimin järjestettiin myös joitakin opintopiirejä. Teemoina olivat muun muassa yhteistoiminnallinen oppiminen ja psykodraama.

Sisältöjenkin suhteen oli mukavasti tarjontaa. Itse osallistuin muun muassa sukupuoli-identiteettiä, enemmistö- ja vähemmistösuhteita sekä debriefingiä käsitteleville kursseille. Niin debriefing kuin aiemmin mainitsemani ryhmätyön kurssikin olivat toivotun kaltaisia teorian ja käytännön yhdistäjiä. Tähän tarpeeseen vastasi oivallisesti myös soveltavien erikoistumisopintojen alkaminen.

Opiskelu oli noin yleisesti motivoivaa ja jopa hauskaa. Klas-

sikkotentin kirjoja tuli luettua yötä myöten vain, koska niitä oli niin kiva lukea. Sain kyllä henkilökohtaisen kriisin kehitettyä, kun metodikurssit alkoivat kakkosvuoden syksyllä. Tuntui siltä, että tähän on ihan tylsää vääntöä verrattuna siihen Oikeaan Sosiaalipsykologiseen Substanssiin. Totuin kuitenkin ajatukseen ja aloin ymmärtää menetelmien merkityksen — toiminpa muutamia vuosia myöhemmin itsekkin tutkijana.

Omaopettajajärjestelmä oli aluillaan. Sen toimivuutta tosin kuvaa, että piti oikein erikseen miettiä tätä puheenvuoroa varten, oliko meillä omaopettajat. Kumpikaan osapuoli ei tiennyt, mitä tapaamisella pitäisi tehdä, ja ehkäpä siksi tapaamisista voikin puhua yksikössä.

Opiskelijoiden kesken pidettiin Common Sensix keskustelutalouksia ajankohtaisista aiheista. Mietittiin vaihtoehtoisia opiskelukäytäntöjä ja juuri tuota omaopettajuuden ideaa, josta teimme tukilistoja keskusteluun. Työharjoittelupaikkojen oikeudenmukainen jakaminen pohditutti opiskelijoita. Samoin mielekästä opponointia jäseneltiin.

Kunnianhimoinen projekti oli Kokonaisen Tieteen Rakentajien Kerho, jonka tarkoituksena oli selvittää yleiskuvaa omasta tieteenalasta. Muutamia kertoja kokoonnuttiin kerhon puitteissa keskustelemaan, minkä jälkeen toiminta hiljaisesti kuihtui.

Excuilla käytiin suhteellisen tiheästi. Tutustuimme esimerkiksi Psykoon, Mercuriin, Kriisipisteeseen ja Rikosmuseoon. Minun aikani reissattiin Prahassa ja Budapestissä sekä Belfastissa, ja rahankeruoperaatiot näitä matkoja varten olivat välillä ohjelmia sinänsä. Yhdessä vietettiin aikaa myös kaikennäköisissä bileissä ja illanvietoissa, ja kertaalleen tuli tehtyä nolo syrjähyppy myös Ota-niemen suuntaan Mass Sports Gameseihin.

Sähköpostilista perustettiin 90-luvun puolivälissä, ja siihen asti kaikesta tiesi 1. kerroksen ilmoitustaulu.

40 vuotta sosiaalipsykologian identiteettiä etsimässä

Tämän kirjan luvut pohjautuvat puheenvuoroihin, jotka esitettiin Helsingin yliopiston Sosiaalipsykologian laitoksen 40-vuotisseminaarissa 8.11.2002. Puheenvuorot vievät historialliselle matkalle laitoksen esi-historiasta laitoksen ja sosiaalipsykologian nykyisyyteen. Kuljettajina matkalla toimivat laitoksen nykyiset ja entiset opettajat sekä entiset opiskelijat. Muistelun kohteina ovat muun muassa laitoksen syntyyn liittyvät tapahtumat, tutkimusintressien vaihtelut, opetuksen käytännöissä ja sisällöissä tapahtuneet muutokset sekä suhteet opettajien ja opiskelijoiden välillä. Muistelumatka ei ole itsersiitaisia tarinoita laitoksen historiasta vaan tapahtumat sosiaalipsykologian laitoksella kytkeytyvät myös sitä ympäröivän yhteiskunnan muutossuuntiin.

Muistot saattavat olla ajan kultaamia, kuten muuttaman muistelijan puheessa mainitaankin. Puheenvuoroissa toistuu kuitenkin lähes säännönmukaisesti mielikuva laitoksesta, jossa toimintaa ohjaavina periaatteina ovat eläneet demokratia, välittömyys ja molemminpuolinen kunnioitus laitoksen henkilökunnan ja opiskelijoiden välillä. Toinen ominaisuus, joka näissä puheenvuoroissa esiintyy useampaan kertaan, on pyrkimys vastata ajan haasteisiin ja uudistua muuttuvien tilanteiden myötä.